

2021-01

þÿ œ ± ã ä á ± ä¹ é ä^{1 0} ¬^{0 1 1/2} ® ¼ ± ä ± ä ¿
 þÿ⁰ ±¹ 1 9 3 5 ä · â² µ^{1/2} 1 ¶ µ »^{1 0} ® â à ±
 þÿ ¼ - ã ± ± à ì ä ¿ ½ ± ½ ä^{1 2} µ^{1/2} 1 ¶ µ »^{1 0}
 þÿ ã é ä · á⁻ ± ä · â ” · ¼ ¿⁰ á ± ä⁻ ± â ® ã
 þÿ ä · â² µ^{1/2} 1 ¶ µ »^{1 0} ® â µ^{3/4} ¿ å ã⁻ ± â ;

þÿ œ ± ½ ä - » » ¿ å , • » - ½ .

þÿ á^ì á ± ¼ ¼ ± ™ ä ä ¿ á⁻ ± â , £ Ç ¿ » ® · à¹ ä ä · ¼ î ½ ¥³ µ⁻ ± â , ± ½ µ à¹ ä ä ® ¼¹ ¿ · µ ¬ à ¿ »

Τμήμα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας

**Τα στρατιωτικά κινήματα του 1933 και 1935 της
βενιζελικής παράταξης μέσα από τον αντιβενιζελικό
Τύπο: σωτηρία της Δημοκρατίας ή σωτηρία της
βενιζελικής εξουσίας;**

ΜΑΝΤΕΛΛΟΥ ΕΛΕΝΗ

Επιβλέπων καθηγητής

Κυριάκος Ιακωβίδης

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ /2021

Τμήμα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας

**Τα στρατιωτικά κινήματα του 1933 και 1935 της
βενιζελικής παράταξης μέσα από τον αντιβενιζελικό
Τύπο: σωτηρία της Δημοκρατίας ή σωτηρία της
βενιζελικής εξουσίας;**

ΜΑΝΤΕΛΛΟΥ ΕΛΕΝΗ

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στο
Πανεπιστήμιο Νεάπολις**

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ /2021

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Όνομα επίθετο φοιτητή, έτος κατάθεσης διατριβής

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Τριμελής εξεταστική επιτροπή

Κυριάκος Ιακωβίδης

Αντώνης Κλάψης

Αικατερίνη Παπαζαχαρία

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Η Μαντέλλου Ελένη γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο *«Τα στρατιωτικά κινήματα του 1933 και 1935 της βενιζελικής παράταξης μέσα από τον αντιβενιζελικό Τύπο: σωτηρία της Δημοκρατίας ή σωτηρία της βενιζελικής εξουσίας;»*, αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

*Στον άνθρωπο που επιθυμεί να γηράσκει
αεί πολλά διδασκόμενος*

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την κατανόηση και την συμπαράστασή τους όλο αυτόν τον καιρό που χρειάστηκε όλο τον ελεύθερο χρόνο μου να τον αφιερώσω στην εργασία αυτή. Επίσης τους συναδέλφους μου, που μου δάνεισαν σχετικά με την εργασία βιβλία που εμπλούτισαν πολύ την βιβλιογραφία μου. Ιδιαίτερα όμως τον «συμφοιτητή» μου Ορέστη Τσιομίδη που μου παραχώρησε μια πολύ παλιά έκδοση (1972) της Ελληνικής Ιστορίας του Φοίβου Γρηγοριάδη, από την πολύ πλούσια ιστορική βιβλιοθήκη του εκλιπόντος πατέρα του.

Τέλος οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον επιβλέποντα καθηγητή μου, Κυριάκο Ιακωβίδη για τη αμέριστη βοήθεια και την καθοδήγηση του όλου αυτόν τον καιρό, όπως και σε όλο το διδακτικό προσωπικό του τμήματος που ήταν ιδιαίτερα υποστηρικτικό σε όλη την διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών.

Περιεχόμενα

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
α. Μεσοπόλεμος και στρατιωτικά κινήματα	9
β. Βενιζελικός έλεγχος του Στρατού	10
γ. Σκοποί και μεθοδολογία της έρευνας	11
δ. Ο Τύπος του Μεσοπολέμου	14
ι. Βενιζελικές εφημερίδες	15
ii. Αντιβενιζελικές εφημερίδες	15
B. ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1933	17
Γ. ΤΟ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ ΤΗΣ ΜΙΑΣ ΗΜΕΡΑΣ: 6 ΜΑΡΤΙΟΥ 1933	23
α. Το χρονικό της ημέρας	23
β. Οι κατηγορίες του αντιβενιζελικού τύπου για ηθική αυτουργία του Βενιζέλου	26
γ. Η ευθύνη του Βενιζέλου	29
δ. Ένα αψυχολόγητο κίνημα	30
ε. Πρόταση παραπομπής Βενιζέλου από Ιω. Μεταξά	31
Δ. Ο ΑΠΟΛΥΤΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ	34
α. Επανεμφάνιση του Βασιλιά	34
β. Απόπειρα δολοφονίας Βενιζέλου	35
γ. Άλλα θέματα προς διένεξη	37
Ε. ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΝΕΟ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ	41
α. Υπέρ της Δικτατορίας	41
β. Ο κίνδυνος της Αβασίλευτης	43
γ. Προσωπικοί λόγοι Βενιζέλου	44
ΣΤ. ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ 1^{ης} ΜΑΡΤΙΟΥ 1935	47
α. Οι οργανωτικές ομάδες	47
β. Το σχέδιο και οι στόχοι	49
γ. Η καταστολή του κινήματος	51

δ. Ο αντιβενιζελικός τύπος καταγγέλλει το κίνημα της 1 ^{ης} Μαρτίου.....	53
Z. ANTIBENIΖEΛΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ	57
α. Στρατοδικεία και εκτελέσεις	58
β. Δίωξη του βενιζελισμού.....	59
γ. Παλινόρθωση.....	60
δ. Το τέλος της δημοκρατίας και της βενιζελικής κυριαρχίας	64
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	67
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	71

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α. Μεσοπόλεμος και στρατιωτικά κινήματα

Ο Μεσοπόλεμος στην Ελλάδα έχει εύστοχα περιγραφεί ως η περίοδος κατά την οποία η δικτατορία και ο κοινοβουλευτισμός αποτελούν εναλλακτικές μορφές εξουσίας.¹ Με αυτόν τον τρόπο υπογραμμίζεται η σχέση αλληλεξάρτησης πολιτικών και στρατιωτικών, καθώς οι πολιτικοί αρχηγοί εμφανίζονται να αναζητούν συνεχώς ερείσματα στο στρατό στην περίπτωση που χρειαζόταν ή επιλεγόταν μια στρατιωτική λύση,² αλλά και η ιδιαίτερη παρεμβατικότητα που εμφανίζει ο στρατός στα πολιτικά πράγματα. Διαμορφώνονται έτσι οι συνθήκες για αυτονόμηση του στρατού από την κηδεμονία των πολιτικών και μια δυναμική επίλυσης των πολιτικών προβλημάτων με εξωθεσμικό τρόπο.

Παρότι όμως οι αξιωματικοί προσπαθούν για αυτόνομη δράση, τελικά σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου ο στρατός δεν θα καταφέρει να ξεφύγει από την πολιτική αντιπαράθεση βενιζελικών- αντιβενιζελικών που αντικατοπτρίζεται στην ίδια διαίρεση και στο στράτευμα.

Κατά την διάρκεια της περιόδου αυτής έλαβαν χώρα πολλά στρατιωτικά κινήματα που επηρέασαν ή και ρύθμισαν τις πολιτικές εξελίξεις τόσο στο επίπεδο του πολιτεύματος όσο και σε απλά θέματα άσκησης πολιτικής. Ο σκοπός των περισσότερων κινήματων ήταν ή η υφαρπαγή της εξουσίας μέσω της κατάργησης της υφιστάμενης κυβέρνησης ή ήταν πραξικοπήματα εσωτερικά της παράταξης (του βενιζελισμού μέχρι το 1935 και του αντιβενιζελισμού στο εξής) για τον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων. Ποτέ όμως ο στρατός δεν στράφηκε κατά του συνόλου του πολιτικού κόσμου. Το θέμα εξάλλου του πολιτικού ελλείμματος και των αλλεπάλληλων μειοδοτικών κυβερνήσεων όλη αυτή την περίοδο έδινε τη δικαιολογία στα ανατρεπτικά στοιχεία να επεμβαίνουν και να αποσταθεροποιούν ακόμη περισσότερο την κατάσταση.

Τα κινήματα αυτά χαρακτηρίζονται από την απουσία λαϊκής συμμετοχής, ήταν δηλαδή καθαρά στρατοκρατικού χαρακτήρα. Ούτε είχαν φασιστικό περιεχόμενο, αν και η

---

¹ Την άποψη αυτή διατύπωσε ο Σεραφεΐμ Μάξιμος, στέλεχος του ΚΚΕ, στο Κώστας Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας*, Πατάκης, Αθήνα, 2018, σ. 603

² Θάνος Βερέμης, "Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι αξιωματικοί 1909-1924", στο Θάνος Βερέμης και Οδυσσέας Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλιππότη, Αθήνα 1980, σ. 564 -565

ιδεολογία αυτή γοήτευε κατά καιρούς πολλούς πολιτικούς και στρατιωτικούς. Αντίθετα η επανάσταση κρινόταν αναγκαία για τη σωτηρία «της πατρίδας», «της δημοκρατίας», «της ελευθερίας» - και σε κάθε περίπτωση την προστασία των συντεχνιακών τους προνομίων.³

β. Βενιζελικός έλεγχος του Στρατού

Οι βενιζελικοί διατηρούν τον έλεγχο του στρατού στο μεγαλύτερο μέρος του Μεσοπολέμου. Οι Αμυνίτες αξιωματικοί αποτελούν τον σκληρό πυρήνα της βενιζελικής στρατιωτικής παράταξης.⁴ Παρά τις διώξεις που υπέστησαν από το αντιβενιζελικό καθεστώς το 1921-1922, πήραν την εκδίκησή τους το 1923 συντρίβοντας την Αντεπανάσταση (κίνημα Γαργαλίδη – Λεοναρδόπουλου) και αποτάσσοντας βασιλόφρονες αλλά και ουδέτερους συναδέλφους τους. Η συντριβή του κινήματος ενίσχυσε το κύρος των αδιάλλακτων αντιμοναρχικών στοιχείων στο στρατό που με συνεργούς τον Κονδύλη και τον Πάγκαλο απαίτησαν την έξωση της Μοναρχίας κατηγορώντας παράλληλα τους πολιτικούς για όλα τα δεινά του τόπου. Για τους βενιζελικούς αξιωματικούς μόνο ο Βενιζέλος και η Αβασίλευτη, που επέβαλαν το 1924, μπορούσαν να εγγυηθούν τη διατήρηση της υπάρχουσας τάξης στο στρατό, τα επαγγελματικά προνόμια που είχαν αποκτήσει στο παρελθόν αλλά και την ασφάλειά τους από τον κίνδυνο αντεκδικήσεων μετά την δίκη των Έξι.

Ο Βενιζέλος ακόμη και από το εξωτερικό ασκεί την επιρροή του στο στρατό μέσω των αντιπροσώπων του, του Πλαστήρα και του ανεπίσημου αρχηγού του Στρατιωτικού Συνδέσμου Αλ. Οθωναίου, και οι δύο πιστοί στα κελεύσματά του. Για λίγο απειλήθηκε η υπεροχή αυτή από το κίνημα του Πάγκαλου (25/6/1925), μία απόδειξη της διάθεσης του στρατού να απομακρυνθεί από την πολιτική ηγεσία και την επιρροή του Βενιζέλου,

---

³ Ιωάννης Δασκαρόλης, "Στρατιωτικά κινήματα στην Ελλάδα του μεσοπολέμου(1922-1935)", περιοδικό *Ιστορικά Θέματα*, τευχ. 24, Γνώμων Εκδοτική, Αθήνα 2012, σ. 6-7

⁴ Αποκαλυπτικά για τον βενιζελοκρατούμενο στρατό είναι όσα λέει ο Γ. Κονδύλης, υπουργός Στρατιωτικών, στη Βουλή τον Απρίλη του 1935 για τη δυσκολία που αντιμετώπισε στην εξεύρεση αρκετών φιλοκυβερνητικών αξιωματικών προκειμένου να συγκροτήσει στρατό για να καταστείλει το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935. «Δεν εύρισκον, λέγω, αξιωματικούς, διότι όλοι οι αξιωματικοί ενεπνέοντο από μίαν νοοτροπίαν καθαρώς βενιζελικήν...ο Βενιζέλος είχεν αποκτήσει το όνομα ότι είναι επιτήδειος και ικανός και ότι οι εχθροί του δεν ημπορούν να μείνουν εις τα πράγματα παρά ελάχιστον χρόνον, και όλοι αυτοί είχαντο της ιδέας ταύτης και ήλπιζον ότι ταχύτατα θα μας ανέτρεπον και επέμεναν εις την προσήλωσίν των εις τον άνθρωπον αυτόν» (Πρακτικά της Βουλής, Συνεδρίαση ΚΗ', Περίοδος Δ, Σύνοδος Έκτακτη, 29 Μαρτίου 1935, σ. 396 <https://www.hellenicparliament.gr> (τελευταία επίσκεψη 8/12/2020)

και το 1927, όταν η Οικουμενική κυβέρνηση δέχτηκε και επανέφερε στο στράτευμα πολλούς απότακτους αντιβενιζελικούς του 1923 προκαλώντας την ανησυχία των βενιζελικών στρατιωτικών αρχηγών.

Η απώλεια όμως του Δημοκρατικού ελέγχου των ενόπλων δυνάμεων θα αρχίσει το 1933 με τη νίκη στις εκλογές του αντιβενιζελικού συνασπισμού, την αποστασία προς αυτούς του Κονδύλη, που είχε μεγάλα ερείσματα στο στρατό, και το αποτυχημένο πραξικόπημα του Πλαστήρα. Με ενδυναμωμένη πια την παράταξη των Λαϊκών και με υπουργό Στρατιωτικών τον Κονδύλη, που τρέφει μένος προς τους βενιζελικούς πρώην συνεργάτες του και είναι ειδικός στην καταστολή πραξικοπημάτων, ο απόλυτος έλεγχος του Στρατού θα περάσει στο Λαϊκό κόμμα με το ολέθριο κίνημα του 1935. Στη συνέχεια όλη η προσπάθειά τους είναι να στερεώσουν την πολιτική ισχύ ενάντια σε κάθε περίπτωση εκδικητικής επανόδου των αντιπάλων τους, στηρίζοντας την δικτατορία του Γεωργίου Β΄ με τον Μεταξά.⁵

Γενικά το ζήτημα του στρατεύματος αποτελούσε όλο τον Μεσοπόλεμο μέγιστο πολιτικό διακύβευμα. Αυτό αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι σε κάθε κυβέρνηση αυτής της περιόδου υπάρχει πάντα ένας απόστρατος αξιωματικός (Κονδύλης, Πάγκαλος, Μεταξάς, Οθωναίος, Μαυρομιχάλης, Πρωτοσύγκελος, Κατεχάκης) που με τις διασυνδέσεις του εξασφάλιζε στην κυβέρνηση έλεγχο των εν ενεργεία στρατιωτικών. Αποδεικνύεται και από τις τεράστιες εκκαθαρίσεις στο στράτευμα στις οποίες προβαίνουν κάθε φορά οι νικητές στις εκλογές ή στην συντριβή ενός πραξικοπήματος.

γ. Σκοποί και μεθοδολογία της έρευνας

Η παρούσα εργασία έχει ως θέμα της τα στρατιωτικά πραξικοπήματα του 1933 και 1935 που οργανώθηκαν από τους δημοκρατικούς αξιωματικούς. Ανάμεσα στις πολλές στρατιωτικές επεμβάσεις αυτής της περιόδου τα δύο αυτά πραξικοπήματα παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον καθώς πυροδότησαν πολιτικές εξελίξεις που σήμαναν την αναβίωση του Εθνικού Διχασμού αλλά και το τέλος του με την οριστική αναμέτρηση των δύο κυρίαρχων πολιτικών παρατάξεων. Στο τέλος του Μεσοπολέμου η χώρα θα έχει απαγκιστρωθεί από τα ιστορικά απωθημένα της Μικρασιατικής Καταστροφής και, παρά

---

⁵ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922 - Η παράταση του Διχασμού*, Πατάκης, Αθήνα 2017, σ. 400-407

την πολιτική και πολιτειακή ανωμαλία, θα οδηγηθεί στην ανασυγκρότησή της και στον πολιτικό ανασχηματισμό, πριν μπει σε νέες εθνικές περιπέτειες.

Πέρα από την παρουσίαση των γεγονότων και των προσώπων έμφαση θα δοθεί στο πώς δύο κινήματα που διατείνονταν ότι σκοπό έχουν να αποτρέψουν την δικτατορία του Κονδύλη και την επαναφορά στο θρόνο του Γεωργίου Β΄, τελικά επιστεύσανε και τα δύο και επέφεραν τεράστιο πλήγμα στην Αβασίλευτη και τον κοινοβουλευτισμό. Πώς ο στρατός βγαίνοντας άλλη μια φορά από το ρόλο του, αναλαμβάνει αγώνες στο όνομα της δημοκρατίας και της σωτηρίας του έθνους εξυπηρετώντας στην ουσία τον πολιτικό διαγκωνισμό για τον έλεγχο της εξουσίας. Πώς ο Βενιζέλος, που με την επιστροφή του στην Ελλάδα το 1928 διακήρυξε τη λήθη του παρελθόντος και επεδίωξε να θεμελιώσει ένα υγιές δικομματικό σύστημα, υποστήριξε μετά από λίγα χρόνια τη λύση των πραξικοπημάτων, εγκαινιάζοντας νέο γύρο πόλωσης και οριακά νέο εμφύλιο πόλεμο από τον οποίο η πολιτική και στρατιωτική βενιζελική παράταξη θα βγει αποδυναμωμένη ενώ ο ίδιος ο ηγέτης της θα οδηγηθεί στο πολιτικό του τέλος.

Ο αντιβενιζελικός τύπος έχει επιλεγεί ως η κύρια πηγή μελέτης των γεγονότων. Η μεθοδολογική επιλογή του αντίπαλου τύπου σκοπό έχει να αναδείξει τις διαφορετικές τοποθετήσεις και πώς αξιολογούνται και χρησιμοποιούνται τα δύο αυτά αποτυχημένα βενιζελικά κινήματα από τους αντίπαλους πολιτικούς και εκδότες για να αμαυρώσουν την προσωπικότητα του αρχηγού των Φιλελευθέρων και να επιτεθούν στην πολιτική του. Μέσα από τα δημοσιεύματα των εφημερίδων θα παρακολουθήσουμε την αλλαγή των συσχετισμών μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών καθώς και τη σταδιακή επικράτηση των ακραίων φιλοβασιλικών τάσεων στην πολιτική ζωή. Ο τρόπος που αντιδρά ο Τύπος στα βενιζελικά πραξικοπήματα και ο τρόπος που τα ερμηνεύει δεν συνιστά θετικό πολιτικό λόγο, αντίθετα επιτείνει τον διχασμό και καθιστά τον Τύπο συνένοχο στην διαιώνιση της πολιτικής αστάθειας.

Οι ίντριγκες, οι συνωμοσίες μέσα στον στρατό, οι αντιθέσεις και οι διαφωνίες μέσα στη βενιζελική παράταξη αποκαλύπτονται από τους αντιπάλους τους μέσω του Τύπου και σχολιάζονται ποικιλοτρόπως ανάλογα με την αντιπολιτευτική σκοπιά, καθώς και στην αντιβενιζελική παράταξη δεν υπάρχει ενιαία στάση, αλλά πολλές πολιτικές συνισταμένες, άλλες ήπιες και άλλες ακραίες. Γι' αυτό από τις αντιβενιζελικές εφημερίδες αυτής της περιόδου οι περισσότερες αναφορές θα γίνονται στην *Καθημερινή*, την *Πρωία* και τον *Τύπο*, όπως και στον *Ριζοσπάστη*, καθώς αυτές εμφανίζουν μία

σταθερή και συνεπή αντιβενιζελική αρθρογραφία, χωρίς ιδεολογικές μεταστάσεις και αλλαγή στην πολιτική γραμμή τους. Το υλικό έχει αντληθεί ως επί το πλείστον από το κύριο άρθρο της πρώτης σελίδας - με ευρεία χρήση παραθεμάτων – καθώς πρόκειται για τον σχολιασμό των γεγονότων από τον εκδότη και πρώτο αρθρογράφο που με τον λόγο του δίνει το στίγμα και χαράσσει την πολιτική της εφημερίδας του. Στη συνέχεια αυτού του κεφαλαίου ακολουθεί μία σύντομη αναφορά στις κυριότερες βενιζελικές και αντιβενιζελικές εφημερίδες, στους τίτλους τους, στους εκδότες τους και την πολιτική γραμμή της καθεμιάς για μία βασική κατατόπιση του αναγνώστη.

Άλλες πρωτογενείς πηγές, όπως βενιζελικές εφημερίδες, τα Πρακτικά των συζητήσεων της Βουλής, προσωπικά αρχεία και ημερολόγια πρωταγωνιστών θα χρησιμοποιηθούν για να φωτίσουν γεγονότα και στάσεις με την φωνή των ίδιων των προσώπων ενώ η ανάλυση και η κριτική των πραξικοπημάτων από μεταγενέστερους μελετητές θα χρησιμεύσει για την πληρέστερη παρουσίαση του θέματος

Στο Β΄ Κεφάλαιο της εργασίας γίνεται αναφορά στις πολιτικές διεργασίες που προηγήθηκαν των εκλογών του Μαρτίου 1933 και προκάλεσαν την εκδήλωση του πλαστηρικού κινήματος. Η τεταμένη προεκλογική ατμόσφαιρα μεταφέρεται μέσα από την έντονη κριτική του τύπου στα πεπραγμένα της τετραετούς κυβέρνησης Βενιζέλου (1928-1932) και της κινδυνολογίας για το μέλλον της Αβασίλευτης που εγείρει ο Βενιζέλος ως διακύβευμα των εκλογών.

Στο Γ΄ και ΣΤ΄ Κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά τα στρατιωτικά πραξικοπήματα του 1933 και 1935. Αναφέρονται το χρονικό της εκδήλωσής τους, οι φορείς και οι σκοπιμότητές τους, ο ρόλος του Βενιζέλου, οι λόγοι της αποτυχίας και οι συνέπειές τους. Σε κάθε ένα από τα δύο κεφάλαια δίνεται η στάση του αντιβενιζελικού τύπου με παραθέματα και σχολιασμό τους. Ανάμεσα στα δύο πραξικοπήματα εκθέτονται τα θέματα που οδήγησαν τις δύο παρατάξεις στον απόλυτο διχασμό και κίνησαν τις βενιζελικές διεργασίες για την εκδήλωση του κινήματος του 1935 (Κεφάλαια Δ και Ε). Το τελευταίο κεφάλαιο (Ζ΄) αναφέρεται διεξοδικά στις συνέπειες της αποτυχίας του πραξικοπήματος του 1935 στην πολιτική ζωή της χώρας και στην παντοδύναμη μέχρι τότε βενιζελική παράταξη.

δ. Ο Τύπος του Μεσοπολέμου

Η περίοδος του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από έντονες κοινωνικές ανακατατάξεις και πολιτική ρευστότητα, που ευνοούν τον πολιτικό διάλογο στον Τύπο αλλά και την ανάδειξη του ρόλου του στις ιστορικές διακυμάνσεις και στις κρίσεις που βίωσε η χώρα. Κατά την κρίσιμη δεκαετία 1930-1935 ιδιαίτερα εμφανίζονται δεκάδες νέες εφημερίδες, γεγονός που φανερώνει την ανάγκη έκφρασης και των παραδοσιακών κομμάτων και των μικρών κομματικών σχηματισμών αλλά και την υστεροβουλία πολλών εκδοτών να συνταχθούν και να υπερασπίσουν τις επιλογές της κυβέρνησης ή να εκφράσουν αντικυβερνητικό λόγο.

Όπως ήταν διαιρεμένο και το πολιτικό τοπίο, έτσι και στον Τύπο η τομή βενιζελισμού – αντιβενιζελισμού κυριαρχεί, και ανάλογα με την στήριξη που παρέχει κάθε εφημερίδα στο ένα ή στο άλλο από τα δύο αντιμαχόμενα κομματικά σχήματα, αποκτά και τους σταθερούς αναγνώστες της που την αγοράζουν ενσυνείδητα, δείγμα πολιτικής ωρίμανσης του πολίτη - αναγνώστη. Οι μεταβολές που φέρνουν οι ιστορικές εξελίξεις μετά το 1922, οι δύσκολες κοινωνικές συνθήκες του Μεσοπολέμου και η διάψευση των προσδοκιών από τα γεγονότα που προηγήθηκαν, αντικατοπτρίζονται στο νέο, σύγχρονο, πολιτικό λεξιλόγιο που χαρακτηρίζει τον Τύπο αυτής της περιόδου. Έτσι κοντά στην έννοια της «εθνικοφροσύνης» εμφανίζονται και όροι όπως «λαός», «συντηρητισμός», «προοδευτικός», «αντίδραση» και «Δεξιά – Αριστερά». Επιπλέον αρθρώνεται αντικομμουνιστικός λόγος και τίθεται το αίτημα για συναίνεση και υπέρβαση του σχήματος βενιζελικός - αντιβενιζελικός

Ο διαχωρισμός του Τύπου σε βενιζελικό και αντιβενιζελικό υπαγορευόταν από την αποδοχή ή όχι της Μοναρχίας και κινούνταν γύρω από δύο άξονες. Ή υποστήριζαν τον Βενιζέλο, φορέα της νεωτερικότητας και εκπρόσωπο ανερχόμενων κοινωνικών τάξεων ή – ελλείψει αντίστοιχου ηγέτη της τάξης του Βενιζέλου στο αντίπαλο στρατόπεδο – υποστήριζαν το Παλάτι, φορέα της συντήρησης και της παλιάς τάξης πραγμάτων.⁶

---

⁶ Άννα Παναγιωταρέα, *Δύο δικτατορίες και ένα σκάνδαλο, τα Μέσα στις αντίξοες συνθήκες*, Λιβάνης, Αθήνα 2008, σ. 46, 49-59

i. Βενιζελικές εφημερίδες

Την πολιτική των Φιλελευθέρων υπερασπιζόταν κατεξοχήν το *Ελεύθερο Βήμα* (1922) του Δ. Λαμπράκη, το επίσημο βήμα του Βενιζέλου, στο οποίο αρθρογράφησε και ο ίδιος. Η εφημερίδα αυτή στήριξε το βενιζελικό κόμμα σταθερά και μαζί με τα *Αθηναϊκά Νέα* (1931) και μια σειρά περιοδικών που θα εκδώσει το συγκρότημα- εκδοτικός οργανισμός πια - Λαμπράκη, θα παίζει καθοριστικό ρόλο στις πολιτικές συνθήκες για μία εικοσαετία. Η *Εστία* επίσης που αυτή την περίοδο έχει περάσει στα χέρια του Άδ. Κύρου, ένθερμου υποστηρικτή του Βενιζέλου, το 1936 μετά την αποχώρηση από την πολιτική σκηνή του Κρητικού πολιτικού θα κάνει στροφή προς τη φιλοβασιλική πλευρά ακολουθώντας μάλιστα φιλογερμανική γραμμή. Η εφημερίδα *Ακρόπολις* επίσης αρχικά ενταγμένη στο στρατόπεδο των Φιλελευθέρων, στη συνέχεια θα έρθει σε ρήξη με τον Βενιζέλο και, με την εχθρική αρθρογραφία της, θα φθείρει όσο καμία άλλη την εικόνα του Βενιζέλου, συντελώντας σημαντικά στην ήττα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1933.

ii. Αντιβενιζελικές εφημερίδες

Τον αντιβενιζελικό /φιλοβασιλικό τύπο απαρτίζουν πολλές εφημερίδες ποικίλων αποχρώσεων, μετριοπαθέστερες συντηρητικές (*Καθημερινή, η Πρωία, το Νέον Άστυ*), αδιάλλακτες φιλομοναρχικές (Το Ελληνικό Μέλλον, η Αθηναϊκή) μέχρι ακραίες φιλοδικτατορικές/μεταξικές (Ο Τύπος, η Βραδυνή, η Ελληνική, Νέα Ημέρα). Η *Καθημερινή* του Γ. Βλάχου (1922) θα γίνει η κυρίαρχη και η εγκυρότερη εφημερίδα των αντιβενιζελικών. Φανατικός κατά του κόμματος των Φιλελευθέρων και προς ό τι αυτό εκπροσωπούσε, ο Βλάχος ήδη από το 1920 με τίτλους όπως «*Και τώρα: Κάτω ο Βενιζέλος*»⁷ ή «*...Να τελειώνωμεν...*»⁸ δήλωνε πως «*ό τι και να συμβεί σε αυτή την χώρα εμείς δεν θέλουμε τον κ. Ελευθέριο Βενιζέλο*». Αντιβενιζελική αλλά μετριοπαθής και υπέρ της συνδιαλλαγής ανάμεσα στους δύο αντιμαχόμενους συνασπισμούς ήταν η *Πρωία* των Γ. και Στ. Πεσμαζόγλου⁹ που μετά το κίνημα του 1935 υποστήριξε τον Ιω. Μεταξά πιστεύοντας ότι θα λειτουργούσε εντός του κοινοβουλευτικού συστήματος.

---

⁷ Γ. Α. Βλάχος, «Και τώρα: Κάτω ο Βενιζέλος», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 13 Σεπτεμβρίου 1920

⁸ Γ. Α. Βλάχος, «Η απόφασις» *Η Καθημερινή*, Αθήνα 17 Μαΐου 1922

⁹ «Αι Εκτελέσεις», *Πρωία*, Αθήνα 29 Μαρτίου 1935, άρθρο εναντίον των εκτελέσεων των καταδικασθέντων επαναστατών του κινήματος του 1935

Εναντίον και των Φιλελευθέρων και των φιλοβασιλικών αδιακρίτως ως εκπροσώπους της αστικής πλουτοκρατίας άσκησε σκληρή πολεμική ο *Ριζοσπάστης*, «*Σοσιαλιστική Εφημερίς*», επίσημο βήμα του ΚΚΕ. Το 1931 θα καταδικαστεί για παράβαση του νόμου περί τύπου και θα αντικατασταθεί από τον *Νέο Ριζοσπάστη* που θα εκδίδεται μέχρι το 1935, οπότε θα κλείσει οριστικά από τη μεταξική δικτατορία. Ο *Ριζοσπάστης* βέβαια, παρότι συμπεριλαμβάνεται στις αντιβενιζελικές εφημερίδες, αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση αντιβενιζελικής εφημερίδας κατά το ότι, το μόνο κοινό που έχει με τον αντιβενιζελικό χώρο είναι το μένος του κατά του Βενιζέλου, όμως για διαφορετικά εθνικά και πολιτικά θέματα, παλιότερες αντιθέσεις, όπως τον συμβιβασμό του «επαναστάτη του Θέρισου» Βενιζέλου με το Παλάτι και τα «αγγλογαλλικά αφεντικά» το 1910, την ανάληψη της «ιμπεριαλιστικής» Μικρασιατικής εκστρατείας και της «εγκληματικής» εκστρατείας κατά της Ουκρανίας το 1919,¹⁰ αλλά κυρίως για την πρόσφατη επιβολή του «ιδιώνυμου», που θεσπίστηκε για τη δίωξη της εργατικής τάξης, διαψεύδοντας τις ελπίδες του ΚΚΕ για μια φιλελεύθερη δημοκρατική διακυβέρνηση. Όλη η ευρύτερη βενιζελική δημοκρατική παράταξη κατατάσσεται για τον *Ριζοσπάστη* στην ίδια κατηγορία με τους δεξιούς φιλομοναρχικούς με κοινό παρονομαστή τον αντικομμουνισμό και την εκμετάλλευση του λαού.¹¹

---

¹⁰ «Ο Ριζοσπάστης ενοχλεί τον Βενιζέλο», *Ριζοσπάστης*, Αθήνα, 18 Απριλίου 1999 (<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=10224184> - τελευταία επίσκεψη 20/12/2020)

¹¹ Η αστική εξουσία στον Μεσοπόλεμο απέναντι στο ΚΚΕ και το εργατικό κίνημα, *Ριζοσπάστης*, Αθήνα, 23 και 24 Φεβρουαρίου 2019

B. ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1933

Από τους τελευταίους μήνες του 1932 άρχισε να διαφαίνεται ότι ο τελευταίος χρόνος της χρυσής κατά τ' άλλα τετραετούς διακυβέρνησης του Βενιζέλου θα ήταν πολύ δύσκολος.¹² Η παγκόσμια ύφεση λόγω της οικονομικής κρίσης του 1931 προκάλεσε τεράστιες δυσκολίες στην ολοκλήρωση του φιλόδοξου προγράμματος που θα έκανε την Ελλάδα «αγνώριστη» όπως υποσχέθηκε ο Βενιζέλος στον επινίκιο λόγο του στις εκλογές του 1928 . Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης δεν ήταν δυνατόν να αφήσουν ανεπηρέαστη την πολιτική ζωή. Τα πολιτικά πάθη, που φαίνονταν να έχουν κατευνασθεί, επανήλθαν με νέα οξύτητα, αρχικά μέσα στο στρατόπεδο των Φιλελευθέρων από δημοκρατικούς ηγέτες που ασκούσαν έντονη εσωκομματική κριτική στις επιλογές του αρχηγού τους. Ο ίδιος ο Βενιζέλος ενίσχυε τις πολιτικές αντιθέσεις με μέτρα συντηρητικά και αυταρχικά που έδειχναν ότι η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων έτεινε να μονοπωλεί την εξουσία, γεγονός που, και τις διχόνοιες στο εσωτερικό του κόμματος αύξανε, και τη σκλήρυνση της θέσης των αντιβενιζελικών, οδηγώντας στην αναζωπύρωση του Διχασμού.¹³ «Ουσιαστικώς ο ελληνικός λαός με εγκατέστησε κοινοβουλευτικόν δικτάτορα» έγραψε στη γυναίκα του φανερά αυτάρεσκα για την τεράστια κοινοβουλευτική πλειοψηφία που κέρδισε.¹⁴

Η στροφή του Βενιζέλου στην πόλωση εγκαινιάζεται το 1929 με την πρόταση του Αλ. Ζαΐμη για νέο πρόεδρο της Δημοκρατίας, ένα πρόσωπο άχρωμο και άβουλο, αλλά μετριοπαθές, και γι' αυτό αποδεκτό και από τους Λαϊκούς, αντί για τον Γ. Καφαντάρη, τον οποίο υποστήριζε μεγάλη μερίδα των δημοκρατικών αρχηγών. Το θέμα αυτό ξεσήκωσε εναντίον του τη βενιζελική αντιπολίτευση και οδήγησε σε διάσπαση το δημοκρατικό μέτωπο, καθώς αμέσως μετά την εκλογή του Ζαΐμη, ο Καφαντάρης, ο Κονδύλης και ο Παπαναστασίου, που με τους κομματικούς τους σχηματισμούς στήριζαν το κόμμα Φιλελευθέρων , απέσυραν την εμπιστοσύνη τους, ενώ ο Κονδύλης πέρασε και στους αντιπάλους.¹⁵

Η αντιπολίτευση οξυνόταν ακόμη περισσότερο από τον κίτρινο τύπο, τόσο βενιζελικών διαφωνούντων εφημερίδων όσο και αντιπολιτευόμενων, που αποκαλύπτοντας σκάνδαλα

---

¹²Θάνος Βερέμης – Ηλίας Νικολακόπουλος , *Ο Βενιζέλος και η εποχή του* , Τα Νέα - Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 341

¹³Κωστής, ό .π., σ. 634-635

¹⁴Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ των δύο πολέμων 1923-1940* ,Κάκτος, Αθήνα 1997. σ.414

¹⁵Μαυρογορδάτος, ό.π. σ. 57-58

και αστοχίες της κυβέρνησης , παρουσίαζαν τον Βενιζέλο ως « *κακούργο πρωθυπουργό*», «*μασκαρά της πολιτικής*», «*πολιτικόν στίγμα και κηλίδα δια την Ελλάδα*» , ενώ τους υπουργούς του ως άτομα που «*έχουν βουτήξει χείρας και πόδας εις τον δημόσιον κορβανάν και κλέπτουν, κλέπτουν, κλέπτουν...*».¹⁶ Επιπλέον με άρθρα τους πρώην βουλευτές τον κατηγορούν για άγνοια των συνεπειών της οικονομικής κρίσης, ο Καφαντάρης και ο Κονδύλης αντιτίθενται στις ελληνοτουρκικές συμφωνίες, εθνικές αντιδράσεις ξεσηκώνουν τα Οκτωβριανά στην Κύπρο και η απομάκρυνση του προξένου Αλέξη Κύρου, ενώ η οικονομική κρίση και η αδυναμία εξασφάλισης δανείων οδηγεί την κυβέρνηση σε οικονομικό αδιέξοδο και τη χώρα σε σίγουρη πτώχευση.

Η επίθεση που δέχεται ο Βενιζέλος τόσο από μερίδα του βενιζελικού συνασπισμού όσο και από την αντιπολίτευση τον οδηγεί να προτείνει στις αρχές του 1932 την παραίτηση της κυβέρνησής του, τον σχηματισμό Οικουμενικής και εκλογές τον Σεπτέμβρη του 1932, κάνοντας μάλιστα την υποχώρηση να προτείνει τον Τσαλδάρη για πρωθυπουργό. Ο Τσαλδάρης αντιλαμβανόμενος τον τακτικιστικό ελιγμό του Βενιζέλου να μοιραστεί τις συνέπειες της κρίσης , αρνείται κάνοντας αναφορά στο παρελθόν, στα γνωστά ιστορικά γεγονότα, δηλαδή στη δίκη των Έξι. Από φόβο ο Βενιζέλος μήπως οι δυσαρεστημένοι παλαιοδημοκρατικοί (Παπαναστασίου, Καφαντάρης, Ζαβιτσάνος) συνεργαστούν με τον Τσαλδάρη, με νομοσχέδιο επαναφέρει την αναλογική αντί του πλειοψηφικού, μόνο για τις εκλογές του Σεπτεμβρίου, και παραιτείται νωρίτερα από τη λήξη της θητείας του, τον Μάιο του 1932, προκειμένου να πιέσει για τον σχηματισμό Οικουμενικής ή τουλάχιστον μιας κυβέρνησης Συνασπισμού όλων των δημοκρατικών κομμάτων, κάτι που πέτυχε προσωρινά.¹⁷

Η προεκλογική περίοδος ξεκινά με φαινόμενα «*παλαιού Διχασμού*». Ο Βενιζέλος εγείρει πολιτειακό ζήτημα και με πρόσχημα ότι η Δημοκρατία κινδυνεύει από την επιστροφή του έκπτωτου προσωρινά Βασιλιά , σε περίπτωση νίκης των Λαϊκών, καλεί τον Τσαλδάρη να αναγνωρίσει επίσημα την Αβασίλευτη. Ο Παπαναστασίου αποκαλύπτει την επανίδρυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου υπό τον Αλ. Οθωναίο με σκοπό τη διατήρηση στην εξουσία του Βενιζέλου, του μόνου αρχηγού που εγγυόταν τη διατήρηση του δημοκρατικού καθεστώτος.¹⁸ Κινδυνολογώντας υπερβολικά για κατάλυση της δημοκρατίας από τους φιλομοναρχικούς αδιάλλακτους φίλους του Λαϊκού κόμματος

---

¹⁶ Δαφνής, ό.π. σ. 454

¹⁷ Φοίβος Γρηγοριάδης, «Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935», τόμος 3, Κεδρηνός, Αθήνα 1972, σ. 274-277

¹⁸ Αλέξανδρος Παπαναστασίου, «Κάτω τας χείρας», *Δημοκρατία*, 19 Ιουνίου 1932

(ΛΚ), ο Βενιζέλος κατάφερε έξυπνα να κάνει λάβαρο της εκλογικής αναμέτρησης την Αβασίλευτη, απομακρύνοντας την κουβέντα από τα λάθη της κυβερνητικής τετραετίας.

Επιπλέον ο Βενιζέλος με το πολιτειακό θέμα εκμεταλλεύεται τον φόβο της μεγάλης μάζας της βενιζελικής παράταξης για την ανατροπή της Δημοκρατίας. Περισσότερο ακόμη φοβούνται οι βενιζελικοί στρατιωτικοί, που είναι προνομιούχοι στην επετηρίδα, για ανατροπή της στρατιωτικής τους υπόστασης.¹⁹ Έτσι καταφέρνει να συσπειρώσει γύρω του όλη την παράταξη και τα μικρά κόμματα που έτειναν προς αποχώρηση ενώ επιστρέφει στο πλευρό του Βενιζέλου και ο στρατηγός Πλαστήρας, παρά την τεράστια αντιπάθειά του προς τον Οθωναίο, καθώς και οι δύο, απόστρατος και εν ενεργεία στρατιωτικός, ανταγωνίζονταν για τον έλεγχο του Στρατού.²⁰

Ο Τσαλδάρης μέχρι τις εκλογές αρνήθηκε πεισματικά να αναγνωρίσει την Αβασίλευτη υπό τον φόβο αντιδράσεων από την αδιάλλακτη μερίδα των φιλομοναρχικών της παράταξής του. Μόνο μετά τις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1932, όπου τα δύο μεγάλα κόμματα αναδείχθηκαν ισόπαλα, ο αρχηγός του ΛΚ αναγνώρισε ανεπιφύλακτα την Αβασίλευτη και άρχισαν διαπραγματεύσεις για τον σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας, καθώς κανένα από τα μεγάλα κόμματα δεν διέθετε πλειοψηφία.²¹

Ο Τσαλδάρης καταφέρνει και επιτυγχάνει την υποστήριξη των βενιζελικών Γ. Κονδύλη και Αλ. Χατζηκυριάκου καθώς και του Ιω. Μεταξά και σχηματίζει κυβέρνηση, που όμως δεν κράτησε παρά δύο μήνες. Από τον φόβο ότι οι τρεις υπουργοί προέβαιναν σε αλλοίωση του στρατού υπέρ των βασιλοφρόνων, καθώς ήδη από την βενιζελική τους θητεία είχαν μεγάλη επιρροή στο στράτευμα, η βενιζελική παράταξη, που έχει αποκαταστήσει τη συνεργασία της, ως «Εθνικός Συνασπισμός», με την υποστήριξη και των αριστερών δημοκρατικών κομμάτων (Μιχαλακόπουλου, Παπαναστασίου, Μυλωνά), σε ψηφοφορία στη Βουλή αποσύρει την εμπιστοσύνη της και η κυβέρνηση Τσαλδάρη καταρρέει τον Ιανουάριο του 1933²². Σχηματίζεται κυβέρνηση – η τελευταία – Βενιζέλου που προκηρύσσει νέες εκλογές για την 5^η Μαρτίου .

---

¹⁹ Τα συμφέροντα των βενιζελικών αξιωματικών που διακυβεύονται τα αναφέρει ξεκάθαρα ο Γ.Α. Βλάχος στο άρθρο του «Να υποχωρήσουν οι τύποι εις την ουσίαν», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 29 Σεπτεμβρίου 1932

²⁰ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2018, σ. 196-197

²¹ Νικόλαος Οικονόμου, «Η περίοδος από τον Σεπτέμβριο του 1926 ως τον Φεβρουάριο του 1935» στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 318-320.

²² Πρακτικά Συνεδριάσεων Βουλής - Περίοδος Γ - Σύνοδος Α, Συνεδριάσεις Η', 12.1.1933, σ. 92-95

Ο αντιβενιζελισμός κι αυτός συσπειρώθηκε γύρω από το ΛΚ συγκροτώντας την «Ηνωμένη Αντιπολίτευση» (Τσαλδάρης, Μεταξάς, Κονδύλης). Ο Κονδύλης οριστικά πια φεύγει από το βενιζελισμό και προσχωρεί στον αντίπαλο σχηματισμό, σηματοδοτώντας την εσωτερική διάβρωση της βενιζελικής παράταξης. Η απόταξη του Κονδύλη θα αποδειχθεί μέγα λάθος των βενιζελικών.²³ Όμως ως κατεξοχήν στρατιωτικός ιδρυτής της Αβασίλευτης αναμενόταν ότι τουλάχιστον θα προστάτευε τα πολίτευμα ακόμα και από την αντίπαλη πλευρά.²⁴

Οι εκλογές διεξήχθησαν σε απόλυτη πόλωση με πλειοψηφικό σύστημα που επανήλθε. Το πολιτειακό δεν υπήρχε πια ως θέμα, οπότε οι αλληλοαιτιάσεις επικεντρώθηκαν στα πεπραγμένα των τελευταίων κυβερνήσεων Βενιζέλου.²⁵ Και οι δύο παρατάξεις υπολόγιζαν ότι θα κερδίσουν την πλειοψηφία, ειδικά οι Βενιζελικοί που είναι ενισχυμένοι με όλα τα μικρά κόμματα του Παπαναστασίου, Καφαντάρη, Μυλωνά και με ψήφο εμπιστοσύνης των Αγροτικών του Σοφιανόπουλου, υπολογίζοντας βέβαια ότι και οι ψηφοφόροι θα ακολουθήσουν τους αρχηγούς τους, ξεχνώντας την πύρινη παραταξιακή αντιπολίτευση, ειδικά των δύο πρώτων.²⁶

Από τις αρχές του Ιανουαρίου 1933 η εφημερίδα *Πρωία* με τίτλους της ονομάζει ηθική ανάγκη τον πολιτικό καθαρισμό και την επιβολή κυρώσεων στην τέως κυβέρνηση Βενιζέλου που ενήργησε κατά του δημοσίου συμφέροντος, ενώ η καθυστέρηση του όψιμου αυτού ελέγχου, που οι ίδιοι οι Φιλελεύθεροι πρότειναν, αποτελεί μάλλον πολιτική επίδειξη παρά πραγματική επιθυμία για μια ηθική εκκαθάριση.²⁷ Η απόδειξη αυτού έρχεται με την ανατροπή της δίμηνης κυβέρνησης των Λαϊκών που είχαν αναλάβει με ψήφο εμπιστοσύνης των Φιλελευθέρων. Αποκλειστικά υπεύθυνος είναι ο Βενιζέλος - «*ταραξίας, ψυχόρμητος, θυελλοχαρής, ακάθεκτος από την αχαλίνωτον ιδιοσυγκρασίαν του*» είναι κάποιοι από τους εξάλλους χαρακτηρισμούς για την αδικαιολόγητη ανατροπή της κυβέρνησης. Η μόνη αιτία που βλέπει η *Πρωία* είναι «*η έμμονος ιδέα της αναλήψεως*

---

²³Ο Κονδύλης το 1924 ήταν από τους πιο σκληρούς στην κίνηση των αξιωματικών που απαίτησαν την Αβασίλευτη Δημοκρατία. Όμως επειδή δεν χρησιμοποιήθηκε από τον Βενιζέλο στην κυβέρνηση 1928-1932 θύμωσε και πολιτεύθηκε με τον φιλοβασιλικό Τσαλδάρη. Ως υπουργός των Στρατιωτικών εξουδετέρωσε το κίνημα του 1933. Έτσι γίνεται το «μαύρο πανί» για τους βενιζελικούς, ιδίως μετά τον ιδιαίτερα επιθετικό λόγο που εκφώνησε στην Θεσσαλονίκη στις 21 Φεβρουαρίου 1933. Στο εξής εξέφραζε ακραίες απόψεις ναρκοθετώντας κάθε προσπάθεια εθνικής ενότητας.

²⁴ Μαυρογορδάτος, ό.π. σ. 63

²⁵ Γ.Α.Βλάχος, «Η μετάνοια», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 1 Μαρτίου 1933

²⁶ Γ.Α.Βλάχος, «Επάνοδος αυτομόλων» *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 17 Ιανουαρίου 1933

²⁷«Μια ηθική ανάγκη», *Πρωία*, Αθήνα, 3 Ιανουαρίου 1933 και «Εις το περιθώριον των γεγονότων», *Πρωία*, Αθήνα, 9 Ιανουαρίου 1933

της αρχής» και καλεί τον Βενιζέλο «να δαμάση την αναρχικήν ανησυχίαν του, την εγωκεντρικήν φιλαυτίαν του και την ανοικονόμητον αναρχικότητα του χαρακτήρα του».²⁸ Έτσι με την αρχομανία του ο Βενιζέλος επέτεινε την ελληνική κρίση, για την οποία οι παλαιότερες ευθύνες του είναι «κολοσσιαίαι και ανεκκαθάρισται»²⁹ ακόμη.

Σε όλη την προεκλογική εκστρατεία ο αντιβενιζελικός τύπος προβάλλει τον συνασπισμό του Τσαλδάρη ως μία τίμια παράταξη που στόχο έχει την αδελφοσύνη, την ομόνοια και την εσωτερική ενότητα, «το κόμμα της τάξεως και του νόμου, της ευπρέπειας και της χρηστότητος»,³⁰ ενώ τον Εθνικό Συνασπισμό του Βενιζέλου αποκαλεί αθέμιτη παράταξη, «ανασυγκρότηση της παλαιάς παράταξης του Διχασμού» και τα συνεργαζόμενα με τους Φιλελεύθερους κόμματα «παρδαλήν ιδεολογικήν τραγέλαφον» και «νευρόσπαστα» στα δάκτυλα του Βενιζέλου που θα δεχθούν να κινηθούν κατά τα θελήματά του.³¹

Στους δύο μήνες μέχρι τις εκλογές ο μετριοπαθής αντιβενιζελικός τύπος, με αφορμή τις μεθοδεύσεις και τις συνεννοήσεις που γίνονται στο βενιζελικό συνασπισμό και κυρίως με την παράτυπη διάλυση της Βουλής από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, εκφράζει την ανησυχία του για την κατάπτωση των θεσμών και κατηγορεί τους πολιτικούς γενικά ότι τα τελευταία έτη δεν βρίσκονται στο ύψος των περιστάσεων και ο λαός άρχισε να χάνει την εμπιστοσύνη του προς αυτούς, γεγονός που προδηλώνει μια ηθική χειραφέτηση των εκλογέων από την κομματική επιρροή, σημάδι ευνοϊκό για τον αναγκαίο πολιτικό καθαρισμό.

Τις δύο τελευταίες μέρες πριν τις εκλογές η *Πρωία* καλεί τον λαό να καταψηφίσει τους Φιλελεύθερους ώστε να παύσει να κυβερνάται αυτός ο τόπος από «την αυταρχικήν θέλησιν ενός ατόμου», ενώ την 5^η Μαρτίου, ημέρα της κρίσεως, σε μία ανασκόπηση της διακυβέρνησης του τόπου από τον Βενιζέλο, τον κατηγορεί ως τον μοναδικό υπεύθυνο της πολιτικής κρίσης, αφού «το 1928 ήρθε σε μία Ελλάδα που είχε αρχίσει να ομοιοεί και να ανασυντάσσεται [...] που έβλεπε συνεργαζόμενα σε μια Οικουμενική κυβέρνηση τα τέως αλληλομισούμενα και αλληλοσπαρασσόμενα πολιτικά κόμματα [...] ήλθε και έβαλε σε θέσεις στρατιωτικές και διοικητικές και δικαστικές ανθρώπους συνδεθέντες αρρήκτως με την ανάμνησιν μιας πολιτικής δολοφονίας, ανθρώπων κηλιδωμένων με αίμα ελληνικόν». Με τις ραδιουργίες του, τη σατανική σύγχυση που προκάλεσε στο λαό με τον κίνδυνο,

---

²⁸ «Και δια την ψυχολογίαν του», *Πρωία*, Αθήνα, 6 Φεβρουαρίου 1933

²⁹ «Εις τον υπεύθυνον», *Πρωία*, Αθήνα, 14 Ιανουαρίου 1933

³⁰ Γ.Α. Βλάχος, «Τα δύο επιχειρήματα», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 3 Μαρτίου 1933

³¹ «Τα αποκαλυπτήρια ενός κόσμου», *Πρωία*, Αθήνα, 15 Ιανουαρίου 1933

δήθεν, του καθεστώτος από το Λαϊκό κόμμα, με την απειλή του Στρατιωτικού Συνδέσμου, με τις καταχρήσεις και τα σκάνδαλα, φρόντισε για την αναβίωση του παλαιού Διχασμού, «αυτός ο διαρκής και ακάματος υπονομευτής της ελληνικής ησυχίας». Ο Λαός όμως δεν στερείται μνήμης, και δεν πρέπει να παρασυρθεί αυτή τη φορά, ώστε η 5η Μαρτίου να σημάνει το τέλος «της απολυταρχίας».³²

---

³² «Η ημέρα της κρίσεως», *Πρωία*, Αθήνα, 5 Μαρτίου 1933

Γ. ΤΟ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ ΤΗΣ ΜΙΑΣ ΗΜΕΡΑΣ: 6 ΜΑΡΤΙΟΥ 1933

α. Το χρονικό της ημέρας

Το αποτέλεσμα των εκλογών της 5^{ης} Μαρτίου 1933 δικαίωσε τον αντιβενιζελικό τύπο που προειδοποιούσε τον πολιτικό κόσμο για μια νέα ζύμωση από τα λαϊκά στρώματα με ισχυρά σημάδια μιας αναμόρφωσης.³³ Παρ' όλους τους υπολογισμούς του βενιζελικού επιτελείου και τη βεβαιότητα για άνετη νίκη, η «σπείρα των κλεπτών και αυτομόλων συντρίβεται οριστικώς».³⁴ Στην πραγματικότητα επρόκειτο για ισοψηφία των δύο παρατάξεων, που όμως λόγω του πλειοψηφικού συστήματος σήμαινε καθαρή πλειοψηφία εδρών για την Ηνωμένη Αντιπολίτευση. Το ίδιο βράδυ των εκλογών με τις πρώτες ενδείξεις της εκλογικής ήττας επικράτησε σύγχυση και πανικός στις τάξεις των Φιλελευθέρων. Η εξουσία, μετά από έντεκα σχεδόν χρόνια ανελλιπούς διακυβέρνησης, χανόταν και περνούσε στα χέρια του αντιβενιζελισμού. Ιδιαίτερως η εκλογή του Γ. Κονδύλη, που λίγες μέρες πριν σε προεκλογική του ομιλία είχε καλέσει το λαό σε επανάσταση,³⁵ και η απώλεια της «μεγίστης περιφέρειας» της Αθήνας ξυπνά τους βενιζελικούς φόβους για παλινόρθωση - για την οποία τόσο είχαν κινδυνολογήσει τον προηγούμενο χρόνο - και για αντίποινα όμοια με του 1920 από τους νικητές. Κυρίως όμως ήταν ο πανικός της απώλειας της εξουσίας και των προνομίων που τόσα χρόνια απολάμβαναν, που οδήγησε τον στρατηγό Πλαστήρα στην πρόταση για δικτατορία. Το ανακοινώνει στον Βενιζέλο μεσάνυκτα, λέγοντάς του ότι πρέπει να κάνουν ό τι και στην Ιταλία, όπου ο φασισμός προοδεύει.

Ο Βενιζέλος όμως, όπως δήλωσε αργότερα, τον απέτρεψε, χαριτολογώντας μάλιστα, ότι η Ιταλία πηγαίνει καλά γιατί έχει τον Μουσσολίни, ενώ ο Πλαστήρας δεν είναι καθόλου ικανός να κάνει τον δικτάτορα. Μάλιστα του δήλωσε ότι δεν επιθυμούσε αλλαγή του

---

³³« Ο εκ των κάτω καθαρισμός», *Πρωία*, Αθήνα 27 Ιανουαρίου 1933

³⁴ « Ο λαός κραυγάζει κρεμάλα στους κλέφτες!!! Το σύνθημα Νενικήκαμεν ηλεκτρίζει απ' άκρου εις άκρον ολόκληρον την Ελλάδα, Θάρρητε!», *Η Ελληνική*, Αθήνα 5 Μαρτίου 1933

³⁵Ο ίδιος ο Βενιζέλος σε ομιλία του κατακρίνει τις δηλώσεις του Κονδύλη και θεωρεί βέβαιο ότι αποβλέπει στην εγκαθίδρυση προσωπικής εξουσίας (Αρχείο Ελ. Βενιζέλου, φάκελος 300-22, 1933, *Ομιλία του Βενιζέλου στην οποία αναφέρεται στον προεκλογικό νόμο του Γ. Κονδύλη στη Θεσσαλονίκη*, Ελ. Βενιζέλος, Αθήνα 1933 (<http://www.venizelosarchives.gr/tree.asp>. Τελευταία επίσκεψη: 8/12/2020) Ο Πλαστήρας πίστευε ότι με 126 έδρες οι Λαϊκοί και 122 οι Φιλελεύθεροι δεν σχηματιζόταν κυβέρνηση, οπότε θα γινόταν δικτατορία η των Λαϊκών(με τον Κονδύλη) ή δική τους. Πρόλαβε λουπόν και την έκανε αυτός. Ο φόβος για ενδεχόμενη δικτατορία του Κονδύλη θα επιβεβαιωνόταν δυόμισι χρόνια αργότερα. (Γρηγοριάδης, ό.π. σ. 303)

πολιτεύματος, αν και ο κοινοβουλευτισμός παρουσίαζε μεγάλες αδυναμίες, και προέβλεπε την αποτυχία του κινήματος, το οποίο το αργότερο σε δύο τρεις μήνες θα κατέρρευε υπό την πίεση των τεράστιων οικονομικών προβλημάτων της χώρας.³⁶ Ο Βενιζέλος νόμιζε ότι κατάφερε να τον αποτρέψει, ο Πλαστήρας όμως εννοώντας ότι ο αρχηγός δεν ενέκρινε μεν, αλλά και δεν το απαγόρευσε, προχώρησε στις κινήσεις κατάληψης της εξουσίας δια πραξικοπήματος και αναστολής του Συντάγματος. Με την υποστήριξη του 1^{ου} Συντάγματος Πεζικού κατέλαβε το Υπουργείο Στρατιωτικών και άρχισε να δίνει οδηγίες και στις άλλες μονάδες της πρωτεύουσας και της επαρχίας. Παράλληλα απαγόρευσε την κυκλοφορία των εφημερίδων, τη μοναδική έγκυρη πηγή πληροφόρησης των εκλογικών αποτελεσμάτων για τον λαό, ενώ στη θέση τους εξέδωσε ένα διάγγελμα με το οποίο πληροφορούσε τον λαό ότι το κοινοβουλευτικό πολίτευμα μετά από αλλεπάλληλες εκλογές απέτυχε με όλα τα εκλογικά συστήματα να αποδώσει κυβέρνηση βιώσιμη, με αποτέλεσμα όχι μόνο ακυβερνησία, αλλά και ενίσχυση του κομμουνιστικού κινδύνου. Γι' αυτό αναγκάζεται να παρέμβει και με την υποστήριξη των ενόπλων δυνάμεων να αναλάβει την εξουσία κηρύττοντας στη χώρα τον στρατιωτικό νόμο.³⁷

Η πρώτη αντίδραση ήρθε από τον υπουργό Στρατιωτικών Κατεχάκη, όταν πληροφορήθηκε τη νύχτα την πραξικοπηματική κατάληψη του υπουργείου από τον Πλαστήρα. Απευθύνθηκε στον πρωθυπουργό και αρχηγό του, Βενιζέλο - η κυβέρνηση ακόμη δεν είχε παραιτηθεί- και αφού τον ενημέρωσε για τα γεγονότα, του ζήτησε την άδεια να καταστείλει το κίνημα , αλλιώς για λόγους ευθιξίας έπρεπε να παραιτηθεί. Ο Βενιζέλος όμως αρνήθηκε τη βίαιη καταστολή του κινήματος φοβούμενος έναν «εμφύλιο» στο στρατόπεδό τους μεταξύ τέως και νυν βενιζελικών αξιωματικών. Αντικατέστησε λοιπόν τον Κατεχάκη με τον στρατηγό Μανέτα με εντολή να πιέσει τους διοικητές των μονάδων της Αθήνας να μην υποστηρίξουν τον Πλαστήρα, ώστε να απομονωθεί και να λήξει το πραξικόπημα αναίμακτα.³⁸

Η επόμενη μέρα των εκλογών βρήκε την Αθήνα στρατοκρατούμενη. Είχε απαγορευτεί η κίνηση στους δρόμους οχημάτων και πολιτών και το άνοιγμα των καταστημάτων, οι αντιβενιζελικοί όμως και κομμουνιστές πολίτες, που από τα μεσάνυχτα είχαν

---

³⁶Πρακτικά Συνεδριάσεων Βουλής - Περίοδος Δ - Σύνοδος Α -Τόμος 1 - Συνεδρίαση Θ, 15 Μαΐου 1933, σ. 97 <https://www.hellenicparliament.gr> (τελευταία επίσκεψη 8/12/2020)

³⁷« Το διάγγελμα», *Πρωία*, Αθήνα, 7 Μαρτίου 1933

³⁸Νικόλαος Παπαδάκης(Παπαδής), *Ελευθέριος Βενιζέλος, Ο άνθρωπος, ο Ηγέτης, Βιογραφία*, τ. Β' , Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελ. Βενιζέλος», Εστία, Αθήνα 2018 (Β' Έκδοση), σ. 1045

συγκεντρωθεί στα γραφεία των εφημερίδων και είχαν πληροφορηθεί το αποτέλεσμα της κάλπης, ξεχύθηκαν στους δρόμους σε μια αυθόρμητη πορεία αντίστασης κατά του βενιζελικού πραξικοπήματος με συνθήματα όπως « *Κάτω οι Κλέφτες*» και «*Χριστός Ανέστη*». Οι διαδηλώσεις αυτές καταστάθηκαν βίαια από τον στρατό και την αστυνομία με νεκρούς και τραυματίες.³⁹

Έστω και καθυστερημένα ο Βενιζέλος ανέλαβε δράση για να μεταπείσει τον Πλαστήρα και να καταστείλει το κίνημά του. Σε συνεννόηση με τον Τσαλδάρη, ο οποίος, παρότι νικητής των εκλογών, βρέθηκε φρουρούμενος στο σπίτι του από στρατιώτες της κυβέρνησης, συμφώνησαν για την άρση του αδιεξόδου να σχηματιστεί μια μεταβατική κυβέρνηση στρατιωτικών υπό την ηγεσία του αρχαιότερου, αντιστρατήγου Οθωναίου, που θα μεταβίβαζε την εξουσία στους νικητές του Λαϊκού κόμματος μόλις ο Πλαστήρας παραιτούνταν.⁴⁰

Ο ίδιος ο Βενιζέλος ανέλαβε να πληροφορήσει τον κινήματι Πλαστήρα για την συμφωνία που επήλθε. Ο Πλαστήρας, όταν είδε ότι ο ίδιος ο Βενιζέλος τον εγκατέλειψε, κανονίζοντας ερήμην του κυβέρνηση Αντιστρατήγων και με φανερή την απροθυμία στο μεταξύ της ανώτατης μερίδας του στρατού να τον στηρίξει, απογοητευμένος από αρχηγό και παράταξη, εγκατέλειψε το υπουργείο και παρέδωσε την αρχή στον Αλ. Οθωναίο, λήγοντας έτσι το δωδεκάωρο κίνημά του.⁴¹ Μετά από λίγες μέρες η εξουσία μεταβιβάστηκε στον Π. Τσαλδάρη ο οποίος σχημάτισε κυβέρνηση στις 10 Μαρτίου 1933 με τη συνεργασία των Ελευθεροφρόνων του Μεταξά και του Εθνικού Ριζοσπαστικού κόμματος του Κονδύλη.

Ο Βενιζέλος ζήτησε να δοθεί αμνηστία στον κινήματι Πλαστήρα και στους στρατιωτικούς που τον υποστήριξαν αρχικά από την προσωρινή κυβέρνηση του αντιστρατήγου Οθωναίου. Αυτός όμως αρνήθηκε, λειτουργώντας ίσως υστερόβουλα ως ηγέτης πια των βενιζελικών αξιωματικών του στρατού, και αποτελείώνει τον ανεπιθύμητο απόστρατο Πλαστήρα από τα στρατιωτικά πράγματα αφήνοντάς τον εκτεθειμένο στη δίωξη του από την κυβέρνηση Τσαλδάρη. Κινδυνεύοντας με βαρύτατες νομικές συνέπειες και το μένος των φανατικών της νέας κυβέρνησης που ζητούσαν από τον πρωθυπουργό Τσαλδάρη την παραδειγματική τιμωρία των υπευθύνων, ο Πλαστήρας

---

³⁹« Η Στρατοκρατία ματοκύλησε τους εργαζόμενους της Αθήνας», *Νέος Ριζοσπάστης*, Αθήνα, 8 Μαρτίου 1933 σ.1,2,6,

⁴⁰ Δαφνής, ό.π. σ. 603-606

⁴¹ Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική*, σ.201

έφυγε μυστικά στο εξωτερικό για να επιστρέψει στην Ελλάδα έπειτα από 11 ολόκληρα χρόνια.

β. Οι κατηγορίες του αντιβενιζελικού τύπου για ηθική αυτουργία του Βενιζέλου

Στις 6 Μαρτίου δεν κυκλοφόρησαν αντιβενιζελικές εφημερίδες καθώς τα φύλλα τους κατασχέθηκαν από το κίνημα Πλαστήρα προκειμένου να καθυστερήσει η ανακοίνωση της εκλογικής νίκης του Λαϊκού Κόμματος. Στις 7 Μαρτίου όμως οι αντιβενιζελικές εφημερίδες βροντοφώναξαν στους τίτλους τους και την εκλογική νίκη και την απόπειρα κατάλυσης της εξουσίας από τον Πλαστήρα. «*Νενικήκαμεν, Θάρρητε!*» Η «*Ελλάς απολυτρούται από την Μαφίαν*» «*Ο Λαός κραυγάζει: Κρεμάλα στους κλέφτες*», θριαμβολογεί η «*Ελληνική*» για την νίκη στις εκλογές. Η δε «*Καθημερινή*», η επίσημη φωνή των Λαϊκών, αντιστρέφει στους βενιζελικούς με τα ίδια ακριβώς λόγια όσα αυτοί προηγουμένως τους κατηγορούσαν, όσο δεν αναγνώριζαν τη Δημοκρατία: «*Τακτοποιήσετε, κύριοι, απέναντι του κράτους την θέσιν σας. Εφόσον δεν αναγνωρίζετε το πολίτευμα είσθε επαναστάται [....] καιρός είναι, αν θέλετε εν τω μέλλοντι να μετάσχετε της δημοσίας ζωής, να εισέλθετε εις την τάξιν των κομμάτων*»⁴².

Καθώς όμως είχε ήδη κατασταλεί το πραξικόπημα και το γεγονός είχε κιόλας παρέλθει, ο τύπος επικεντρώνεται κυρίως στη λαϊκή οργή που εκδηλώθηκε με τα αιματηρά γεγονότα της πρώτης ημέρας των εκλογών. Το κίνημα απερίφραστα αποκαλείται «*δικτατορία*» και ο Πλαστήρας «*δολοφόνος που αιματοκύλισε την Αθήνα*»⁴³ ενώ έμφαση δίνεται «*στη λαϊκή οργή του εκμανέντος αθηναϊκού λαού που συντρίβει οριστικώς τους αμετανοήτους και θρασεείς σατραπίσκους*».⁴⁴ Ο δε «*Ριζοσπάστης*» ερμηνεύοντας τα πράγματα από την πλευρά των εργατών βάλλει κατά του «*δολοφόνου*» Βενιζέλου και του «*δικτάτορα*» Πλαστήρα, που οργάνωσαν ανοικτή στρατιωτική δικτατορία με μόνο σκοπό να «*τσακίσουν*» το ολοένα αυξανόμενο επαναστατικό κίνημα. Συνένοχα είναι όλα τα

---

⁴² Γ.Α. Βλάχος, «*Η ένοχος σιωπή*», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 11 Μαρτίου 1933

⁴³ «*Ο δολοφόνος Πλαστήρας αιματοκύλισε χθες τας Αθήνας. Τανκς και πολυβόλα εσκόρπισαν τον θάνατον εις τας οδούς*», *Η Ελληνική*, 7 Μαρτίου 1933

⁴⁴ «*Ο περιβόητος Πλαστήρας εγκαθίδρυσε χθες το πρωί δικτατορίαν. Εσαρώθηκεν εντός δωδεκαώρου από τον εκμανέντα αθηναϊκόν λαόν*», *Ελληνικόν Μέλλον*, Αθήνα, 7 Μαρτίου 1933

αστικά κόμματα και ο «λαοπλάνος» Τσαλδάρης που συγκατατέθηκε στο σχηματισμό κυβέρνησης «γαλονάδων» (αντιστρατήγων).⁴⁵

Μαζί με τα συνταρακτικά γεγονότα της ολιγόωρης δικτατορίας αρχίζουν να ακούγονται τα πρώτα σχόλια για τις ευθύνες του αρχηγού Βενιζέλου. Η «Ακρόπολις», πρώην βενιζελική εφημερίδα, ασκεί έντονη κριτική για τα δραματικά πολιτικοστρατιωτικά γεγονότα κατονομάζοντας ως εμπνευστή και υποκινητή τους τον αρχομανή Βενιζέλο. Θεωρεί ότι εδώ τελειώνει η πολιτική καριέρα του Κρητικού πολιτικού και λυπάται για λογαριασμό του, που δεν θέλησε να τερματίσει οριστικώς «την υπό αισίους αιωνούς αρζάμενος πολιτικήν σταδιοδρομίαν του, δια να περάσει εις τους δέλτους της ελληνικής ιστορίας ως ο κακός δαίμων του τόπου και ως φοβερός εναντίον της γαλήνης του επιδρομεύς». ⁴⁶

Πολύ πιο ανοικτά αποδίδει ευθύνες για σκόπιμη αμέλεια στον Βενιζέλο ο αντίπαλος τύπος. Η μετριοπαθής κατά τ' άλλα «Πρωία» στο κύριο άρθρο της αποδίδει «κολοσσιαία ευθύνη» πρωτίστως στον αρχηγό που, ενώ ήξερε από πριν, δεν κινήθηκε για να προλάβει «τον στασιαστή δικτάτορα των 12 κακών ωρών», Πλαστήρα. Πολύ περισσότερο τον κατηγορεί ως αυτόν που εξέθρεψε το κίνημα και εμφύσησε σε νοσηρούς εγκεφάλους την αντίληψη ότι το να ανθίσταται κανείς κατά της ελεύθερης και συνταγματικά εκδηλωμένης θέλησης του λαού δεν είναι έγκλημα τεράστιο, καθώς στις προηγούμενες εκλογές του Σεπτεμβρίου είχε δηλώσει ότι δεν θα παρέδιδε την εξουσία οποιαδήποτε κι αν ήταν η ετυμηγορία του λαού (αποσιωπά τον λόγο, αν δηλ. ο Τσαλδάρης δεν αναγνώριζε την Αβασίλευτη). Πολύ καυστικό είναι το ερώτημα του αρθρογράφου «Ποιος αλλόφρων άνθρωπος κάνει δικτατορία επειδή ο λαός δεν ψήφισε κατά τας επιθυμίας του;»⁴⁷

Απερίφραστα αποκαλυπτικό για το πώς ο αντιβενιζελικός κόσμος έβλεπε τον Βενιζέλο τα τελευταία χρόνια της πολιτικής του πορείας είναι ένα άρθρο λίγες μέρες μετά το πραξικόπημα, όταν έχει επέλθει η ομαλότητα, όπου ο αρθρογράφος κάνοντας μια αναδρομή στο πολιτικό παρελθόν της Ελλάδας διαπιστώνει ότι οι επαναστάσεις και τα στασιαστικά κινήματα αφθονούν από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους. Η μόνη

---

⁴⁵ «Την δικτατορίαν του Πλαστήρα αντικατέστησε η δικτατορία Οθωναίου με συνεργασία Βενιζέλου – Τσαλδάρη», *Νέος Ριζοσπάστης*, Αθήνα, 7 Μαρτίου 1933

⁴⁶ «Ο ελληνικός λαός ήρε και δευτέραν περιφανή νίκην – Ο κακός δαίμων της Ελλάδος», *Ακρόπολις*, Αθήνα, 7 Μαρτίου 1933

⁴⁷ «Προς επάνοδον εις την ομαλότητα», *Πρωία*, Αθήνα, 7 Μαρτίου 1933

περίοδος πολιτειακής ομαλότητας σημειώθηκε κατά την δεύτερη βασιλεία. Την επαύριον όμως των Βαλκανικών πολέμων η χώρα βρέθηκε σε μακρά περίοδο αστάθειας με τα κινήματα να διαδέχονται το ένα το άλλο. Για όλα αυτά, είτε άμεσος πρωταγωνιστής είτε έμμεσος αίτιος, υπήρξε ο Ελ. Βενιζέλος. Μάλιστα ο Βενιζέλος φρόντισε να καλλιεργήσει στο λαό την βεβαιότητα ότι μόνο όταν αυτός κυβερνά, ο λαός μπορεί να μην φοβάται κινήματα. Το συναίσθημα αυτό μάλιστα του κινδύνου της αστάθειας, όσο ήταν στο εξωτερικό ή απουσίαζε από την εξουσία, το καλλιεργούσε στο λαό δια των αντιπροσώπων του και κυρίως δια του επιστάτη του, Νικ. Πλαστήρα, ο οποίος αν και δεν κατείχε καμία επίσημη θέση (ένας απόστρατος ήταν), κινούνταν πάντοτε στο πολιτικό και στρατιωτικό βενιζελικό χώρο ως «*αρχιπαράγων*», «*ως επιστάτης των βενιζελικών συμφερόντων*» με ακαθόριστη, αλλά πραγματική δικαιοδοσία από τον αρχηγό, όταν τα συμφέροντά του – κατά την αντίληψή του κινδύνευαν.⁴⁸ Γι' αυτό, καταλήγει, πρέπει κανείς από τους υπευθύνους να μην διαφύγει του Νόμου, ώστε να εμπεδωθεί στο εξής στον λαό η γνώση ότι με την αμνηστία και τη συγγνώμη δεν θα επιβραβεύονται πια σ' αυτή τη χώρα τα έργα των εχθρών του λαού και όσων επιβουλεύονται το συνταγματικό πολίτευμα και προσβάλλουν τη λαϊκή κυριαρχία προσχωρώντας σε έκνομα κινήματα.⁴⁹

Μετά την αποκάλυψη του «αρχείου Πλαστήρα» και τη δημοσίευση επιστολών που αντάλλασσαν ο αρχηγός με τον έμπιστο εντολοδόχο του στρατηγού, με απτές αποδείξεις πια, ο αντιβενιζελικός τύπος 'ξεσπαθώνει' κατά του Βενιζέλου, που εμφανιζόταν ως θεματοφύλακας των δημοκρατικών αρχών και του συνταγματικού κοινοβουλευτισμού και έβαλλε κατά των «ελέω θεού μοναρχών», όπως αποκαλούσε τους αντιπάλους του Λαϊκούς, τη στιγμή που ο ίδιος με τον «αρχηγό» Πλαστήρα κανόνιζαν ανατροπή στην περίπτωση που το κόμμα έχανε την υποστήριξη του λαού. Με την κατάσχεση του αρχείου γίνονται τα αποκαλυπτήρια του βενιζελικού κόσμου, που στο κέντρο του έχει τον μέγα αυθέντη, τον απόλυτο μονάρχη, Βενιζέλο, και γύρω του ευτελείς συνεργάτες, κόλακες, όλοι μαζί ένα «*συνεργείον*», εξωτερικά με την εμφάνιση μιας κυβέρνησης κοινοβουλευτικής, στα παρασκήνια όμως μια κλίκα που συνωμοτούσε κατά του

---

⁴⁸Γ.Α.Βλάχος, «*Οι Συνήγοροι*», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 13 Απριλίου 1933 : Πολύ υποτιμητικά για την υποτέλεια του Πλαστήρα και την πολιτική του εκμετάλλευση από την παράταξη ο Γ. Βλάχος έγραφε: « *Ο Πλαστήρας υπήρξε πάντοτε ένας ανόητος και ματαιόδοξος άνθρωπος...αφού του εφουσκώσαμε τα ολίγα μυαλά με χιλίων ειδών τίτλους και ονόματα τον παραλάβομεν όχι ως άνθρωπον πλέον αλλά ως Μαύρον Καβαλάρην και ημίθεον φιλελευθέρας κατασκευής και τον εστείλαμεν ως Νέμεσιν εθνικήν εις τας Αθήνας. Εκεί αφού έκαμε ό,τι έκαμε ...δεν επαύσαμεν να τον ονομάζουμεν Αρχηγόν, να κολακεύομεν την μωρίαν του και να τον έχωμεν δια πασαν περόπτωσιν άνθρωπόν μας....»*

⁴⁹«*Δια την στερέωσιν της πολιτείας*», *Πρωία*, Αθήνα 10 Μαρτίου 1933

κοινοβουλευτισμού.⁵⁰ Καθόλου λοιπόν δεν μπορεί να ισχυριστεί ο αρχηγός των Φιλελευθέρων ότι το κίνημα της 6^{ης} Μαρτίου ήταν μια κίνηση αδόκητης παραφροσύνης ενός ανισόρροπου στρατηγού,⁵¹ αλλά μια ακόμη δικτατορία που παρασκευαζόταν επί μήνες από βενιζελικούς πολιτικούς και στρατιωτικούς παράγοντες.⁵²

γ. Η ευθύνη του Βενιζέλου

Όπως φαίνεται από τις πηγές, πράγματι ο Βενιζέλος έφερε μεγάλη ευθύνη για την εκδήλωση του πραξικοπήματος, όχι επειδή το σχεδίασε - ήταν άλλωστε σίγουρος για νίκη στις εκλογές - αλλά επειδή δεν το απέτρεψε, δεν το απαγόρευσε, όπως θα μπορούσε, και όφειλε, ως αρχηγός και πρωθυπουργός, να κάνει. Αντίθετα προσπάθησε στην αρχή να το εκμεταλλευτεί διαπραγματευόμενος με τον νικητή Τσαλδάρη όρους και παραχωρήσεις για την κατάπαυσή του άκρως συμφέρουσες για την ηττημένη παράταξή του. Ίσως η πρόταση του Πλαστήρα κατά βάθος να τον έβρισκε σύμφωνο, καθώς από καιρό δήλωνε πολύ απογοητευμένος από τον κοινοβουλευτισμό και τους πολιτικούς θεσμούς της χώρας ενώ είχαν καταγραφεί από τον τύπο δηλώσεις του που τον έφεραν να είναι δεκτικός απέναντι σε μια αυταρχική λύση για το καλό της χώρας.

Όταν όμως βρέθηκε αντιμέτωπος με την άρνηση του Οθωναίου να υποστηρίξει το κίνημα και την παραίτηση του υπουργού του, Κατεχάκη, ανέλαβε πρωτοβουλία για την επαναφορά στη συνταγματικότητα, με τη διαφορά ότι αντιμετώπισε τον Πλαστήρα ως άνθρωπο της παράταξής του και όχι ως ανατροπέα της νομιμότητας και της κυβέρνησής του, καθώς άλλωστε ακόμη ήταν πρωθυπουργός. Σίγουρα θα συνέβαλε και το γεγονός ότι μετά το πρώτο ξάφνιασμα της εκλογικής ήττας, συνειδητοποίησε πως η διαφορά ψήφων των δύο παρατάξεων δεν ήταν τόσο μεγάλη, για να την ανατρέψει στο μέλλον.

---

⁵⁰ Γ.Α.Βλάχος, «Ας εξηγηθούν», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 15 Μαρτίου 1933

⁵¹ Έτσι θα το δικαιολογήσει στην ομιλία του στη Βουλή ο Βενιζέλος τον Μάιο του 1933 (Πρακτικά Συνεδριάσεων Βουλής - Περίοδος Δ - Σύνοδος Α Τόμος 1- Συνεδρίαση Θ, 15 Μαΐου 1933, σ. 103) <https://www.hellenicparliament.gr> (τελευταία επίσκεψη 8/12/2020)

⁵² «Τα αποκαλυπτήρια ενός κόσμου», *Πρωία*, Αθήνα, 15 Μαρτίου 1933

δ. Ένα αψυχολόγητο κίνημα

Πολύ εύστοχο φαίνεται το σχόλιο του Γρηγοριάδη περί αψυχολόγητου κινήματος καθώς επρόκειτο για παραταξιακή δικτατορία, από βενιζελικό στρατιωτικό που κατέλαβε βενιζελική αρχή! Για δώδεκα ώρες επικράτησε δυαρχία: ο Πλαστήρας έχει κυριαρχήσει στρατιωτικά και μοιράζει διαταγές και διαγγέλματα τη στιγμή που η πολιτική εξουσία του Βενιζέλου διατηρείται, αφού είναι ακόμη πρωθυπουργός. Ακόμη πιο εξωφρενικό είναι το γεγονός ότι γίνεται την επόμενη των εκλογών,⁵³ που στο κάτω κάτω είχαν διεξαχθεί υπό βενιζελική κυβέρνηση, γεγονός που στερούσε από τους κινήματιες κάθε ηθικό έρεισμα στην κοινή γνώμη που μόλις είχε εκφράσει τη θέλησή της.⁵⁴

Πόσο «άφρον» και «άτιμον»⁵⁵ ήταν το κίνημα αυτό περιγράφεται γλαφυρότατα σε αντιβενιζελικό δημοσίευμα: « Προχθές έγιναν εκλογαί. Τας εκλογάς αυτάς ενήργησαν αυτοί. Πρό αυτών είχομεν κυβερνήσει ολίγους μήνας ημείς και δεν είχομεν ούτε παρελθοντολογήσει ούτε ενοχλήσει κανέναν. Περί τα ζημερώματα λοιπόν της εκλογής αυτής επειδή ενικόμεν, έγινεν επανάστασις. Να τα επαναλάβωμεν;». Εγκαλεί μάλιστα τον φιλελεύθερο τύπο ότι τη Δευτέρα, ενώ ακόμα μαινόταν το κίνημα που κατέλυσε το Κράτος που μέχρι εκείνη τη στιγμή εκπροσωπούσε η παράταξή τους, δε γινόταν καμία αναφορά σε αυτό, σαν να μην τους αφορά.⁵⁶

Χωρίς καμία αμφιβολία, από το αψυχολόγητο αυτό κίνημα χαμένη βγήκε η βενιζελική παράταξη και ιδιαιτέρως το κύρος του αρχηγού των Φιλελευθέρων. Και μπορεί ο Βενιζέλος να το απέδωσε στον ορμητικό χαρακτήρα του εμπνευστή του, δεν μπορεί όμως να μην συνδέεται με την κατάπτωση των κοινοβουλευτικών θεσμών και το μειωμένο ενδιαφέρον για την τήρηση της νομιμότητας.⁵⁷ Με την υποστήριξη του Λαϊκού Κόμματος από τις 7 Μαρτίου διατάχθηκε εισαγγελική έρευνα για τους υπαίτιους και εκδόθηκε ένταλμα σύλληψης του Νικ. Πλαστήρα με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Όταν μαθεύτηκε η διαφυγή του στο εξωτερικό, ο αντιβενιζελικός τύπος μαινόμενος δημοσίευσε άρθρα και καταθέσεις κατηγορούμενων στρατιωτικών από τα

---

⁵³Για το 'ανήθικο' της χρονικής επιλογής ο «μετρ» των πραξικοπημάτων Γ. Κονδύλης χαρακτηριστικά έλεγε: « όλες οι μέρες είναι εύκαιρες για στρατιωτικά κινήματα, και τα Χριστούγεννα και το Πάσχα ακόμη, πλην όμως μιας, της Δευτέρας μετά τις εκλογές», Δασκαρόλης, ό. π. σ. 71

⁵⁴Γρηγοριάδης, ό.π. σ. 302.

⁵⁵ Αλέξανδρος Γιάνναρος, «Όλοι εις θάνατον», *Εσπερινή*, Αθήνα, 7 Μαρτίου 1933

⁵⁶ Γ. Α. Βλάχος, «Η ένοχος σιωπή», *Η Καθημερινή*, 11 Μαρτίου 1933

⁵⁷ Θάνος Βερέμης, «Ανέκδοτα κείμενα γύρω από το κίνημα της 6^{ης} Μαρτίου 1933», περιοδικό *Μνήμων*, Εταιρεία Μελέτης του Ν. Ελληνισμού, τόμος 5, Αθήνα 1975

οποία συναγόταν ότι ο Πλαστήρας δεν ενήργησε με προσωπική του πρωτοβουλία, αντίθετα διέταξε στο όνομα του αρχηγού του Κόμματος. Ο Τσαλδάρης δεν παρενέβη ώστε να συγκρατήσει τον φιλικά προσκείμενο τύπο του, που μαινόταν για απόδοση ευθυνών, αντίθετα έδωσε εντολή για διώξεις των υπευθύνων και προέβη σε αντικατάσταση πολλών διοικητών μονάδων των Αθηνών για την ύποπτα παθητική τους στάση.

ε. Πρόταση παραπομπής Βενιζέλου από Ιω. Μεταξά

Ένας νέος κύκλος οξύτατης σύγκρουσης ξεκίνησε με την πρόταση παραπομπής του Βενιζέλου σε ειδικό δικαστήριο της Βουλής από τον Ιωάννη Μεταξά κατηγορώντας τον ως ηθικό αυτουργό και συνεργό του πραξικοπήματος της 6^{ης} Μαρτίου. Ο Μεταξάς που είδε το ποσοστό του κόμματος του να κατρακυλά στις εκλογές (2,3%) και ήθελε να εκδικηθεί και τον Βενιζέλο, από την εποχή της βενιζελικής του θητείας, πίστευε ότι, αν κατάφερε να τον ενοχοποιήσει, θα ανέβαινε το γόητρό του μέσα στη βασιλική παράταξη, της οποίας ήλπιζε σύντομα να ηγηθεί.⁵⁸ Ο Τσαλδάρης επίσημα διαδήλωνε την αντίθεσή του στην εμπρηστική αυτή ενέργεια τη στιγμή που είχε επιληφθεί η δικαιοσύνη του θέματος, αποδεικνυόταν όμως αδύναμος να ελέγξει τα πιο ακραία στοιχεία της παράταξής του που συνυπέγραψαν την παραπομπή.⁵⁹

Σε μια δραματική Συνεδρίαση της κατάμεστης Βουλής στις 15/5/1933 ο Μεταξάς απευθύνοντας «*δριμύ κατηγορώ*» στον Βενιζέλο, ο οποίος, ενώ γνώριζε, δεν ενήργησε ώστε να αποτρέψει τον Πλαστήρα, του επιτίθεται οξύτατα ότι διέλυσε τη γαλήνη και την ομαλότητα της χώρας που με τόσες θυσίες είχαν πετύχει από το 1928, ότι καταπάτησε κάθε έννοια συνταγματικότητας και ότι δεν μπορεί πλέον το πολίτευμα να ονομάζεται

---

⁵⁸Ιωάννης Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, Φαίδωνας Βρανάς (επιμ.), τόμος 4, Ίκαρος, Αθήνα, 1960., σ.36 <http://www.ioannismetaxas.gr/ArchioIometaxaGAK.pdf> (τελευταία επίσκεψη 23-10-2020)

⁵⁹«... *μίαν κυβέρνησιν με αρχηγόν νυσταλέον και κλασικής ανικανότητος να επιβληθεί επί της σπείρας των μαινόμενων αδιαλλάκτων συνεργατών της*» αποκαλεί ο Πλαστήρας τον Τσαλδάρη και την κυβέρνησή του σε επιστολή του προς τον Αλ. Ζάννα και την Πηνελ. Δέλτα, Απρίλιος 1934 στο *Αρχειό Πηνελόπης Δέλτα*, «*Νικόλαος Πλαστήρας*», Π.Α. Ζάννας (επιμ.), τ. Β', Ερμής, Αθήνα, 2007, σ. 61

Δημοκρατία, αν βρίσκεται άνδρας που καταντά έτσι «πρόσωπο ιερό και απαραβίαστο, ώστε να είναι ανώτερο του Νόμου και της θέλησης του ελληνικού λαού».⁶⁰

Ο Ελ. Βενιζέλος στην τελευταία του αγόρευση στη Βουλή για μία ώρα υπερασπίστηκε τον εαυτό του αρνούμενος ότι υποκίνησε το κίνημα και ότι κράτησε παθητική στάση κατά τη διάρκειά του. Απέφυγε πάντως να καταδικάσει ανοιχτά τον πραξικοπηματία φίλο του, Πλαστήρα, και δικαιολόγησε το κίνημά του ως την έμφυτη ροπή ενός επαναστάτη στρατηγού που η στρατιωτική του μόρφωση τον οδηγεί να σκέφτεται ότι όλα τα ζητήματα μπορούν να λυθούν «με μια σπαθιά». Παραδέχθηκε ότι δεν ήθελε να συγκρουστεί μαζί του με κάθε κόστος επικαλούμενος τις σπουδαίες υπηρεσίες που είχε προηγουμένως προσφέρει ο στρατηγός στην πατρίδα. Στο σημείο αυτό ο βενιζελικός λόγος διακόπηκε από θύελλα αντιδράσεων από τους Λαϊκούς βουλευτές που άκουσαν τον Βενιζέλο προκλητικά να αποδίδει δημόσια τιμές εθνικού ευεργέτη στον Πλαστήρα, τον κατεξοχήν, γι' αυτούς αυτουργό της εκτέλεσης των Έξι. Από το φόβο για ακρότητες – πολλοί είχαν προσέλθει οπλοφορώντας – και τις συνεχείς αποδοκιμασίες και διακοπές, κυρίως από τους Ελευθερόφρονες και την αδιάλλακτη μερίδα των συντηρητικών, ο Βενιζέλος αναγκάστηκε να αποχωρήσει, οριστικά αυτή τη φορά από το Κοινοβούλιο.⁶¹ Η συζήτηση επί της μομφής του Μεταξά δεν επρόκειτο να επαναληφθεί. Αργότερα ο Τσαλδάρης παρά τις πιέσεις που δεχόταν από τους αδιάλλακτους, επιχείρησε να επιδείξει συμβιβαστική διάθεση ενδίδοντας στο αίτημα για αμνηστία των κινηματιών πολιτών της 6^{ης} Μαρτίου, όχι όμως και των στρατιωτικών, από τους οποίους κάποιοι αποστρατεύτηκαν, ενώ οι ανώτεροι, μαζί και ο Πλαστήρας, παραπέμφθηκαν σε δίκη. Η δίκη αυτή βέβαια δεν διεξήχθη ποτέ, γιατί ήρθε το επόμενο πραξικόπημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935, όπου όλοι οι υπόδικοι βενιζελικοί στρατιωτικοί υπήρξαν αναμειγμένοι, και καταδικάστηκαν εκ νέου.

Σε κείμενο αργότερα του Πλαστήρα προς τον Π. Ζάννα, όπου εξηγούσε γιατί έκανε την «επανάσταση» της 6^{ης} Μαρτίου, είναι φανερή η αίσθηση που είχαν οι Φιλελεύθεροι ότι μόνο η παράταξή τους, που επί σειρά ετών είχε διεξαγάγει τους σκληρότερους αγώνες για να δημιουργήσει μία Ελλάδα μεγαλύτερη και εντιμότερη, μπορούσε να σώσει τη Δημοκρατία, η οποία κινδύνευε με οπισθοδρόμηση δεκάδων ετών, αν επέτρεπαν να περάσει σε χέρια βασιλοφρόνων. Αναγνωρίζει στη διήγησή του ότι η επιχείρηση της 6^{ης}

---

⁶⁰ Πρακτικά Βουλής, Περίοδος Δ - Σύνοδος Α- Τόμος 1-Συνεδρίαση Θ' -15 Μαΐου 1933 σ.89-104 <https://www.hellenicparliament.gr/>

⁶¹ Στο ίδιο, σ. 104

Μαρτίου ήταν μια πράξη έκνομη, αλλά όχι ανήθικη, αφού «τα μεγαλύτερα και σπουδαιότερα έργα δεν στηρίζονται πάντα επί της νομιμότητας, αλλά επί της ηθικής, το ύψος της οποίας δεν δύναται να φθάση πάντοτε ο νόμος».⁶² Σε άλλη επιστολή του το 1937 προς την Πην. Δέλτα έγραφε ότι ,αν η προσπάθειά του δεν είχε ανακοπεί από τον Βενιζέλο που παρασύρθηκε τότε από κακούς συμβούλους, ο αγώνας του θα είχε σώσει τη χώρα και από τις επελθούσες συμφορές, τη δικτατορία του Μεταξά, και από νέες καταστροφές, « νέους Σαγγαρίους» που την απειλούσαν ακόμη.⁶³

Ο αντιβενιζελικός κόσμος που διεκδικούσε και αυτός μερίδιο στην εξουσία εκλάμβανε τέτοιες δηλώσεις ως απόδειξη της μεγαλομανίας των Φιλελευθέρων και ιδιαιτέρως του αρχηγού τους. Στην πραγματικότητα, τα γεγονότα των εκλογών του 1933 έβγαζαν στην επιφάνεια τα απωθημένα του στρατηγού Πλαστήρα και της γενιάς του για το λάθος τους να ανεχτούν την επιστροφή στην εξουσία των βασιλοφρόνων το 1920, για να γίνουν αυτοί υπαίτιοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Πίστευαν ότι και τώρα επρόκειτο να γίνει το ίδιο λάθος, κάτι που, ειδικά για τον Πλαστήρα, σήμαινε ακύρωση της θυσίας τους στη Μ. Ασία.⁶⁴

---

⁶² Αρχείο Πηνελόπης Δέλτα, τόμος Β΄, ό.π. σ.63

⁶³ Στο ίδιο, σ.128

⁶⁴ Gunnar Hering , *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, μετάφραση Θ. Παρασκευόπουλος, τ.Β΄, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006, σ. 1183-1184

Δ. Ο ΑΠΟΛΥΤΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ

α. Επανεμφάνιση του Βασιλιά

Η διαλλακτική στάση του Τσαλδάρη δεν απέδωσε την αναμενόμενη ηρεμία.⁶⁵ Στο εσωτερικό κάθε παράταξης επικρατούν οι πιο φανατικές τάσεις που οδηγούν σε πολιτικό αδιέξοδο. Οι φιλοβασιλικές εφημερίδες υποδαυλίζουν με την αρθρογραφία τους τα πάθη αναφερόμενες στον «ύποπτο ρόλο» του Βενιζέλου στο πραξικόπημα της 6^{ης} Μαρτίου και διατυπώνουν όλο και περισσότερο το αίτημα της επιστροφής του εξόριστου βασιλιά. Και τον προηγούμενο χρόνο είχαν καταγραφεί άρθρα που υποστήριζαν ότι η επιστροφή του Βασιλιά θα έδινε μεγάλα πλεονεκτήματα στη χώρα που δυσπραγούσε, καθώς ο Βασιλιάς συνδεόταν συγγενικά με βασιλικούς οίκους της Ευρώπης. Σαφέστερα όμως πια για την πρόθεσή του να επιστρέψει στα καθήκοντά του, μόλις τον καλέσει ο ελληνικός λαός, μίλησε ο ίδιος ο βασιλιάς Γεώργιος σε δύο συνεντεύξεις του, η πρώτη σε βενιζελικό απεσταλμένο στη Ρώμη για το « Ελεύθερον Βήμα»⁶⁶ και η δεύτερη στη φιλομοναρχική εφημερίδα «Ελληνικόν Μέλλον» τον Απρίλιο και Μάιο του 1933.⁶⁷

Η δημοσίευση της συνέντευξης του Βασιλιά εκ μέρους της βενιζελικής εφημερίδας ερμηνεύτηκε από την κοινή γνώμη ως πολιτικό γεγονός και ως αποδοχή της Μοναρχίας και από τον Βενιζέλο, παρότι άμεσα διέψευσαν περίπτωση μεταβολής του πολιτεύματος δημοκρατικοί αρχηγοί της παράταξης.⁶⁸ Οι αντίπαλες εφημερίδες φώναζαν ότι πρόκειται για ένα ακόμη καλά μελετημένο βενιζελικό σχέδιο να δημιουργήσει ανύπαρκτους κινδύνους του πολιτεύματος και να συσπειρώσει τους παλαιοδημοκρατικούς αρχηγούς που είχαν απομακρυνθεί από την βενιζελική κηδεμονία μετά το κίνημα της 6^{ης} Μαρτίου αλλά και για να προκαλέσει σύγχυση και διάσπαση της ενότητας στην κυβέρνηση μεταξύ των συνεργαζόμενων πολιτικών αρχηγών, που θα τον βοηθήσει να ανακτήσει το χαμένο πολιτικό έδαφος.⁶⁹ Από την πλευρά της φιλοβενιζελικής παράταξης η συνέντευξη του Βασιλιά ήταν μια προσπάθεια να επανέλθει το θέμα της παλινόρθωσης στην δημόσια

---

⁶⁵Δασκαρόλης, ό.π., σ. 73

⁶⁶«Ενδιαφέρομαι να ίδω την Ελλάδα ευημερούσαν και ευτυχούσαν», «μόνον ένας ανώτατος νους δύναται να διευθύνη τας τύχας της χώρας», *Ελεύθερον Βήμα*, Αθήνα 23 Απριλίου 1933

⁶⁷ «Ο βασιλεύς ομιλεί προς τον ελληνικόν λαόν, Βαρυσήμαντος συνέντευξις με το Ελληνικόν Μέλλον», *Ελληνικόν Μέλλον*, Αθήνα, 3-5 Μάϊου 1933

⁶⁸ Παπαναστασίου, Μιχαλακόπουλος και Πάγκαλος δήλωσαν ότι δεν υπάρχει καμία περίπτωση αλλαγής πολιτεύματος, το οποίο άλλωστε αναγνώρισε και το Λαϊκό Κόμμα, *Αθηναϊκά Νέα*, 24 Απριλίου 1933

⁶⁹« Μια σατανικώτατη απόπειρα του Ελ. Βενιζέλου προς διάσπασιν της ενότητος και του λαού», *Ελληνικόν Μέλλον*, Αθήνα 24 Απριλίου 1933

συζήτηση και μια προπαγανδιστική μέθοδος για να προετοιμαστεί η επιστροφή του Γεωργίου. Η διχαστική αυτή ατμόσφαιρα μεταξύ των πολιτικών όλων των παρατάξεων προκάλεσε σύγχυση και κόπωση στη κοινή γνώμη που μπήκε στο δίλημμα μήπως η Μοναρχία ήταν τελικά η λύση για την έξοδο της χώρας από την αδιάκοπη ρευστότητα.⁷⁰

β. Απόπειρα δολοφονίας Βενιζέλου

Στις 6 Ιουνίου 1933, ένα μήνα μόλις μετά τη δεύτερη συνέντευξη του Γεωργίου και την εκπεφρασμένη θέλησή για παλιννόστηση, πραγματοποιήθηκε δολοφονική απόπειρα κατά του Βενιζέλου κατευθυνόμενη από υψηλά κυβερνητικά κέντρα με σκοπό την φυσική και πολιτική του εξόντωση,⁷¹ ως τον κατεξοχήν υπεύθυνο της εθνικής δυστυχίας και της ηθικής χρεωκοπίας.⁷² Ο ηγέτης των Φιλελευθέρων επιβίωσε της απόπειρας, οι ψυχολογικές όμως συνέπειες οδήγησαν τον Βενιζέλο σε ριζική μεταστροφή της πολιτικής του συμπεριφοράς.

Από την πρώτη στιγμή ο Βενιζέλος συνέλαβε το πρόβλημα της πολιτικής αξιοποίησης της απόπειρας εναντίον του. Η κυβέρνηση δια της δηλώσεως του πρωθυπουργού Τσαλδάρη τόνιζε ότι ήταν θέμα τιμής να βρεθούν και να τιμωρηθούν οι ένοχοι, προσπαθώντας από την άλλη να καλύψει τους ηθικούς αυτουργούς, που προφανώς ανήκαν στον σκληρό πυρήνα της παράταξής του, και να μετριάσει το πλήγμα για την κυβέρνηση του. Ο Βενιζέλος από την πλευρά του στην κατάθεσή του στον ανακριτή είπε ότι τα ελατήρια του εγκλήματος ήταν αναμφισβήτητα πολιτικά και υπέδειξε ως οργανωτή τον διευθυντή Δημόσιας Ασφάλειας Αθήνας Ιω. Πολυχρονόπουλο, άρα και τον Ιω. Ράλλη, υπουργό των Εσωτερικών και πολιτικό του προϊστάμενο, ίσως και τον Κονδύλη και τον Μεταξά, που θα το ήξεραν, πάντως σίγουρα τον πρωθυπουργό Τσαλδάρη ως πολιτικό υπεύθυνο, που με την σιωπή του τόσο καιρό απέναντι σε φήμες ότι ετοιμάζεται δολοφονία του και απέναντι σε άρθρα του φιλικού του τύπου, ότι για να σωθεί η Ελλάδα έπρεπε να φονευθεί, εξέθρεψε την απόπειρα εναντίον του.⁷³

---

⁷⁰ Παναγιωταρέα, ό. π. σ. 212

⁷¹ «Να τον τσακίσουν! Να πέσουν κεφαλαί» φανατικοί τίτλοι ακραίας μεταξικής εφημερίδας, *Εσπερινή*, Αθήνα, 9 Μαρτίου 1933 και 17 Μαΐου 1933

⁷² « Διάγγελμα των αρχηγών της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως: Καταψηφίσατε το αμαρτωλόν συγκρότημα της ηθικής και οικονομικής χρεωκοπίας», *Ελεύθερος Άνθρωπος*, Αθήνα, 5 Μαρτίου 1933

⁷³ Αρχείο Ελ. Βενιζέλου - φακ. 300-24 – 1933, *Ομιλία Βενιζέλου σχετικά με την απόπειρα δολοφονίας εναντίον του και την στάση του Πρωθυπουργού απέναντι σε αυτήν*, Ελ. Βενιζέλος, 1933

Η αρθρογραφία επί του γεγονότος, ξεπερνώντας κάθε δημοσιογραφική δεοντολογία, αποτυπώνει το πολιτικό χάος που επικρατούσε στη χώρα και το μίσος ανάμεσα στις δύο μεγάλες παρατάξεις που χώριζε στα δύο και την κοινή γνώμη.

Οι βενιζελικές εφημερίδες με σκληρές και φανατισμένες εκφράσεις χαρακτήριζαν τον Τσαλδάρη «τον αχυρένιο άνθρωπο των συνωμοτών της λεωφόρου Κηφισίας, απλούν ξόανον εις χείρας μπράβων, οι οποίοι ενεργούν δι' αυτόν και ομιλούν δι' αυτόν, που ούτε στο έγκλημα ούτε στην απρέπεια θα βρει αυτό που η φύση τον απεστέρησε [το ηθικό ανάστημα]»⁷⁴, ενώ η Πηνελόπη Δέλτα, στις επιστολές που αντάλλαξε με τον Βενιζέλο, ενέπλεκε και τη σύζυγο του πρωθυπουργού, Λίνα Τσαλδάρη, με χαρακτηρισμούς όπως «λέαινα και φόνισσα, Τσαλδάραινα»⁷⁵

Ανάλογη ήταν και η αρθρογραφία των αντιβενιζελικών εφημερίδων. Η μετριοπαθέστερη «Πρωία» αποκήρυσε με αποτροπιασμό τη δολοφονική απόπειρα αλλά θύμιζε ότι η ψυχολογική αφετηρία της βρισκόταν στη νέα παρόξυνση των παθών που σημειώθηκε με την επιστροφή του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή και την υπόθαλψη εκ μέρους του του κινήματος Πλαστήρα.⁷⁶ Οι πιο ακραίες φιλοβασιλικές επανήλθαν σε χαρακτηρισμούς «Σατανάς», «τύραννος και καταστροφεύς του λαού του»⁷⁷ για τον Βενιζέλο, «νόμο της θείας Δίκης υπέρτερο» την απόπειρα εναντίον του, «όχι έγκλημα, αλλά αιματηράν σύγκρουσιν δύο αντίθετων κόσμων και απόδειξη της ψυχικής διάθεσης του ελληνικού Λαού εναντίον του» και ηρωοποιούσε τους επίδοξους δολοφόνους του αποκαλώντας τους «γίγαντες του αντιβενιζελισμού» καλώντας και άλλους να ακολουθήσουν το παράδειγμά τους.⁷⁸ Ο «Λαϊκός Αγών», υβριστική εφημερίδα που άρχισε να εκδίδει ο αστυνομικός διευθυντής Πολυχρονόπουλος μέσα από τη φυλακή, φανάτιζε το πλήθος ότι «η Ελλάς δεν θα ησυχάση αν ο πανάθλιος γέρων της Χαλέπας δεν οδηγηθεί εις την αγχόνην ή εις το φρενοκομείον» και «χωρίς αίμα δεν θα απαλλαγώμεν από τον Ρασπούτιν της Χαλέπας».⁷⁹ Από την άλλη αποκαλούσαν εχθρούς της κυβέρνησης τους δράστες υπολογίζοντας το

---

⁷⁴ «Ο αχυρένιος άνθρωπος που εξυβρίζει τον Βενιζέλο», *Ελεύθερον Βήμα*, Αθήνα 1 Νοεμβρίου 1933

⁷⁵ Αρχείο Πηνελόπης Δέλτα, τόμος Α', *Ελευθέριος Βενιζέλος*, Π.Α. Ζάννας (επιμ.), τ. Α', Ερμής, Αθήνα, 1997, σ 203-208

⁷⁶ «Το κράτος του Νόμου», *Πρωία*, Αθήνα, 8 Ιουνίου 1933

⁷⁷ «Χθες την 11^η νυκτερινήν εγένετο απόπειρα σκοτωμού του Ελ. Βενιζέλου[...]», *Η Ελληνική*, Αθήνα 7 Ιουνίου 1933

⁷⁸ «Γίγαντες του αντιβενιζελισμού επί το έργον», *Η Ελληνική*, Αθήνα, 9 Ιουνίου 1933 και «Έλληνες ησυχάτε! Ήρμος βαδίζει η Νέμεσις προς τον σκοπόν της!», *Η Ελληνική*, 12 Ιουνίου 1933

⁷⁹ Αρχείο Πηνελόπης Δέλτα, τ. Α' ό.π. σ. 204-206

πολιτικό κόστος⁸⁰ και έκαναν έκκληση για ψυχραιμία, ενώ προειδοποιούσαν ότι η προκλητικότητα των βενιζελικών στο χειρισμό του περιστατικού με σκοπό την κομματική και δημαγωγική κερδοσκοπία θα ωθήσει σε αιματοχυσία.⁸¹

Η δολοφονική απόπειρα συσπείρωσε τη δημοκρατική παράταξη γύρω από τον αρχηγό, την στιγμή που εμφανιζόταν φθαρμένη από τη μακρόχρονη εξουσία και τις εσωτερικές διαιρέσεις. Αντίθετα η oligωρία των αρχών για την ανεύρεση και τη σύλληψη των δραστών έδειχνε την κυβέρνηση ανίκανη να επιβάλει την τάξη και έκανε φανερό τη διάθεση για συγκάλυψη του γεγονότος. Το κυριότερο, προκάλεσε ανασφάλεια στον Βενιζέλο και φόβο για τη ζωή του όσο ήταν στην εξουσία μια αντιβενιζελική κυβέρνηση. Σε συνεντεύξεις του ο αρχηγός των Φιλελευθέρων φαίνεται να έχει χάσει το θάρρος του και την αυτοκυριαρχία του, καταφερόμενος με ύβρεις προς τους πολιτικούς του αντιπάλους όπως «*Προδότη! Τρελλοί! Ανάπηροι τον νουν, Άξιοι ανασκολοπισμού!*»⁸²

Η έλλειψη ψυχραιμίας και οι οξύτατοι χαρακτηρισμοί του βάρθαιναν το διχαστικό κλίμα και έδιναν αφορμή στον αντιβενιζελικό τύπο να σχολιάζει για προχωρημένη ηλικία του ηγέτη και προϊούσα άνοια.⁸³ Η ανησυχία για τη ζωή του και οι φιλομοναρχικές συνωμοσίες για παλινόρθωση τού έδωσαν την δικαιολογία που είχε ανάγκη, ότι η δημοκρατία κινδυνεύει και αυτός πρέπει να δράσει για την απομάκρυνση του αντιβενιζελισμού από την εξουσία. Η επίγνωση του μύθου του, που ο ίδιος φρόντιζε να καλλιεργεί, φαίνεται στα λόγια του προς τον Παπαναστασίου και τον Καφαντάρη αμέσως μετά την απόπειρα «*Ευτυχώς για την Ελλάδα ζω*»!⁸⁴

γ. Άλλα θέματα προς διένεξη

Το τεταμένο κλίμα στις σχέσεις κυβέρνησης και βενιζελικής αντιπολίτευσης ήρθε να επιβαρύνει η αντιπαράθεση για το Βαλκανικό Σύμφωνο στις αρχές του 1934. Η κυβέρνηση Τσαλδάρη δια του ΥΠΕΞ Δ. Μάξιμου, ισχυριζόμενη ότι συνεχίζει την

---

⁸⁰ « Μετά την δολοφονική απόπειρα κατά του κ. Βενιζέλου ο συναγερμός των αρχών δια την άμεσον σύλληψιν των δραστών», *Ελληνικόν Μέλλον*, Αθήνα, 7 Ιουνίου 1933

⁸¹« Γίγαντες του Αντιβενιζελισμού επί το έργον», *Η Ελληνική*, Αθήνα, 9 Ιουνίου 1933 και « Το κράτος του Νόμου», *Πρωία*, Αθήνα, 8 Ιουνίου 1933

⁸²Παναγιωταρέα, ό.π. σ. 215

⁸³Ιωάννης Μεταξάς, «Η σιγή του κ. Βενιζέλου προ συντριπτικών ερωτημάτων. Μια εύγλωττος ανακεφαλαίωσις», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 20 Νοεμβρίου 1934

⁸⁴ Δαφνής, ό.π. , σ. 698

εξωτερική πολιτική της ενίσχυσης των διαβαλκανικών σχέσεων που ο Βενιζέλος είχε ξεκινήσει το 1930, υπέγραψε με την Τουρκία, την Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία σύμφωνο διατήρησης του εδαφικού καθεστώτος και αμοιβαίας εγγύησης των συνόρων στα Βαλκάνια. Ο Βενιζέλος και όλη η δημοκρατική παράταξη αντιτάχθηκαν σφοδρά και στο γενικότερο πνεύμα της συμφωνίας και σε ειδικότερους όρους που συνεπάγονταν ανάληψη στρατιωτικών υποχρεώσεων και εμπεριείχε τον κίνδυνο να φέρει την Ελλάδα αντιμέτωπη με μία από τις Μεγάλες Δυνάμεις, ειδικά την Ιταλία. Στο αίτημα του για τροποποίηση της συμφωνίας, αλλιώς μη κύρωσης, βρήκε υποστηρικτή και τον Ιω. Μεταξά, παρότι αντίπαλοι πρόσφατα, ο οποίος είχε εγκαταλείψει την γερμανοφιλία του και είχε κάνει στροφή στην αγγλική πολιτική. Καθώς το Σύμφωνο για να κυρωθεί έπρεπε να εγκριθεί και από τη Βουλή και από την Γερουσία, στην οποία όμως είχαν πλειοψηφία οι βενιζελικοί, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να κάνει μια ερμηνευτική δήλωση με την οποία όμως τροποποιούσε το Σύμφωνο κατά τρόπο που στην ουσία ήταν ανεφάρμοστο. Η υπαναχώρηση αυτή από την συμφωνία εξέθεσε την Ελλάδα στα συμβαλλόμενα βαλκανικά κράτη αποδεικνύοντας άπειρη την κυβέρνηση στο εξωτερικό και ανησυχητικά επικίνδυνη, κατά τον Βενιζέλο, για την διπλωματική πολιτική προσέγγισης που είχε εμπεδώσει τα προηγούμενα χρόνια, κάτι που θα τον απασχολήσει μέχρι τον θάνατό του.⁸⁵

Προστέθηκαν όμως και άλλοι πολλοί λόγοι έντασης σε όλη την διάρκεια του 1934 μέχρι το πραξικόπημα του Μαρτίου 1935 που τροφοδότησαν την αντιπαράθεση και απέκλεισαν οποιοδήποτε ενδεχόμενο συνεννόησης των δύο κομμάτων.

Το θέμα των συνεχών αναβολών της δίκης για την απόπειρα δολοφονίας καθώς και η ανακάλυψη και σύλληψη του καταζητούμενου Καραθανάση από άνδρες έμπιστους του Βενιζέλου ήταν για τους βενιζελικούς μέγιστη απόδειξη της κυβερνητικής συγκάλυψης του εγκλήματος και έκανε τον Βενιζέλο να φοβάται συνεχώς για την ζωή του.

Η ανακίνηση του ζητήματος της επετηρίδας στο στρατό από τον υπουργό Στρατιωτικών Γ. Κονδύλη που απέβλεπε στην προώθηση βασιλικών αξιωματικών δια της ανατροπής της ισχύουσας σειράς αρχαιότητας στο στράτευμα, έκανε κάτι παραπάνω από φανερό στους βενιζελικούς το σχέδιο της κυβέρνησης για αλλοίωση της σύνθεσης του στρατεύματος ώστε να απολεσθεί η διοίκησή του και μαζί ο έλεγχος του από τους

---

⁸⁵Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα, 2014, σ.193-196 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Βαλκανικό Σύμφωνο, Η διαφωνία του Βενιζέλου» στο Βερέμης-Νικολακόπουλος (επιμ), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, ό.π. σ 355

Δημοκρατικούς. Το προτεινόμενο νομοσχέδιο που καταστρατηγούσε τα προνόμια και τις προαγωγές των βενιζελικών στρατιωτικών καταδικάστηκε από την αντιπολίτευση που αρνήθηκε να το ψηφίσει, αν δρομολογούνταν.⁸⁶

Τον Μάρτη του 1934 η κυβέρνηση ανακοίνωσε την πρόθεσή της για κατάργηση του ισχύοντος εκλογικού νόμου και αλλαγές στα όρια των μεγάλων εκλογικών περιφερειών, Αθήνας, Πειραιά, Θεσσαλονίκης (οι μεγαλύτεροι προσφυγικοί δήμοι) κατά τρόπο που ευνοούσε απόλυτα σε έδρες το Λαϊκό Κόμμα στις επικείμενες εκλογές. «Μπακλαβαδοποίηση» το αποκάλεσε η βενιζελική παράταξη και τάχθηκε σαφώς αντίθετη σε αυτή την εκλογική μεθόδευση της περιθωριοποίησής της.⁸⁷

Μια προσπάθεια για πολιτικό συμβιβασμό και επαναφορά στην ομαλότητα έγινε τον Απρίλιο όταν η κυβέρνηση δέχτηκε να συζητήσει σε σύσκεψη με την αντιπολίτευση το ζήτημα της επετηρίδας και του εκλογικού νόμου με τον όρο όμως η αντιπολίτευση να δεχθεί τον Αλ. Ζαΐμη ξανά ως Πρόεδρο της Δημοκρατίας, προτεινόμενος αυτή τη φορά από το Λαϊκό Κόμμα. Ο Ζαΐμης, του οποίου η θητεία έληγε τον Δεκέμβριο, είχε εκλεγεί το 1929 με πρόταση του Βενιζέλου, που τον προτίμησε από τον Καφαντάρη, για τον ήπιο και ενδοτικό χαρακτήρα του. Για τους ίδιους λόγους τώρα τον πρότεινε ο Τσαλδάρης αποσκοπώντας στην πειθήνια συνεργασία του με την κυβέρνηση. Η βενιζελική παράταξη είχε προτάξει και αυτή ως όρο της συζήτησης να μην γίνει καμία τροποποίηση της επετηρίδας και ο Τσαλδάρης φάνηκε να το συζητάει. Ο συμβιβασμός όμως αποκλείστηκε από τον Κονδύλη που εμμένοντας στην αδιαλλαξία προχώρησε στην ψήφιση του επίμαχου νομοσχεδίου της στρατιωτικής επετηρίδας με μόνη την έγκριση της Βουλής, όπου η κυβέρνηση είχε πλειοψηφία, και όχι με κοινή συνεδρίαση Βουλής και Γερουσίας, όπου διέθεταν τον έλεγχο οι βενιζελικοί και άρα το νομοσχέδιο θα καταψηφιζόταν. Με τον ίδιο τρόπο ψηφίστηκε και ο εκλογικός νόμος.

Μπροστά στη καταστρατήγηση των θεσμών από την κυβέρνηση οι Φιλελεύθεροι αρνούνται την επανεκλογή του Ζαΐμη, «του αχυρένιου ανθρώπου», όπως τον αποκαλούσε ο Βενιζέλος, και προτείνουν τον ίδιο τον Βενιζέλο για Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Η διαφωνία για κοινό υποψήφιο Πρόεδρο οδήγησε την χώρα στα πρόθυρα εμφυλίου. Ο Τσαλδάρης επιθυμεί την εξεύρεση λύσης, αλλά είναι αδύναμος να ελέγξει τους αδιάλλακτους και φοβόταν τον Κονδύλη, που απειλούσε με αποχώρηση και

---

⁸⁶ Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού*, ό.π. σ.232

⁸⁷ Δαφνής, ό.π. σ 678

απόσυρση της υποστήριξής του στην κυβέρνηση αν ο πρωθυπουργός δεχόταν τους όρους της αντιπολίτευσης. Τελικά η λύση στο αδιέξοδο δόθηκε όταν 17 γερουσιαστές της βενιζελικής παράταξης δέχθηκαν να ψηφίσουν υπέρ του Ζαΐμη αν η κυβέρνηση τροποποιούσε τον εκλογικό νόμο. Ο συμβιβασμός μπορεί προσωρινά να ηρέμησε τα πνεύματα, όμως η επανεκλογή του Ζαΐμη ως Προέδρου της Δημοκρατίας αφαιρούσε πια το πλεονέκτημα που οι βενιζελικοί είχαν στη Γερουσία και στις κοινές συνεδριάσεις Γερουσίας και Βουλής. Το κυριότερο όμως ήταν ότι επρόκειτο για έναν τεράστιο κλονισμό της αβασίλευτης δημοκρατίας καθώς ο Ζαΐμης υπέργηρος και άβουλος, ήταν αδύναμος να την προστατεύσει.⁸⁸

Η παράκαμψη της υποχρεωτικής κοινής συνεδρίασης Βουλής και Γερουσίας στην ψήφιση των νομοσχεδίων, οι εκλογικές μηχανορραφίες της κυβέρνησης και ο αυξανόμενος έλεγχος του στρατεύματος από τον Κονδύλη έδειχναν ότι η κυβέρνηση ήταν επικίνδυνη και αδίστακτη να μεταχειριστεί οποιοδήποτε μέσο για την παραμονή της στην εξουσία. Καθώς ο εκλογικός νόμος προοικονομούσε αντιβενιζελική Βουλή, η Γερουσία κρινόταν πια για τους βενιζελικούς το τελευταίο καταφύγιο για την ακύρωση των κυβερνητικών επιδιώξεων⁸⁹. Οι απειλές του Τσαλδάρη για κατάργηση του σώματος της Γερουσίας, τρόμαζαν τον Βενιζέλο, που καταλάβαινε ότι οι ακραίοι κύκλοι του αντιβενιζελισμού προετοίμαζαν εκλογές βίας και νοθείας ενόψει των επερχόμενων γερουσιαστικών εκλογών του Απριλίου του 1935, ώστε έχοντας πια την πλειοψηφία και στα δύο σώματα να εκλέξουν ως Πρόεδρο Δημοκρατίας τον Πρίγκηπα Νικόλαο και να οδηγήσουν έτσι φυσιολογικά την χώρα στην επαναφορά του Βασιλιά. Κυρίως όμως η προώθηση σε νευραλγικές θέσεις του στρατεύματος πιστών στην κυβέρνηση αξιωματικών ήταν καταλυτική για την στροφή του ίδιου του Βενιζέλου προς μία εξωκοινοβουλευτική λύση και την επίσπευση της οργάνωσης πραξικοπήματος για την σωτηρία της Δημοκρατίας.⁹⁰

---

⁸⁸ Δαφνής, ό.π σ. 690

⁸⁹ Κατά το Σύνταγμα η κυβέρνηση για την ύπαρξη και διατήρηση της στην εξουσία χρειαζόταν ψήφο εμπιστοσύνης μόνο από τη Βουλή. Για να διαλυθεί όμως πρόωρα η Βουλή και η χώρα να πάει σε εκλογές χρειαζόταν και η έγκριση της Γερουσίας. Επιπλέον η Γερουσία είχε το δικαίωμα νομοθετικής αρνησικυρίας. Γι' αυτό κρινόταν κρίσιμη από τους Δημοκρατικούς η διατήρηση της πλειοψηφίας τους στη Γερουσία, ειδικά μετά την εκλογή του Ζαΐμη ως Προέδρου Δημοκρατίας που αποδεικνυόταν αδύναμος να αντιταχθεί στις αντισυνταγματικές μεθοδεύσεις της κυβέρνησης Τσαλδάρη. (στο Μαυρογορδάτος, ό.π. σ. 417)

⁹⁰ Στο ίδιο . σ. 41, 70

Ε. ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΝΕΟ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ

α. Υπέρ της Δικτατορίας

Όλο το 1934 κύλισε μέσα στην ένταση και σε οξυμμένη ατμόσφαιρα την οποία υποδαύλιζε ο φιλικός προς κάθε παράταξη τύπος. Κυρίως πλήθυναν οι συνωμοσίες κατά της Δημοκρατίας με άρθρα για την αδιέξοδη πορεία του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα και πολλοί επώνυμοι και από τις δύο πλευρές τάσσονταν πια ανοικτά υπέρ μιας δικτατορίας ως μόνης λύσης εξόδου από την συνεχή πολιτική κρίση. Σε μια μεγάλη έρευνα της Καθημερινής με θέμα «Δικτατορία ή Κοινοβουλευτισμός» μετριοπαθείς φιλελεύθεροι πολιτικοί, όπως ο Γ. Παπανδρέου και ο Α. Μιχαλακόπουλος, σε άρθρα τους αποδέχονταν ότι «*υπό ορισμένες προϋποθέσεις*» η επιβολή μιας δικτατορίας μπορεί να αποτελούσε λύση, ώσπου η κατάσταση να ξαναγίνει ελέγξιμη.⁹¹ Τον Απρίλη του 1934 μέσα από τις στήλες του «Δημοκρατικού αγώνα» άνοιξε μεταξύ Βενιζέλου και Πλαστήρα συζήτηση σχετική με τον σκοπιμότερο τρόπο διακυβέρνησης του τόπου. Αφορμή έδωσαν δύο άρθρα του στρατηγού Πλαστήρα με τίτλο «Κοινοβουλευτισμός ή Δικτατορία» όπου παρουσίαζε την δικτατορία ως πλέον επιτακτική ανάγκη και ως μέσο μοναδικό σωτηρίας για την Ελλάδα που διένυε εκείνη την στιγμή μία εκ των κρισιμότερων στιγμών της, που ο κοινοβουλευτισμός γερασμένος και χρεωκοπημένος έχει δημιουργήσει σε όλα σχεδόν τα κράτη κατάσταση απαθλίωσης.⁹² Ο Βενιζέλος σε μία διεξοδική απάντησή του καταδίκασε τα δικτατορικά κηρύγματα του Πλαστήρα και υπερασπίστηκε τον κοινοβουλευτισμό ως εκείνο το σύστημα που διατήρησε την Ελλάδα αστασίαστη για 45 χρόνια. Παραδέχεται ότι «*ο κοινοβουλευτισμός νοσεί και βαρέως μάλιστα, αλλά αντί να τον φονεύσωμεν επιβάλλεται να τον θεραπεύσωμεν δια των αναγκαίων συνταγματικών μεταρρυθμίσεων [...] ενώ η δικτατορία, ως σύστημα βίας, θα διαιωνίσει τους εσωτερικούς στασιασμούς, έως ότου εξαντλήσει τελείως την Ελλάδα*». Συμβουλεύει τον Πλαστήρα να μην παρασύρεται από τον φασισμό της Ιταλίας και τον χιτλερισμό της Γερμανίας που είναι διαφορετικά συστήματα σε πολύ διαφορετικές και έκτακτες περιστάσεις σε σχέση με την Ελλάδα.⁹³ Παρόμοιες απόψεις διατυπώνει ο Αλ. Παπαναστασίου σε άρθρο του, ότι ο ολοκληρωτισμός είναι η επιδημία της εποχής και

⁹¹«Δικτατορία ή Κοινοβουλευτισμός», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 6- 14 Ιανουαρίου 1934

⁹² Νικόλαος Πλαστήρας, «Κοινοβουλευτισμός ή Δικτατορία;», *Δημοκρατικός Αγών*, Αθήνα, 21 Απριλίου 1933, 28 Απριλίου 1934, 12 Μαΐου 1934

⁹³Ελ. Βενιζέλος, «Ο αρχηγός των Φιλελευθέρων απαντά εις τον κ. Πλαστήραν [...]». *Η Ελλάς θα απαλλαγεί οσονούπω από την σημερινήν κατάστασιν» Δημοκρατικός Αγών*, Αθήνα, 19 Μαΐου 1934 (και *Ελεύθερον Βήμα*, 20 Μαΐου 1934)

δεν θα απαλλαγούν εύκολα από αυτήν έστω και μετά την θεραπεία του αρχηγού των Συντηρητικών(Κονδύλη) και των Ελευθεροφρόνων(Μεταξά) «αφού ο στρατηγός Πλαστήρας τον οποίον ενομίζαμεν θεραπευθέντα μετά το πάθημα της 6^{ης} Μαρτίου υπέστη εσχάτως υποτροπήν της νόσου όπως αποδεικνύει η τελευταία αρθρογραφία του στον Δημοκρατικό Αγώνα». ⁹⁴ Ανεξάρτητα από την διαφορετική άποψη του Παπαναστασίου και του Γ. Παπανδρέου, οι περισσότεροι δημοκρατικοί αρχηγοί του φιλελεύθερου συνασπισμού συζητούσαν ευνοϊκά μια δυναμική αντίδραση ως λύση στον κίνδυνο απώλειας της Δημοκρατίας.⁹⁵

Την ίδια περίοδο η κυριότερη αντιβενιζελική εφημερίδα είχε προβάλει τις δικτατορικές διακηρύξεις του Μεταξά ότι το πολίτευμα χρεωκόπησε και ότι το κόμμα του ήταν προορισμένο να παίζει ρόλο Εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος και κατά συνέπεια ο ίδιος ρόλο Χίτλερ⁹⁶. Ο Μεταξάς στις αρχές του 1934 εμφανίζεται ως ο πιο κατηγορηματικός υπέρ μιας ριζικής λύσης την οποία σχεδίαζε με τον Κονδύλη και τον Χατζηκυριάκο.⁹⁷ Σε συνάντησή του με τον Πρόεδρο Ζαΐμη δήλωσε ότι, αν είχε την έγκρισή του, θα μπορούσε να αποκαταστήσει την τάξη μέσα σε 24 ώρες.⁹⁸ Ο δε Κονδύλης, υπουργός Στρατιωτικών, δήλωνε στην «Εστία» ότι ο λαός τού ανέθεσε να οργανώσει τον πόλεμο είτε προς εσωτερικό είτε προς εξωτερικό εχθρό, άρα ετοιμαζόταν για εμφύλιο πόλεμο, αφού ως εσωτερικό εχθρό έθετε τους κομμουνιστές και ως εξωτερικό τον Βενιζέλο.⁹⁹

Ο φιλοβασιλικός τύπος, αχαλίνωτος πια, αναφερόταν στην Μοναρχία και στην ανδρεία που είχε επιδείξει στο Βαλκανικό μέτωπο. Συνεχώς δημοσιεύονταν φωτογραφίες του Γεωργίου Β' ενώ στα πλαίσια μνημόσυνων στην μνήμη του Βασιλιά Κωνσταντίνου σε πολλές πόλεις ακούγονταν συνθήματα υπέρ της παλινόρθωσης. Ο πρωθυπουργός Τσαλδάρης φαινόταν αδύναμος να συγκρατήσει τα ακραία στοιχεία της παράταξης του

---

⁹⁴ Αλέξανδρος Παπαναστασίου, « Η επιδημία των δικτατορικών τάσεων», *Δημοκρατικός Αγών*, 12 Μαΐου 1934

⁹⁵ Παπαδάκης, ό.π. σ. 1077

⁹⁶ Παπαναστασίου, ό.π. 12 Μαΐου 1934

⁹⁷ Συνωμοσία για κατάλυση της κυβέρνησης Τσαλδάρη και την επιβολή μιας δικτατορικής τριανδρίας, την οποία άλλωστε φοβούνταν ότι σχεδίαζαν εξίσου οι βενιζελικοί, λόγω της ανατροπής των συσχετισμών στο στράτευμα που είχε επιχειρήσει ο Κονδύλης με τον νόμο περί επετηρίδας. Στο Βερέμης, ό.π. σ. 238

⁹⁸ Ημερολόγιο Ιωάννη Μεταξά, τόμος Δ', ό.π., σ. 66-67 και «Ο Χαμαιλέων», *Δημοκρατικός. Αγών*, Αθήνα 13 Οκτωβρίου 1934, σ. 1-2

⁹⁹ «Οργάνωσις πολέμου», *Εστία*, Αθήνα, 13 Φεβρουαρίου 1935

και τον φιλικό του Τύπο¹⁰⁰ που προκαλούσε τα δημοκρατικά αισθήματα των αντιπάλων Φιλελευθέρων.¹⁰¹

Ειδικά ο Ελ. Βενιζέλος, με τις συνεχείς αναβολές της δίκης για την απόπειρα σε βάρος του βίωνε έναν διαρκή κίνδυνο για την ζωή του και είχε αποσυρθεί στα Χανιά. Από απόσταση ενημερωνόταν από τα στελέχη της παράταξής του και παρενέβαινε κυρίως αρθρογραφώντας εκφράζοντας την ανησυχία και την απογοήτευσή του για την καταστροφική διακυβέρνηση της χώρας από τους Λαϊκούς.

Στις 11 Οκτωβρίου ο Βενιζέλος σε άρθρο του στο «Ελεύθερο Βήμα» άρχισε να εξιστορεί τα γεγονότα της περιόδου του Διχασμού αποδίδοντας την ευθύνη της Καταστροφής στο Λαϊκό κόμμα που διέπραξε έγκλημα με το να επαναφέρει τον Κωνσταντίνο. Σκοπός του να υπενθυμίσει στους Έλληνες την τραγική εκείνη περίοδο που φαινόταν να επανακάμπτει απειλητικά. Στο άρθρο χαρακτηριστικά προειδοποιούσε: « *Ο τόπος ευρίσκεται και πάλιν εις τας παραμονάς εκρήξεως, η οποία δεν αποκλείεται να υποδυθεί την μορφήν αγριωτάτου εμφυλίου πολέμου. Ποίαι είναι αι αιτίαι; Πού κείνται αι ευθύναι; Είναι δυνατή η πρόληψις του κακού;*»¹⁰²

Η δήλωση αυτή του Βενιζέλου παρακίνησε τον Ιω. Μεταξά να του απαντήσει με άρθρα του στην «Καθημερινή». Το διάστημα 11/10/1934 με 23/1/1935 εκτυλίχθηκε μέσα από τις στήλες των δύο εφημερίδων μία πολύ ενδιαφέρουσα αρθρογραφική μονομαχία των δύο πολιτικών σχετικά με τα αίτια του εθνικού Διχασμού και τη Μικρασιατική Καταστροφή. Το πολιτικό μήνυμα του αγώνα ήταν δυσοίωνα. Ο Μεταξάς έκλεισε τον διάλογο με την διαπίστωση ότι ο Διχασμός ήταν αθεράπευτος με κοινοβουλευτικές μεθόδους, προϋδεάζοντας για την δικτατορία που ετοιμαζόταν να επιβάλει δεκαπέντε μήνες αργότερα αναλαμβάνοντας την ηγεσία της φιλοβασιλικής αντιβενιζελικής παράταξης.

β. Ο κίνδυνος της Αβασίλευτης

Στο τέλος πάντως του 1934 η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα είχε επιστρέψει στην εποχή του 1915-1920 με την απόλυτη πόλωση μεταξύ των δύο παρατάξεων. Το θλιβερό

---

¹⁰⁰ Σε όσους τον ρωτούσαν πώς επιτρέπει τέτοια δημοσιεύματα, ο Τσαλδάρης απαντούσε πως «δεν διαβάξει εφημερίδες», Ημερολόγιο Πην. Δέλτα, Αναμνήσεις, ό.π. σ.271

¹⁰¹ Άννα Παναγιωταρέα, ό.π. σ. 216 και Θ. Βερέμης ο. π. σ. 236, και Νικ. Παπαδάκης, ό.π. σ. 1076

¹⁰²Ελευθ. Βενιζέλος, « Η θεμελιώδης διαφωνία περί την οποίαν εξετυλίχθη το εσωτερικόν ελληνικόν δράμα», *Ελεύθερον Βήμα* (σειρά άρθρων) 11,20,27 Οκτωβρίου 1934 (σ. 1-2)

παρελθόν του Εθνικού Διχασμού είχε αφήσει τέτοια πάθη και εμμονές, που συνεχώς επανέρχονταν. Η χώρα είχε μπει σε βαθιά πολιτική κρίση η οποία επιδεινωνόταν από την οργανωμένη επανεμφάνιση του βασιλιά.

Για τον Βενιζέλο όλες οι θεσμικές εγγυήσεις που κατοχύρωναν την Αβασίλευτη ή είχαν καταργηθεί ή δεν επαρκούσαν πλέον . Μαζί με το πολίτευμα κινδύνευε και η πολιτική επιβίωση των βενιζελικών και του ιδίου προσωπικώς. Το νέο εκλογικό σύστημα της κυβέρνησης Τσαλδάρη, παρότι είχε τροποποιηθεί, έδινε σίγουρο εκλογικό πλεονέκτημα στους Λαϊκούς. Ο ρόλος της Γερουσίας στην ψήφιση νόμων έτεινε να αχρηστευτεί. Αν στις εκλογές των Γερουσιαστών τον Απρίλη του 1935 κέρδιζαν οι αντιβενιζελικοί , χανόταν και το μοναδικό πλεονέκτημα που διέθεταν ακόμη οι Φιλελεύθεροι , της αρνησικυρίας στις κοινές συνεδριάσεις Βουλής και Γερουσίας. Το κυριότερο όμως, έτεινε να απολεσθεί ο βενιζελικός έλεγχος των ενόπλων δυνάμεων με το νέο νόμο περί επετηρίδας , αφήνοντας τον χώρο στον Κονδύλη και τον Μεταξά να οργανώσουν πραξικόπημα για ανατροπή του Τσαλδάρη και παλινόρθωση της Μοναρχίας.

Ωστόσο, ο κίνδυνος που διέτρεχε το πολίτευμα από το μοναρχικό απολυταρχισμό ήταν υπερβολικός και ένα πρόσχημα που χρειαζόταν ο Βενιζέλος για να πείσει τον εαυτό του και τους άλλους και για να προσδώσει έναν ιδεολογικό σκοπό στο πραξικόπημα που σκεφτόταν.¹⁰³ Στην πραγματικότητα οι συνθήκες καθόλου δεν ευνοούσαν την επιστροφή στη βασιλεία. Το είχε εγγυηθεί άλλωστε η κυβέρνηση των Λαϊκών ενώ οι φανατικοί υποστηρικτές της μοναρχίας δεν ήταν τόσο δυνατοί για να επιβληθούν. Αλλά και η κοινή γνώμη ήταν σταθερά αντιβασιλική. Με αυτή την έννοια το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου κρίνεται από πολλούς μελετητές αχρείαστο.¹⁰⁴

γ. Προσωπικοί λόγοι Βενιζέλου

Για την απόφαση υπερίσχυσαν πιο πολύ προσωπικά κίνητρα του Βενιζέλου και άλλων πρωταγωνιστών. Εάν η κυβέρνηση είχε τιμωρήσει τους ενόχους της δολοφονικής απόπειρας, ο Βενιζέλος θα είχε λάβει την ηθική δικαίωση και την ασφάλεια που

---

¹⁰³ Την υπερβολική και προσχηματική κινδυνολογία του Βενιζέλου για την Αβασίλευτη κορόιδευε ανεκδοτολογικά η Καθημερινή : « -Και ο Αρχιεπίσκοπος συνωμοτεί κατά της Δημοκρατίας[...] – Γιατί; - Διότι ομιλεί περί...Βασιλείας των ουρανών» («Καθημερινός Διάλογος», Η Καθημερινή, Αθήνα 7 Ιανουαρίου 1935)

¹⁰⁴ Δαφνής, ό.π. σ. 697 – 698 και Μαυρογορδάτος, ό.π.,σ.421-423

ζητούσε. Αντίθετα, αποσυρμένος στην πατρίδα του την Κρήτη, ήταν ουσιαστικά ένας αυτοεξόριστος αρχηγός μιας υπό διωγμό παράταξης και ένιωθε ότι τον κυνηγάνε «σαν το θηρίο στη ζούγκλα».¹⁰⁵ Η ανησυχία του λοιπόν για τον ίδιο του τον εαυτό, δηλαδή η ανησυχία του για την απώλεια «του χαρίσματος» του ηγέτη που απολάμβανε μέχρι τότε, αλλά και η απώλεια «της αποστολής του» ήταν η αιτία της έκρηξης της ηφαιστειώδους προσωπικότητάς του.

Από την ήττα στις εκλογές του 1932 μέχρι τον θάνατό του τον απασχολούσε να προλάβει πριν πεθάνει να επιβάλει λύσεις που θα είχαν τη σφραγίδα του¹⁰⁶. Καθώς έβλεπε την εξωτερική απειλή του χιτλερισμού να πλησιάζει ήθελε να ενισχύσει το πολίτευμα και τη χώρα με μια ισχυρή εκτελεστική εξουσία, με διεύρυνση των εξουσιών του Προέδρου της Δημοκρατίας που θα ψηφιζόταν απευθείας από τον λαό,¹⁰⁷ ένα είδος προεδρικής Δημοκρατίας, που θα μπορούσε να μετριάσει τους κινδύνους της πολιτικής αστάθειας και της καταπάτησης των λαϊκών δικαιωμάτων που προκύπτουν από μία μονοκρατορία της Βουλής στο κοινοβουλευτικό πολίτευμα.¹⁰⁸ Η φιλοδοξία του Βενιζέλου για μια ισχυρή εκτελεστική εξουσία εννοούνταν βέβαια μόνο υπό τον έλεγχο της παράταξής του, ενώ στο ίδιο προσέβλεπαν και οι αντίπαλοι.¹⁰⁹ Η σύγκρουση των δύο κόσμων που από το 1916 βρίσκονταν σε συνεχή πάλη φαινόταν πια αναπόφευκτη και έπρεπε να είναι οριστική.

Οι συνωμοσίες στο στρατό και από τις δύο πλευρές εξέφραζαν αυτόν τον αναβρασμό και φανέρωναν ότι ένα πραξικόπημα σύντομα θα εκδηλωνόταν. Τα πιο δημοκρατικά στοιχεία του στρατού και ο στρατηγός Πλαστήρας απειλούν ότι θα προχωρήσουν ακόμα και μόνοι τους, όπως το 1933, σε ένα ακόμη κίνημα και ο αρχηγός των Φιλελευθέρων είχε έτοιμες όλες τις δικαιολογίες που χρειαζόταν για τους οπαδούς του ώστε να μην τους συγκρατήσει. Η κατάλυση του πολιτεύματος και η ανάγκη αναστήλωσης της Δημοκρατίας ήταν ο λόγος που πρόβαλλε, κυρίως, στον εαυτό του, ώστε να μην αποσυρθεί ακόμα από την πολιτική, ειδικά τώρα που η Ελλάδα είχε τόσο μεγάλη ανάγκη

---

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 698

¹⁰⁶ « Και δεν θέλω να κλείσω τα μάτια οριστικώς , χωρίς να καταβάλω προηγουμένως προς στερέωσιν του έργου μας πάσαν ψυχικήν και σωματικήν δύναμιν που μου υπολείπεται, ώστε θνήσκων να είμαι ήσυχος δια το μέλλον» Επιστολή Βενιζέλου προς Αλ. Οθωναίο, 19 Φεβρουαρίου 1935 στο Δαφνής, ό.π. σ. 698 και Μαυρογορδάτος ό.π. σ. 426-427

¹⁰⁷ Παπαδάκης, ό.π. σ. 1078

¹⁰⁸ Λέων Μακκάς, « Η σκέψις του κ. Βενιζέλου και η διαίσθησις του κ. Πλαστήρα», *Δημοκρατικός Αγών*, Αθήνα, 19 Μαΐου 1934

¹⁰⁹ Βερέμης, ό.π. σ. 277

την μοναδική ικανότητά του!¹¹⁰ Ήταν και ο λόγος για να δώσει την έγκρισή του, αυτή την φορά συμμετέχοντας ενεργά και ξεκάθαρα σε μία ακόμη βίαιη ανατροπή της κυβέρνησης που είχε εκλεγεί με δημοκρατικές διαδικασίες από τον λαό!

---

¹¹⁰ Δαφνής, ό. π. σ. 698

ΣΤ. ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ 1^{ης} ΜΑΡΤΙΟΥ 1935

α. Οι οργανωτικές ομάδες

Την Πρωτοχρονιά του 1935 η «Καθημερινή», η κυριότερη εφημερίδα του κυβερνητικού στρατοπέδου, εξαπέλυσε επίθεση με ακραίους χαρακτηρισμούς στους βενιζελικούς, ανοίγοντας μια έντυπη σύρραξη. Ο Βενιζέλος *«άνθρωπος κακός, του οποίου πολλαπλασίασε την κακίαν το γήρας, σύρει όπισθέν του όλον τον αμαρτωλόν κόσμον των υπανθρώπων, τους οποίους εδίδαξεν, εμόρφωσεν και ανέπτυξεν εις την σχολήν του αίματος και του μίσους [...]. Με αυτόν λοιπόν και τους ανθρώπους του απεδείχθη οριστικώς ότι δεν γίνεται πια τίποτα[...].»* Η σωτηρία του τόπου κατά τον συντάκτη δεν μπορεί πια να επιτευχθεί *«δια των ελευθεριών, δια της καλωσύνης, δια των εκ του πολιτεύματος παρεχομένων τρόπων»* αλλά θα γίνει δια της βίας και της σκληρότητας που θα υποχρεώσει *«την μίαν μερίδαν της, την αμαρτωλήν, την άρρωστον, την κατεστραμμένην να ακολουθήση εν σιωπή την προσπάθειαν της τιμίας και υγιούς, όπως σόση και τας δύο και την Ελλάδα»*. Το άρθρο κλείνει με την ελπίδα και την ευχή της έκνομης επικράτησης της κυβερνώσης μερίδας μέσω της βίαιης επιβολής της τάξης και της διαλλαγής.¹¹¹ Ο Βενιζέλος από την Κρήτη ανταπέδιδε τις απειλές, προειδοποιώντας την κυβέρνηση ότι αν επιχειρούσε να ανατρέψει την δημοκρατία, θα ήταν πια μοιραία ανάγκη να αναγνωριστεί απ' όλους ο στρατηγός Πλαστήρας ως *«μοιραίος εκδικητής»*. Με αυτό τον τρόπο υπαινισσόταν ο Βενιζέλος ότι ετοιμαζόταν πλασθητικό κίνημα ενάντια στην κυβερνητική καθεστωτική επιβουλή. Στους υπαινιγμούς των Φιλελευθέρων ο αντιβενιζελικός Τύπος απαντούσε οργισμένα, προβλέποντας ότι, αφού συνεχώς η κυβέρνηση απειλείται ότι θα έρθει εκδικητής της ο Πλαστήρας, *«θα μεταβληθωμεν από Κυβερνήσεως εις Κατάστασιν και δεν θα εγκαταλείψωμεν ποτέ την Αρχήν»* Η «Κατάσταση» ήταν αλλιώς το καθεστώς στο οποίο προσέβλεπε να μετατραπεί η αδιάλλακτη μερίδα του αντιβενιζελισμού.¹¹² Η κατάργηση δε των δημοκρατικών θεσμών γίνεται ολοφάνερη στην παραδοχή *«Διαδοχή κοινοβουλευτική δεν υπάρχει. Υπάρχει μόνον –εκ μέρους των αντιπάλων- σκληρά, αιμοδιψής και ανατροπεύς του παντός Επανάστασις»*.¹¹³

¹¹¹ Γ. Βλάχος, «Έτος πείρας πικράς», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 1 Ιανουαρίου 1935

¹¹² Γ. Βλάχος, «Εξηγήσεις» *Η Καθημερινή*, Αθήνα 1 Ιανουαρίου 1935

¹¹³ Γ. Βλάχος, «Θα μένη», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 2 Ιανουαρίου 1935

Η ελλοχεύουσα «Επανάσταση» πράγματι είχε αποφασιστεί. Ήδη από τον προηγούμενο χρόνο οι εξαγγελίες του Κονδύλη για αλλαγή στον τρόπο προσμέτρησης της προϋπηρεσίας στο στρατό έθιγε ιδιαίτερα τους βενιζελικούς αξιωματικούς, που κατείχαν τις περισσότερες υψηλόβαθμες θέσεις του στρατού και του ναυτικού. Η ανησυχία για την βαθμολογική εξέλιξή τους και η απώλεια του ελέγχου που είχαν, ήταν ο λόγος για την δημιουργία διάφορων ομάδων, φατριών, μέσα στη στρατιωτική βενιζελική παράταξη, ομάδων που δεν είχαν πάντα κοινές επιδιώξεις.

Δύο ήταν οι κυριότερες πολιτικοστρατιωτικές οργανώσεις που συστάθηκαν ήδη από το 1933 αμέσως μετά την απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου.

Οι νεότεροι εν ενεργεία λοχαγοί είχαν συγκροτήσει τη μυστική «Ελληνική Στρατιωτική Οργάνωση (ΕΣΟ)» με σκοπό την πρόληψη δικτατορίας από τον Κονδύλη που με τον προβιβασμό αξιωματικών προσκείμενων σε αυτόν είχε αυξήσει σημαντικά την επιρροή του στο Στρατό. Βασικό αίτημά τους ήταν η αποκατάσταση της αξιοκρατίας στο στράτευμα και η αποδέσμευσή του από πολιτικούς και κομματάρχες που επηρέαζαν με την 'προστασία' τους τους στρατιωτικούς. Οι περισσότεροι ήταν απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων και θεωρούσαν ότι η μόρφωσή τους έπρεπε να αξιολογηθεί ως πιο σημαντική έναντι της ανδρείας, που ήταν το μοναδικό προσόν των ανωτέρων τους «εξ εφέδρων» ή «εκ του στρατεύματος» δημοκρατικών στρατηγών. Ζητούσαν λοιπόν την αποχώρηση των αρχαιότερων που ήταν και πολιτικά διαπλεκόμενοι¹¹⁴ και την προώθηση στην θέση τους νεότερων με κριτήριο την καλλιέργειά τους και όχι τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Στα ιδρυτικά μέλη της ΕΣΟ ήταν οι λοχαγοί Χριστόδουλος και Ιωάννης Τσιγάντες και ο αντισυνταγματάρχης Στέφανος Σαράφης που ορίστηκε και αρχηγός.

Η «Δημοκρατική Άμυνα» ήταν η δεύτερη οργάνωση, ημιστρατιωτική, όπου είχαν ενταχθεί φίλοι και οπαδοί του εξόριστου Νικ. Πλαστήρα, κυρίως απόστρατοι αξιωματικοί που είχαν συμμετάσχει στο κίνημα του 1933 (Σπαής, Διάμεσης, Κοιμήσης), βενιζελικοί πολίτες που προπαγάνδιζαν και συνωμοτούσαν υπέρ της Δημοκρατίας που κινδύνευε αλλά και υψηλόβαθμοι αξιωματικοί του στρατεύματος. Οι σκοποί της Δημοκρατικής Άμυνας προέκυπταν απευθείας από τη σύνθεσή της και ήταν η διατήρηση με κάθε κόστος του πολιτεύματος και η επιστροφή των απότακτων στο στράτευμα. Πρόεδρος της οργάνωσης ανέλαβε ο αρχιστράτηγος της Μικράς Ασίας Αναστ.

---

¹¹⁴ Η ΕΣΟ είχε ταχθεί ενάντια στο κίνημα Πλαστήρα το 1933 και στους αξιωματικούς που θέλησαν να ακυρώσουν με πραξικόπημα μια νόμιμα εκλεγμένη κυβέρνηση.

Παπούλας, πρώην βασιλόφρων, νυν φανατικός υπερασπιστής της αβασίλευτης και πολέμιος του Κονδύλη και της κυβέρνησης κατά της οποίας συχνά αρθρογραφούσε για τις μεθοδεύσεις της σχετικά με την επαναφορά της βασιλείας. Αντιπρόεδρος ανέλαβε ο Στυλιανός Γονατάς, μνημένα μέλη από το ναυτικό ήταν ο απόστρατος υποναύαρχος Ιω. Δεμέστιχας και ο απόστρατος αρχιπλοίαρχος Ανδρ. Κολιαλέξης, ενώ πολιτικός σύμβουλος της οργάνωσης ήταν ο νομικός και διπλωμάτης Περικλής (Πεπές) Αργυρόπουλος. Τα νήματα όμως της οργάνωσης κινούσε από το εξωτερικό ο Νικ. Πλαστήρας.

Με πρωτοβουλία του Αλέξανδρου Ζάννα, κορυφαίου στελέχους του βενιζελισμού και στενού φίλου του Βενιζέλου οι δύο ομάδες συγχωνεύτηκαν και μάλιστα για την καλύτερη συνεργασία μεταξύ τους αλλά και με τον φυσικό αρχηγό, Βενιζέλο, ορίστηκε μια τριμελής Συντονιστική Επιτροπή αποτελούμενη από τον ίδιο τον Ζάννα, τον Στ. Σαράφη που εκπροσωπούσε την ΕΣΟ και τον Ανδρέα Κολιαλέξη εκ μέρους της Δημοκρατικής Άμυνας. Η χρηματοδότηση του σχεδιαζόμενου κινήματος προερχόταν, από φίλους βιομήχανους, όπως ο Φιξ και ο Παπαστράτος, αλλά κυρίως από την σύζυγο του Ελ. Βενιζέλου, Έλενα. Με αεροπλάνο ναυλωμένο από την ίδια κλήθηκε να επιστρέψει ο Πλαστήρας, για να αναλάβει την ηγεσία, αλλά δεν τα κατάφερε, καθώς του απαγορεύτηκε η έξοδος από την Ιταλία.¹¹⁵

β. Το σχέδιο και οι στόχοι

Ο τρόπος που οργανώθηκε το κίνημα και οι στόχοι που έθετε περιέχονται στις δύο μακροσκελείς επιστολές που έστειλε ο Βενιζέλος στον πλωτάρχη Ζάγκα και στον αντιστράτηγο Αλ. Οθωναίο, τον Φεβρουάριο του 1935. Μετά την ανάληψη της εξουσίας άμεση κίνηση θα ήταν η εκκαθάριση του στρατεύματος από τους βασιλικούς και η πλήρωσή του μόνο με φιλικά προσκείμενους στο καθεστώς, κάτι που θα καθιερωνόταν ως αρχή για τις ένοπλες δυνάμεις στο εξής. Εννοείται ότι προτεραιότητα δινόταν στην συνταγματική μεταρρύθμιση που θα στερέωνε την Αβασίλευτη και στην ενίσχυση του

---

¹¹⁵ Βενιζέλος και Πλαστήρας είχαν συμφιλιωθεί με μεσολάβηση του Αλ. Ζάννα που τους έφερε σε επαφή στο Παρίσι όπου συνέπεσαν και οι δύο το καλοκαίρι του 1934. Ο Πλαστήρας κρατούσε κακία στο Βενιζέλο μετά το κίνημα του 1933 καθώς πίστευε ότι ο αρχηγός δεν τον κάλυψε. Ο Βενιζέλος έπεισε τον ανυπόμονο Πλαστήρα να αναβάλει την επανάσταση που σχεδίαζε προκειμένου να προετοιμαστεί αρτιότερα με ενοποίηση όλων των ομάδων. (Δαφνής, ό.π σ. 711-712)

ρόλου του Προέδρου της Δημοκρατίας . Ο ίδιος θεωρούσε ότι δεν ήταν πολιτικά ωφέλιμο να αναλάβει την ηγεσία του αγώνα, καθώς θα κατηγορούνταν από αντιπάλους ότι κάνει το κίνημα μόνο και μόνο για να επιστρέψει στην εξουσία, αλλά θα αναλάμβανε πλήρως τις ηθικές, πολιτικές και ποινικές ακόμα ευθύνες του κινήματος. Στην επιστολή του προς τον Οθωναίο ζητά από τον στρατηγό στο όνομα των κοινών αγώνων τους το 1912-1920 και της Ελλάδας που δημιούργησαν να αναλάβει την ηγεσία της Επανάστασης, κάτι όμως που αρνήθηκε στη συνέχεια ο Οθωναίος δηλώνοντας μαζί και την αντίθεσή του στο σχεδιαζόμενο κίνημα.¹¹⁶ Τελικά αρχηγός ορίστηκε ο στρατηγός του Δ' Σώματος Στρατού στην Καβάλα, Δημ. Καμμένος, μια λύση ανάγκης, καθώς επρόκειτο για στρατιωτικό με μικρότερη επιρροή και μακριά από το κέντρο της συνωμοσίας. Ουσιαστικά όμως το κίνημα στερούνταν αρχηγού που θα συντόνιζε όλες τις ετερόκλητες ομάδες.

Το σχέδιο των κινηματιών προέβλεπε αιφνιδιαστική κατάληψη του Στόλου στον Πειραιά, που στη συνέχεια θα κατευθυνόταν στη Θεσσαλονίκη και στην Καβάλα για να ενωθεί με τις εκεί φρουρές που σε μεγάλο βαθμό ήταν βενιζελικές και είχαν προσχωρήσει στο κίνημα. Την ίδια στιγμή θα επαναστατούσαν η Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου, επίσης βενιζελικής επιρροής. Εξέγερση στην Αθήνα δεν ευνοούταν καθώς ο Κονδύλης είχε φροντίσει να τοποθετήσει στις πιο καίριες θέσεις φιλοκυβερνητικά στελέχη. Στην Αθήνα στρατιωτικές μονάδες θα κινούνταν μόνο για κατάληψη της Σχολής Ευελπίδων και του Συντάγματος Ευζώνων του Μακρυγιάννη, καθαρά σαν κίνηση αντιπερισπασμού, που θα παραπλανούσε τις κυβερνητικές δυνάμεις ώστε να δοθεί ο απαραίτητος χρόνος για να διευκολυνθεί η έξοδος του Στόλου από το Ναύσταθμο. Η κυβέρνηση θα αιφνιδιαζόταν, όπως αναμενόταν, και οι βενιζελικοί θα καταλάμβαναν την αρχή και θα σχημάτιζαν στρατιωτική κυβέρνηση στην Αθήνα. Αλλιώς στη Θεσσαλονίκη θα σχηματιζόταν μια προσωρινή κυβέρνηση που θα εκστράτευε στη συνέχεια κατά της Αθήνας.¹¹⁷

Οι συνεννοήσεις γινόταν μεταξύ των βασικών οργανωτών, του Πλαστήρα από τη Γαλλία και του Βενιζέλου από την Κρήτη που συνεννοούνταν μεταξύ τους με επιστολές. Στις 10 Φεβρουαρίου σε μήνυμά του ο Βενιζέλος κάλεσε την Επιτροπή να σπεύσει να ορίσει την ημερομηνία του πραξικοπήματος. Αυτή έπρεπε να είναι τρεις ή τέσσερις εβδομάδες

---

¹¹⁶ Ελ. Βενιζέλος, *Επιστολή προς Ζάγκα, 10/2/1935 και επιστολή προς Αλ. Οθωναίο, Χαλέπα, 19/2/1935* στο Δαφνής, ό.π. σ. 698-708

¹¹⁷ Θανάσης Χρήστου, «Γάμοι και... Διαζύγια των πρωταγωνιστών», στο *Το κίνημα του 1935: και έτεκεν... βασιλιά*, Ιστορικά, Ελευθεροτυπία, Αθήνα, 2 Μαρτίου 2000, σ. 18-19

πριν τις εκλογές για τη Γερουσία (21 Απριλίου 1935) όπου υπήρχαν φόβοι για βία και νοθεία από την κυβέρνηση, ώστε οι βενιζελικοί να χάσουν την πλειοψηφία που διέθεταν.

118

γ. Η καταστολή του κινήματος

Το κίνημα διέρρευσε τρεις μέρες πριν την έκρηξή του από την εφημερίδα «Ριζοσπάστης», και μάλιστα με λεπτομέρειες, από αριστερό αξιωματικό που το πληροφορήθηκε από φίλους του. Η αριστερά τάσσεται εναντίον οποιασδήποτε στρατιωτικοφασιστικής απόπειρας και καλεί τον λαό να υπερασπιστεί τις ελευθερίες του.¹¹⁹ Αργότερα το ΚΚΕ παραδέχθηκε το λάθος του να συνταχθεί τη δεδομένη στιγμή κατά των βενιζελικών, καθώς έτσι συνέβαλε ευνοϊκά στην ενίσχυση των μοναρχικών δυνάμεων.¹²⁰ Από την άλλη, το γεγονός ότι η κυβέρνηση, παρότι γνώριζε ότι επίκειται κίνημα, δεν φρόντισε να το αποτρέψει, ενισχύει την άποψη, ότι περίμενε απλώς την αφορμή για ένα τελικό ξεκαθάρισμα των λογαριασμών της με τους βενιζελικούς. Μπορεί αυτό να μην ήταν στις προθέσεις του πρωθυπουργού Τσαλδάρη και των μετριοπαθών μελών της κυβέρνησης, φαίνεται όμως ότι ήταν επιδίωξη άλλων, ακραίων, παραγόντων, που επιζητούσαν τη σύγκρουση με τους βενιζελικούς. Η άποψη αυτή άλλωστε ενισχύεται από τις μετέπειτα εξελίξεις.¹²¹

Η αποκάλυψη του κινήματος έκανε φανερή την προχειρότητα στον σχεδιασμό του ενώ η έλλειψη συντονισμού και η κακή εκτέλεση φάνηκαν αμέσως με την εκδήλωση του κινήματος το βράδυ της 1^{ης} Μαρτίου. Οι επαναστάτες εύκολα κατέλαβαν τα πιο αξιόμαχα πλοία του Στόλου και απέπλευσαν το επόμενο πρωί από τον Ναύσταθμο στο Πέραμα. Κατά το σχέδιο, μόλις γινόταν η κατάληψη του Στόλου θα δινόταν το σήμα για την εξέγερση των στρατιωτικών μονάδων στην Αθήνα και στη Βόρεια Ελλάδα. Στην Αθήνα όμως η κυβέρνηση δεν αιφνιδιάστηκε και αντέδρασε άμεσα και δυναμικά. Οι φρουρές της πρωτεύουσας τέθηκαν αμέσως κάτω από τον κυβερνητικό έλεγχο, λόγω της

---

¹¹⁸ Ένα μειονέκτημα στην όλη οργάνωση ήταν η απόσταση που εμπόδιζε τον έλεγχο των ενεργειών από τον Βενιζέλο. (στο Ιωάννης Κολιόπουλος, «Η τελευταία πράξη. Το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935» στο Βερέμης-Νικολακόπουλος, *Ο Ελ. Βενιζέλος και η εποχή του*, ό.π. σ. 359

¹¹⁹ «Άμεσος ο κίνδυνος έκρηξης στρατιωτικοφασιστικού κινήματος. Αποκαλυπτική επιστολή αντιφασίστα ανώτερου αξιωματικού», *Ριζοσπάστης*, Αθήνα, 26 Φεβρουαρίου 1935

¹²⁰ «Το κίνημα του 1935», *Ακρόπολις*, Αθήνα, 14 Φεβρουαρίου 1970

¹²¹ Ιωάννης Κολιόπουλος «Εσωτερικές και Εξωτερικές Εξελίξεις από την 1^η Μαρτίου 1935 ως την 28^η Οκτωβρίου 1940: Το κίνημα του Μαρτίου 1935» στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΕ, ό.π. σ. 361, 363-364

αντιβενιζελικής κυριαρχίας σε αυτές, ενώ οι φρουρές της Βορείου Ελλάδας με αρχηγό τον στρατηγό Καμμένο, λόγω λανθασμένης πληροφόρησης για την εξέγερση στην Αθήνα καθυστέρησε πολύ να εκδηλωθεί, με αποτέλεσμα να καταπνιγεί σύντομα από τον Κονδύλη, που ανέλαβε προσωπικά την καταστολή του κινήματος.¹²²

Η είδηση ότι οι φρουρές της Μακεδονίας δεν είχαν επαναστατήσει οδήγησε σε διαφωνία τους επικεφαλής της κατάληψης του Στόλου για το αν έπρεπε να κατευθυνθούν πια στη Θεσσαλονίκη ή στην Κρήτη, φιλική προς το κίνημα. Τελικά επικράτησε η άποψη να κινηθεί προς την Σούδα της Κρήτης, άστοχη κίνηση που σχεδόν στοίχισε την επιτυχία του εγχειρήματος. Οι επαναστατημένες φρουρές της Μακεδονίας χωρίς την υποστήριξη του ναυτικού γρήγορα ελέγχθηκαν από την ταχύτατη αντίδραση των κυβερνητικών δυνάμεων. Μέσα σε δέκα μέρες το κίνημα είχε κατασταλεί αρχικά στην Αθήνα και στη συνέχεια και στη Μακεδονία κάνοντας την κυβέρνηση να κομπάζει για την αναμφισβήτητη υπεροχή της.¹²³

Άξιο παρατήρησης αλλά και απόδειξη του διάτρητου σχεδιασμού είναι ότι οι κινηματίες δεν είχαν φροντίσει ένα σχέδιο διαφυγής σε περίπτωση αποτυχίας, γεγονός που οφείλεται μάλλον στη βεβαιότητά τους ότι η κυβέρνηση λόγω αιφνιδιασμού θα παραιτούνταν και δεν θα χρειαζόταν μεγαλύτερη εμπλοκή.

Η αποτυχία του κινήματος οφείλεται και στο γεγονός ότι δεν έτυχε μεγάλης λαϊκής υποστήριξης, άλλωστε ο χαρακτήρας του ήταν συνωμοτικός. Κάποιοι λίγοι δημοκρατικοί πολίτες κατατάχθηκαν εθελοντικά για να συνδράμουν το κίνημα, γενικά όμως υπήρξε απουσία λαϊκής κινητοποίησης που αποδεικνύει και την κρίση εμπιστοσύνης ανάμεσα στους δημοκρατικούς οπαδούς και τους βενιζελικούς πολιτικούς αντιπροσώπους τους.¹²⁴ Η έλλειψη συνοχής που υπήρχε στην ευρύτερη βενιζελική παράταξη φαίνεται και από το γεγονός ότι πολλοί αρχηγοί των συνεργαζόμενων δημοκρατικών κομμάτων ή δεν γνώριζαν σχετικά ή αρνήθηκαν να συμμετάσχουν, όπως ο Αλ. Παπαναστασίου που διαφώνησε ανοικτά με το εγχείρημα, και ο Γ. Παπανδρέου που πήρε θέση δηλώνοντας ότι στο όνομα της Δημοκρατίας δεν μπορούν να γίνονται αγώνες χάριν της...Δικτατορίας.¹²⁵

---

¹²² «Πώς εξεδηλώθη και κατεστάλη το κίνημα», *Πρωία*, Αθήνα, 3 Μαρτίου 1935, σ. 2

¹²³ «Η γενική επίθεση του στρατού κατά των ανταρτών της Μακεδονίας...Η υπεροχή μας αναμφισβήτητος», *Ο Τύπος*, Αθήνα, 6 Μαρτίου 1935

¹²⁴ Δαφνής, ο.π. σ.774-779

¹²⁵ Γρηγοριάδης, ό.π. σ. 403

Προς μεγάλη απογοήτευση του ο Βενιζέλος τη νύχτα της 11^{ης} Μαρτίου επιβαίνοντας στο θωρηκτό “Αβέρωφ” πέρασε μαζί με την σύζυγό του και κάποιους στενούς πολιτικούς και στρατιωτικούς φίλους του που ενέχονταν στο κίνημα στην ιταλοκρατούμενη Κάσο και από κει στο Παρίσι, όπου και θα παραμείνει ως τον θάνατό του τον επόμενο χρόνο.

δ. Ο αντιβενιζελικός τύπος καταγγέλλει το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου

Το κίνημα πυροδότησε την αντιβενιζελική μανία του φιλοκυβερνητικού τύπου που με εμπρηστικά δημοσιεύματα καταφερόταν εναντίον της Δημοκρατικής παράταξης επιτιθέμενος ευθέως στον αρχηγό της, στον οποίο απέδιδε την απόλυτη ευθύνη για αυτόν τον «ελληνοβενιζελικό» πόλεμο που είχε κηρύξει.¹²⁶

Η «Καθημερινή» της 2^{ας} Μαρτίου θριαμβολογεί για τη νίκη του Κράτους έναντι του «βενιζελοπλαστηρικού» κινήματος και απροκάλυπτα τάσσεται υπέρ μιας δικτατορίας. «*Το Σύνταγμα ποδοπατήθηκε από τους αιώνιους αντάρτες και η Δικτατορία δεν αποτελεί πλέον ζήτημα θεωρίας, αλλά πράξη αμύνης που την επιβάλλει η θρασύτης των στασιαστών*».¹²⁷ Ο Βενιζέλος γίνεται ο κεντρικός στόχος των άρθρων, αυτός «ο *μασκαράς επαναστάτης*», «ο *αγύρτης των Χανίων*», «ο *επικατάρατος άνθρωπος*»¹²⁸ και «η *περί τον γέροντα των Χανίων ελεεινοτάτη παρέα*» του μόνο σκοπό είχαν την κατάληψη της εξουσίας και αυτό που κατάφεραν ήταν να αποδείξουν την αληθή πραγματικότητα, το γεγονός δηλαδή ότι οι δήθεν κίνδυνοι που διέτρεχε το πολίτευμα ήταν απλώς ένα παραλήρημα και ένα πρόσχημα της κακοβουλίας τους, «*αφού η Δημοκρατία ούτε εκλονίσθη, ούτε ανετράπη, ούτε έπαθε, ούτε υπονομεύθη, ούτε ποτέ ηνωχλήθη από την παρούσα Κυβέρνησιν*». Ποια καταστροφή λοιπόν, ποια εθνική συμφορά απειλούνταν που έπρεπε να την προλάβει μια Επανάσταση;¹²⁹ Οι μνήμες της εποχής του Διχασμού του 1915-1917 επανέρχονται συνεχώς με συγκρίσεις και ειρωνικές αναφορές στο πολιτικό παρελθόν του Βενιζέλου. «*Ο άνθρωπος των πέντε θαλασσών και των δύο ηπείρων έχει γίνει κακούργος[....] ενσυνείδητος εγκληματίας*».¹³⁰ Αυτός και οι επαναστατημένοι Αμυνίτες του είναι μωροί που ελπίζουν ότι θα τα καταφέρουν όπως και

¹²⁶ Νίκος Κρανιωτάκης, «Ο Προδότης», *Ο Τύπος*, 3 Μαρτίου 1935

¹²⁷ Γ. Α. Βλάχος, «Το Κράτος ενίκησε», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 2 Μαρτίου 1935

¹²⁸ Γ. Α. Βλάχος, «Θα τους φέρη», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 6 Μαρτίου 1935

¹²⁹ Γ. Α. Βλάχος, «Κατάντημα», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 4 Μαρτίου 1935

¹³⁰ Γ. Α. Βλάχος, «Να επικηρυχθεί», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 7 Μαρτίου 1935

τότε να υποδουλώσουν όλη την Ελλάδα. «*Τώρα όμως είναι μόνοι, χωρίς τον Σαράιγ, χωρίς τον Φουρνέ, χωρίς τον αποκλεισμόν, χωρίς τον σίτον της Θεσσαλίας...*».¹³¹

Νομιμοποιείται λοιπόν ακόμα και η φυσική εξόντωση του υπευθύνου θεωρώντας δικαίωμα και καθήκον κάθε ανθρώπου που θα τον συναντήσει να τον σκοτώσει, αφού το κράτος δικάζει τους παρ' ολίγον φονιάδες του και δεν επικηρύσσει αυτόν τον ίδιο.¹³²

Από την άλλη η κυβέρνηση του Τσαλδάρη καθαγιάζεται και εξυμνείται για την προσήλωσή της στο νόμο και την εθνική ενότητα. «*Εθνάρχης*» αποκαλείται ο Π. Τσαλδάρης και ο ανδριάντας του θα πρέπει να στηθεί στον Όλυμπο, μαζί με τους αρχαίους θεούς.¹³³ Ο Πρόεδρος της Κυβέρνησης Π. Τσαλδάρης στο διάγγελμά του την επόμενη της έκρηξης του κινήματος εμφανίζεται σίγουρος και καθησυχαστικός προς τον λαό ότι πρόκειται για ένα κίνημα ολίγων παραφρόνων προς τη νόμιμα εκλεγμένη κυβέρνηση, μια ακόμη αντεθνική απόπειρα από αυτές που «*η Κυβέρνησις της Χώρας*» έχει συνηθίσει να αντιμετωπίζει τα δύο τελευταία έτη. Είναι αναγκασμένος λοιπόν να καταβάλει κάθε προσπάθεια για να αποκαταστήσει εσαεί την τάξη και την ηρεμία των Ελλήνων πολιτών.

Πιο διαλλακτικός, όπως ταίριαζε στο ρόλο αλλά και στον χαρακτήρα του, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Αλ. Ζαΐμης, στο δικό του διάγγελμα καλεί όσους έχουν παρασυρθεί σε έκνομες ενέργειες να ακούσουν τη φωνή της φιλοπατρίας, να λησμονήσουν «*παν πολιτικόν και προσωπικόν πάθος*» και να υποταχθούν στους νόμους της πατρίδας. Αν και ο τόνος είναι προτρεπτικός, είναι όμως αισθητά επικριτικός προς τους κινήματιες βενιζελικούς και ιδιαίτερα προς τον Βενιζέλο στον οποίο αποδίδει προσωπικά ελατήρια. Συντάσσεται δε πλήρως με την κυβέρνηση δηλώνοντας και αυτός ότι η Δημοκρατία κανένα κίνδυνο δεν διατρέχει.¹³⁴

Πιο νοσηρή είναι η επίθεση της αδιάλλακτης μερίδας των βασιλοφρόνων που εκφράζεται μέσα από την εφημερίδα «ο Τύπος» του Ν. Κρανιωτάκη, φανατικού θαυμαστή του Ιω. Μεταξά, ο οποίος βάλλει όχι μόνο εναντίον των βενιζελικών αλλά σχεδόν εναντίον της μισής Ελλάδας. «*Ο υιός του Διαβόλου, ο εγγονός του Βελζεβούλ, ο δισέγγονος του*

---

¹³¹ Γ.Α. Βλάχος, «Σήμερα, Αύριον», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 5 Μαρτίου 1935

¹³² Γ.Α. Βλάχος, «Να επικηρυχθεί», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 7 Μαρτίου 1935

¹³³ Νίκος Ευστρατίου «Ανδριάντα εις τον Εθνάρχην εθνικών καθήκον», *Ελληνικόν Μέλλον*, Αθήνα 17 Μαρτίου 1935

¹³⁴ «Διάγγελμα του Προέδρου της Δημοκρατίας προς τον ελληνικόν λαόν», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 5 Μαρτίου 1935

Εωσφόρου, ο τρισέγγονος του Σατανά»,¹³⁵ «μανιακός εσχατόγηρος» και «λυσσασμένος σκύλος που ενυμφεύθη και έχιδναν»¹³⁶ αποκαλείται ο Βενιζέλος και απαιτείται ο εγκλεισμός του στο ψυχιατρείο.¹³⁷ Οι Έλληνες διακρίνονται σε φυλές: οι λευκοί (αντιβενιζελικοί), οι μαύροι (βενιζελικοί) και οι μιγάδες (μετριοπαθείς αντιβενιζελικοί). Ο αγώνας είναι αγώνας των λευκών να καθαρίσουν τον τόπο από «τον τερατάνθρωπο φύλαρχο των μαύρων και τους πειναλέους λύκους του»¹³⁸ «Τα δύο χρώματα δεν θα αναμειγνύονται εφεξής. Λευκοί, μόνον λευκοί...».¹³⁹ Τα ανθρωποφάγα αισθήματα του εκδότη στρέφονται και προς τους βενιζελικούς πολίτες όλης της χώρας, στους οποίους πρέπει να απαγορεύεται να βαδίζουν στα πεζοδρόμια, ώστε να τους σκοτώνουν, «να τους κόβουν», στο δρόμο τα αυτοκίνητα, αλλά και προς τους πρόσφυγες της Ανατολικής Μακεδονίας, υποστηρικτές του κινήματος, που αντίστοιχα πρέπει να δένονται στις ράγες των τρένων για να περνάνε από πάνω τους τα τρένα.¹⁴⁰

Μεγάλο μερίδιο ευθύνης όμως για το νέο αυτό κίνημα φέρει κατά τον τύπο και η κυβέρνηση, που λόγω της ατιμωρησίας και της επιείκειας που επέδειξε στο προηγούμενο κίνημα του 1933 ενθάρρυνε και αποθράσυνε τους κινηματίες.¹⁴¹ Χαρακτηριστικά ο «Τύπος» έγραφε: «Απορούμεν λοιπόν πώς έγινε το νέον, «ανόητον», κίνημα. Διατί να μην γίνη; Τι έχουν να πάθουν οι στασιασταί; Την περιπέτειαν ολίγων εβδομάδων. Επιχειρήσεις είναι. Αν επιτύχη, από ταγματάρχης γίνεσαι στρατηγός, από μηδέν γίνεσαι παράγων, από ανυπόδητος γίνεσαι εκατομμυριούχος. Αν αποτύχη ... Ολίγη φυλακή. Και πάλιν δεν θα κακοπαθήσης· όλοι θα σκεφθούν ότι απέτυχες σήμερα, αλλά ίσως αύριον επιτύχης. Αν είσαι εξ επαγγέλματος κινηματίας, θα σε περιποιηθούν όλοι, δια κάθε ενδεχόμενον».¹⁴²

Είναι μια θλιβερή διαπίστωση εντελώς όμως αληθινή, ότι ο κίνδυνος για τους επαναστάτες μπροστά στον σκοπό ήταν μικρός, γεγονός που δικαιολογεί την ευκολία και την προχειρότητα με την οποία αποφασιζόταν ένα κίνημα την εποχή του Μεσοπολέμου. Ωμή όμως είναι και η διαπίστωση για την παροχή προστασίας των στρατιωτικών από

---

¹³⁵ Νίκος Κρανιωτάκης, «Οι τυφεκισμοί», *Ο Τύπος*, Αθήνα, 6 Μαρτίου 1935

¹³⁶ Νίκος Κρανιωτάκης, «Η Έχιδνα», *Ο Τύπος*, Αθήνα, 8 Μαρτίου 1935

¹³⁷ Νίκος Κρανιωτάκης, «Το φρενοκομειον», *Ο Τύπος*, Αθήνα 21 Μαρτίου 1935

¹³⁸ Νίκος Κρανιωτάκης «Η κατάρα», *Ο Τύπος*, Αθήνα, 10 Μαρτίου 1935

¹³⁹ Νίκος Κρανιωτάκης «Οι μαύροι», *Ο Τύπος*, Αθήνα, 5 Μαρτίου 1935

¹⁴⁰ Νίκος Κρανιωτάκης «Τα πεζοδρόμια», *Ο Τύπος*, Αθήνα, 24 Μαρτίου 1935

¹⁴¹ «Κυρώσεις, χωρίς δισταγμόν», *Πρωία*, Αθήνα 5 Μαρτίου 1935

¹⁴² Νίκος Κρανιωτάκης, «Οι τυφεκισμοί», *Ο Τύπος*, Αθήνα, 6 Μαρτίου 1935. Παρόμοια διατύπωση και περιεχόμενο σε άρθρο της Καθημερινής «Συνέθη ότι ουδείς Βενιζελικός, ουδείς αξιωματούχος, ουδείς έχων εκκρεμείς λογαριασμούς με το παρελθόν, ουδείς φονεύς, ουδείς καταχραστής, ουδείς λωποδύτης εδιώχθη» (Γ.Α. Βλάχος, «Κατάντημα», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 4 Μαρτίου 1935)

τους πολιτικούς, για τη στιγμή που θα τους χρειαστούν για την πολιτική τους επιβίωση. Ως επαγγελματίας κινηματίας για τους αντιβενιζελικούς προφανώς εννοείται ο Πλαστήρας, που επανέρχεται με νέο κίνημα υπό την αιγίδα του πολιτικού αρχηγού των Φιλελευθέρων, αποσιωπάται φυσικά ο Κονδύλης, ειδικός στα κινήματα, καθώς τώρα είναι ο καταστολέας του κινήματος. Στην πραγματικότητα και αυτός την ίδια στιγμή ετοίμαζε εσωτερικό πραξικόπημα, θα χρειαστεί όμως να καταστείλει το αντίπαλο κίνημα πρώτα, που τον πρόλαβε.

Σύσσωμος ο κυβερνητικός τύπος απαιτεί την παραδειγματική τιμωρία των στασιαστών. Όχι μόνο στρατοδικεία και τουφεκισμούς, αλλά *«τραχεία εκκαθάρσις και απηνής διωγμός»*. Αυτή τη φορά πρέπει να κλείσουν λογαριασμοί ανοικτοί από εικοσιπέντε χρόνια, λογαριασμοί γραμμένοι με αίμα.¹⁴³ Όλες οι δημόσιες υπηρεσίες πρέπει να εκκαθαριστούν από τους βενιζελικούς ώστε *«η σημερινή κυβέρνηση να παραλάβει το κράτος ελεύθερον και παρθένον. Πρέπει οι βενιζελικοί να μην έχουν αντιπροσώπους εις την Βουλήν, εις τα Δημοτικά Συμβούλια, εις τον Τύπον. Δια να μην ακούεται ως αυθάδης δεσμός προς το παρελθόν η φωνή των»*.¹⁴⁴ Αξίωση επιτακτική ο καθαρισμός δια της τιμωρίας των ενόχων. Το κυριότερο όμως που ζητούν οι εφημερίδες της συμπολίτευσης είναι η εκκαθάριση του στρατεύματος, από τους κινηματίες στρατιωτικούς. Για να αποκλειστεί η επάνοδος του βενιζελισμού στην εξουσία αλλά και για να μην κινδυνεύσει ξανά η κυβέρνηση από περιπέτειες σαν την τελευταία, από την οποία σώθηκαν ως εκ θαύματος, πρέπει να παύσει η κυριαρχία τους στις ένοπλες δυνάμεις. Σε επιστολή του Λαϊκός πολίτης επιστά την προσοχή στην κυβέρνηση, κυρίως στον υπουργό Στρατιωτικών, *«να αποκτήση ενόπλους δυνάμεις, ΑΙ ΟΠΟΙΑΙ ΘΑ ΑΝΗΚΟΥΝ ΑΣΦΑΛΩΣ ΕΙΣ ΑΥΤΗΝ . Έστω κι αν πρόκειται να εξασθενίσωμεν επί τινα χρόνον ως κράτος στρατιωτικόν, έστω κι αν παραστή ανάγκη να παροπλίσωμεν τα δύο τρίτα του Στόλου. Πρέπει πάντως το εν τρίτον να ανήκη εις την Πολιτείαν και να εξοπλισθή από αξιωματικούς και κυβερνήτας – δεν εντρεπόμεθα την λέξιν- ANTIBENIZEΛΙΚΟΥΣ»*.¹⁴⁵

---

¹⁴³ Γ. Α. Βλάχος, «Η Αρχή» *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 15 Μαρτίου 1935

¹⁴⁴ Γ. Α. Βλάχος, «Μέτρον πρώτιστον», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 4 Απριλίου 1935

¹⁴⁵ Επιστολή Λαϊκού πολίτη, «Περί την εκκαθάρισιν - Στρατόν πράγματι ασφαλή » *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 26 Μαρτίου 1935

Z. ANTIBENΙΖΕΛΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Το αποτυχημένο κίνημα έδωσε την ευκαιρία στον αντιβενιζελισμό να λύσει « ριζικώς δια της σπάθης ότι απέμεινε εκκρεμές εκ του παρελθόντος» ανταποδίδοντας για το 1923. «Έν κίνημα εγκληματικόν και παράφρον, όπως αυτό, είναι θείον δώρον, το οποίον πέμπεται εξ ουρανού. Αμαρτάνουν όσοι δεν σέβονται τα θεία δώρα. Δεν θα μείνει λίθος επί λίθου» ανήγγειλαν οι εφημερίδες.¹⁴⁶ Οι εκκαθαρίσεις υπήρξαν σαρωτικές και οι κυρώσεις προς τους επαναστάτες τεράστιες από την αντιβενιζελική μανία.¹⁴⁷

Κλίμα βίας και τρομοκρατίας θα επικρατήσει στην Αθήνα με διωγμούς, συλλήψεις και κατασχέσεις περιουσιών όσων εμπλέκονταν ή υποστήριζαν τη βενιζελική παράταξη. «Ολόκληρη η Ελλάδα μια κόλαση του Dante» θα γράψει η Πην. Δέλτα στο ημερολόγιο της αποτυπώνοντας το εμφυλιοπολεμική κατάσταση των ημερών.¹⁴⁸

Αμέσως μετά την καταστολή του κινήματος παρατηρήθηκε ρήγμα στο κυβερνητικό στρατόπεδο των αντιβενιζελικών κάνοντας φανερή την αδυναμία πια συνύπαρξης των διαφορετικών τάσεων που το συνέθεταν. Οι πιο μετριοπαθείς, όπως ο πρωθυπουργός Π. Τσαλδάρης και ο Γ. Κονδύλης είχαν προσπαθήσει μέχρι την τελευταία στιγμή να ανατρέψουν τις εκτελέσεις – μάλιστα λέγεται ότι ο πρωθυπουργός υπέστη γι' αυτό το λόγο νευρικό κλονισμό και απουσίασε για λίγες μέρες- θεωρώντας ότι δεν ωφελούσε κι άλλο αίμα την υπόθεση της συμφιλίωσης.¹⁴⁹ Αντίθετα οι φιλοβασιλικοί, πρωτοστατούντος του Ιω. Μεταξά και του Γ. Ράλλη ξεσήκωναν τα πλήθη, ακόμη και μετριοπαθείς πολίτες, που ήταν άλλωστε εξοργισμένοι και κουρασμένοι με τη συνεχή ανατροπή της νομιμότητας, να διαδηλώνουν κατά των Φιλελευθέρων περιφέροντας ένα απαγχονισμένο ομοίωμα του Βενιζέλου¹⁵⁰ και να απαιτούν σκληρές τιμωρίες, αλλά και κατά της κυβέρνησης, ζητώντας την παραίτησή της. Η διαφωνία στη Βουλή για τον τρόπο αντιμετώπισης των κινηματιών από την Κυβέρνηση οδήγησε τον Μεταξά σε παραίτηση στις 18 Μαρτίου, θέτοντας σε εφαρμογή τα υστερόβουλα σχέδιά του.¹⁵¹

¹⁴⁶ Νίκος Κρανιωτάκης, «Θάνατον εις τους προδότας!», *Ο Τύπος*, Αθήνα, 2 Μαρτίου 1935

¹⁴⁷ Γ. Α. Βλάχος, «Οργή και σκέψεις» *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 18 Μαρτίου 1935

¹⁴⁸ Ημερολόγιο Πηνελόπης Δέλτα, ό.π. σ. 216

¹⁴⁹ Νίκος Κρανιωτάκης, «Οι Λέοντες», *Ο Τύπος*, Αθήνα 1 Απριλίου 1935

¹⁵⁰ Βλ. φωτογραφικό υλικό, *Η Καθημερινή*, Αθήνα 2 Μαρτίου 1935

¹⁵¹ Χρήστου, ό.π. σ.21-23

α. Στρατοδικεία και εκτελέσεις

Στις 18 Μαρτίου άρχισαν τα έκτακτα στρατοδικεία να δικάζουν τους συλληφθέντες, κυρίως αξιωματικούς επικεφαλής της εξέγερσης στην Αθήνα, καθώς η πολιτική ηγεσία του κινήματος είχε διαφύγει στο εξωτερικό. Παρότι ασκήθηκαν πιέσεις στους δικαστές για την επιβολή της εσχάτης των ποινών, επικράτησαν οι πιο μετριοπαθείς φωνές και επιβλήθηκαν ισόβια ή μικρότερες ποινές στους περισσότερους.

Μια από τις πιο δραματικές στιγμές όχι μόνο του 1935 αλλά ολόκληρου του Μεσοπολέμου ήταν η τελετή της δημόσιας καθαίρεσης των καταδικασθέντων στρατιωτικών στις 3 Απριλίου 1935. Στην Πλατεία Συντάγματος μπροστά σε ένα πλήθος οπαδών του Λαϊκού κόμματος που αγανακτισμένο έβριζε και χειρονομούσε, οι βενιζελικοί αξιωματικοί εξευτελίστηκαν από το σκληρό αντιβενιζελικό κράτος, μια σκηνή που ξεσήκωσε την αντίδραση όχι μόνο των βενιζελικών αλλά και πολλών κυβερνητικών πολιτικών. «*Χίλιες φορές ο θάνατος προτιμότερος*», «*τρομερά ως ποινή και ανατριχιαστική ως σύνολο εντυπώσεων*»¹⁵² έγραφε ο μετριοπαθής τύπος για την τραγική τελετή.¹⁵³

Τιμωρήθηκαν όμως με θανατική ποινή και εκτελέστηκαν με συνοπτικές διαδικασίες ο επίλαρχος Μεραρχίας Σερρών Στυλ. Βολάνης, και οι εν αποστρατεία στρατηγοί Αν. Παπούλας και Μιλτ. Κοιμήσης, για την στασιαστική δράση της οργάνωσης Πανελλήνια Δημοκρατική Άμυνα, και οι τρεις «επί εσχάτη προδοσία ως ηγηθέντες του τελευταίου στασιαστικού κινήματος».¹⁵⁴ Ερήμην καταδικάστηκαν σε θάνατο οι δύο αρχηγοί του κινήματος, πολιτικός και στρατιωτικός, Ελ. Βενιζέλος και Νικ. Πλαστήρας.

Η βαρύτετη ποινή του θανάτου και μάλιστα για εθνική προδοσία για τους τρεις αξιωματικούς για το μόνο αδίκημα ότι ο μεν Βολάνης εκτέλεσε τις διαταγές των ανωτέρων του, ενώ οι άλλοι δύο συμμετείχαν στην οργάνωση του κινήματος, μόνο ως αντεκδίκηση μπορεί να κατανοηθεί, «*αίματα περιττά*»,¹⁵⁵ μια πράξη ανταπόδοσης για ανοικτούς λογαριασμούς του παρελθόντος, καθώς στο πρόσωπο του Κρητικού στην

---

¹⁵² «Η χθεσινή δημόσια καθαίρεσις των καταδικων στασιαστών», *Ακρόπολις*, Αθήνα 3 Απριλίου 1935, σ.3

¹⁵³ «Η πατρίς τιμωρούσα σκληρώς τους στρέψαντας τα όπλα κατ' αυτής. Η χθεσινή δραματική τελετή της καθαιρέσεως των κινηματιών», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 3 Απριλίου 1935

¹⁵⁴ «Η εκτέλεσις της θανατικής ποινής του καταδικασθέντος υπό του Στρατοδικείου Θεσ/νίκης επίλαρχου Στ. Βολάνη» *Πρωία*, Αθήνα 5 Απριλίου 1935, σ. 4

¹⁵⁵ Ημερολόγιο Πην. Δέλτα, ό.π., σ.217

καταγωγή Βολάνη τιμωρήθηκε όλος ο κρητικός λαός, ενώ οι δύο τελευταίοι, παλιοί αντιβενιζελικοί είχαν μεταπηδήσει στο βενιζελικό στρατόπεδο και είχαν συμμετάσχει ως κατηγοροί στη δίκη των Έξι.

Χαρακτηριστικό της αδιαλλαξίας και του φανατισμού των φιλοβασιλικών είναι δημοσιεύματα των αντίστοιχων εφημερίδων που ζητούν από τους στρατοδίκες να εξαντλήσουν κάθε αυστηρότητα για τους «μετασχόντας τρομοκράτας».¹⁵⁶ Για τις εκτελέσεις «η εντύπωσης εκ της αποφάσεως υπήρξεν αρίστη διότι ο λαός επείσθη ότι οι εγκληματήσαντες κατά της πατρίδος δεν πρόκειται να παραμείνουν πλέον ατιμώρητοι», για την τιμωρία όμως της καθαιρέσεως, που καταδικάστηκε από το σύνολο του τύπου, δηλώνουν απόλυτα δυσαρεστημένοι που η ποινή δεν είναι θάνατος.¹⁵⁷ Η μόνη επιείκεια που αποδίδουν στους τιμωρημένους στρατιωτικούς τα φιλοβασιλικά έντυπα είναι ότι πίστεψαν στον «άτιμο» Βενιζέλο και τώρα πληρώνουν. Μάλιστα καταγγέλλουν ότι όχι μόνο τους εγκατέλειψε στην τύχη τους και έφυγε στο εξωτερικό, αλλά ότι την ημέρα που «ξηλώνονταν» οι στρατηγοί του, αυτός εξέδραμε στην Πομπηία με «την μέγαιράν του» και γευμάτιζε σε πολυτελές εστιατόριο. «Ας καταραστούν λοιπόν τον αίτιο της συμφοράς των».¹⁵⁸

β. Δίωξη του βενιζελισμού

Ο Τσαλδάρης μη μπορώντας να πάει κόντρα στο κοινό αίσθημα και στις πιέσεις της ακραίας μερίδας της παράταξής του υπέκυψε σε αυταρχικά αντισυνταγματικά μέτρα, ένα πογκρόμ κατά των βενιζελικών, αρχικά κηρύττοντας τον στρατιωτικό νόμο - καθόλα παράνομο αφού η χώρα δεν δέχθηκε εξωτερική επιβουλή - διαλύοντας την Γερουσία και προκηρύσσοντας εκλογές για αναθεώρηση του Συντάγματος για τις 2 Ιουνίου. Με νόμο απαγορεύτηκε η έκδοση του «Ριζοσπάστη» και όλων των άλλων αντίπαλων εφημερίδων και άρθηκε η μονιμότητα δημοσίων υπαλλήλων και δικαστικών, ώστε να αποκοπούν

¹⁵⁶ «Τα έκτακτα στρατοδικεία. Πώς θα λειτουργήσουν εφεξής» *Ο Τύπος*, Αθήνα, 1 Απριλίου 1935, σ.5

¹⁵⁷ «Ενώ εδικάζετο ο φονεύς του πατρός της» Μια επιστολή της κόρης του Χατζηανέστη που δηλώνει απογοητευμένη που δεν επιβλήθηκε η θανατική ποινή στους καθηρημένους, ώστε να πάρει το αίμα του πατέρα της πίσω, *Ο Τύπος*, Αθήνα 3 Απριλίου 1935, σ.1-2

¹⁵⁸ Νίκος Κρανιωτάκης, «Οι πετεινοί», *Ο Τύπος*, Αθήνα 3 Απριλίου 1935

όλες «οι παραφυάδες της στάσης», δηλαδή να απολυθούν ή να μετατεθούν όλοι οι βενιζελικής προέλευσης υπάλληλοι.¹⁵⁹

Η προσπάθεια να συγκροτηθεί αντιβενιζελικό κράτος έγινε περισσότερο φανερό στο στρατό . Ο Κονδύλης εκκαθάρισε τις ένοπλες δυνάμεις κι από τους τελευταίους δημοκρατικούς αξιωματικούς, που μαζί με όσους είχαν αποταχθεί από το προηγούμενο κίνημα πλησίαζαν τα 1.000 άτομα. Αποτάχθηκαν ακόμα και στρατηγοί που είχαν αρνηθεί να συμμετάσχουν στο κίνημα όπως ο Οθωνάιος και ο Μανέτας, καθώς ήταν γνωστές οι αντιβασιλικές πεποιθήσεις τους. Η αποστέρηση του στρατεύματος από τα πιο δημοκρατικά στοιχεία του και η παντοδυναμία της μιας παράταξης πια σ' αυτόν, αυτή την φορά της αντιβενιζελικής, θα είναι ο λόγος για τις πολιτικές εξελίξεις ως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Πιο άμεσα ,ο Κονδύλης έχοντας τον έλεγχο του στρατού και δι' αυτού όλου του κρατικού μηχανισμού, θα θέσει σε εφαρμογή τα ανατρεπτικά σχέδιά του, πυροδοτώντας τις μετέπειτα εξελίξεις.¹⁶⁰

γ. Παλινόρθωση

Η απόλυτη επικράτηση της αντιβενιζελικής παράταξης είχε ως συνέπεια την ανακίνηση του πολιτειακού θέματος. Οι φιλομοναρχικές κινήσεις που είχαν αρχίσει να εκδηλώνονται από τον προηγούμενο χρόνο με συνεντεύξεις του Γεωργίου Β', φωτογραφίες της βασιλικής οικογένειας και τέλεση μνημόσυνων στη μνήμη του Κωνσταντίνου Α' άρχισαν να πυκνώνουν στις αρχές του 1935 προετοιμάζοντας την επιστροφή.¹⁶¹

Ο κυβερνητικός τύπος συνεπικουρούσε τη φιλοβασιλική προπαγάνδα με δημοσιεύματα που παρουσίαζαν τον Βασιλιά ως σταθεροποιητικό παράγοντα που θα συμφιλίωνε τους Έλληνες. Στις φήμες για προετοιμασία βενιζελικού πραξικοπήματος οι μοναρχικοί απειλούσαν: *«Θα συντρίψωμεν μαζί με την επανάστασιν των, αν την αποτολμήσουν, και την Δημοκρατίαν των, και θα επαναφέρωμεν την Βασιλευομένην Δημοκρατίαν, η οποία*

---

¹⁵⁹ «Το Κράτος ενίκησε», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 2 Μαρτίου 1935

¹⁶⁰ Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, ό.π. σ.272

¹⁶¹ «Αθηναϊκά Ημέραι – Εις μνήμην Κωνσταντίνου και Σοφίας», *Ο Τύπος*, (σ.4), Αθήνα 13 Ιανουαρίου 1935

εξησφάλισεν πενήκοντα ετών γαλήνην και ευημερίαν εις την Ελλάδα». ¹⁶² Η «Καθημερινή» ανοιχτά ζητούσε « Δικτατορίαν, Δικτατορίαν ή Διευθυντήριον ¹⁶³ [...] διότι ο κοινοβουλευτισμός και η ελευθεροτυπία κατέστρεψαν την Ελλάδα [...] διότι άλλως δεν γίνεται». ¹⁶⁴

Από την πλευρά των Φιλελευθέρων την ιδεολογική πάλη κατά της παλινόρθωσης εξέφρασε σύσσωμος ο Τύπος, και ιδιαίτερα μέσα από την εφημερίδα «Ακρόπολις» ο Π. Κανελλόπουλος, νεαρός πανεπιστημιακός και αντιμοναρχικός πολιτικός. Δέχθηκε όμως τόσο μεγάλη επίθεση από τον αντίπαλο τύπο, που τον χαρακτήρισε κομμουνιστή, που χρειάστηκε με δύο άρθρα του να υπερασπιστεί τον εαυτό του και τη Δημοκρατία, προσπαθώντας να προλάβει δεινά , που επίκεινταν στον τόπο. ¹⁶⁵ Το ενδεχόμενο μιας δικτατορίας είναι ορατό γι` αυτό το «Ελεύθερο Βήμα» καλεί όλα τα δημοκρατικά κόμματα σε συστράτευση και υπεράσπιση των θεσμών. Οι νέοι, έγραφε ο Αλ. Σβώλος, δεν πρέπει να παρασυρθούν από τα θέληγτρα της βασιλείας, που είναι σύστημα όχι μόνο αναχρονιστικό, αλλά και σύμβολο του διχασμού και της αλληλοεξόντωσης. Η Δημοκρατία, παρά τις αδυναμίες της, είναι υγιέστατο πολίτευμα, γιατί επιδέχεται βελτιώσεων. ¹⁶⁶

Οι εκλογές που διενεργήθηκαν τελικά στις 9 Ιουνίου αποτέλεσαν θρίαμβο του Λαϊκού κόμματος και του Π. Τσαλδάρη, καθώς τα βενιζελικά κόμματα απείχαν. Το λάθος τη δεδομένη στιγμή ήταν τεράστιο καθώς ήταν σίγουρο ότι σε μια αντιβενιζελική Βουλή θα επικρατούσαν οι αδιάλλακτοι που θα προχωρούσαν σε πολιτειακή μεταβολή χωρίς προσφυγή στη λαϊκή βούληση. ¹⁶⁷

Το καλοκαίρι του 1935 μέσα στο Λαϊκό Κόμμα δινόταν η μάχη για την παλινόρθωση ανάμεσα στους πιο μετριοπαθείς φιλοβασιλικούς , που επιθυμούσαν να επιστρέψει ο Βασιλιάς μετά από δημοψήφισμα ή με απόφαση της Εθνοσυνέλευσης, και στους φανατικούς, που με τη βοήθεια των φιλοβασιλικών αξιωματικών ετοίμαζαν την πραξικοπηματική επαναφορά του Στέμματος, προκειμένου να τεθεί ο Βασιλιάς υπό την

---

¹⁶² «Εάν πλήξουν την Δημοκρατίαν, θα επαναφέρωμεν τον Βασιλέα», *Ελληνικόν Μέλλον*, Αθήνα, 5 Ιανουαρίου 1935

¹⁶³ Γ.Α.Βλάχος, «Μέλλον», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 23 Μαρτίου 1935

¹⁶⁴ Γ.Α.Βλάχος, «Αργά», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 27 Μαρτίου 1935

¹⁶⁵ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, «Η Δημοκρατία θα μείνη», *Ακρόπολις*, Αθήνα, 4-5 Αυγούστου 1935

¹⁶⁶ Αλέξανδρος Σβώλος, «Προς τους νέους», *Ελεύθερον Βήμα*, Αθήνα, 8 Ιουνίου 1935

¹⁶⁷ Δαφνής, ό.π. σ. 783

κηδεμονία τους και τον έλεγχο τους. Ο Τσαλδάρης, αναποφάσιτος, προσπαθεί να συμβιβάσει την κατάσταση και αποφασίζει το θέμα να τεθεί σε δημοψήφισμα.

Την αντίθεσή της απέναντι στην άμεση επαναφορά της βασιλείας διατυπώνει η «Καθημερινή», που, πιστή στο Λαϊκό κόμμα, προσπαθεί να παίξει ένα ρόλο εξισορροπητικό. Δηλώνει μεν ικανοποιημένη από την κατάρρευση του βενιζελισμού αλλά θεωρεί ότι η ηρεμία του τόπου θα επέλθει μόνο με την επιστροφή στη νομιμότητα. Μόνο η κυβέρνηση Τσαλδάρη, που κατάφερε και αντιμετώπισε δύο κινήματα, μπορεί να εγγυηθεί την κοινωνική σταθερότητα. Το πολιτειακό δεν είναι άμεση προτεραιότητα, όπως προσπαθεί να επιβάλει ο Μεταξάς, αλλά πρέπει να λυθεί με δημοψήφισμα. «[...] Αρνούμεθα επί του παρόντος εις τον κ. Μεταξάν να φέρη αυτός τον Βασιλέα εις την Ελλάδα, όπως αρνούμεθα εις τον Βασιλέα το δικαίωμα να παρουσιάζεται συνεταιίρος κομμάτων και νικητής εκ καλπών[...].¹⁶⁸ Και αλλού καλούσε τους ψηφοφόρους να μη παρασυρθούν «...εις την ολισθηρότητα προς την οποίαν εννοεί να ωθήση την όλην υπόθεσιν της Βασιλείας η Ένωσις των Βασιλοφρόνων. Έχουν αρκετήν πολιτικήν ωριμότητα δια να αντιληφθούν ότι το συμφέρον της ομαλότητος και της γαλήνης του τόπου, ευρίσκεται προς την πλευρά της Κυβερνήσεως...». ¹⁶⁹

Στον αντίποδα της «Καθημερινής» ο εκδότης του «Τύπου» Ν. Κρανιωτάκης τάσσεται ξεκάθαρα υπέρ της Μοναρχίας θεωρώντας ότι καμία προσωπικότητα του καιρού του δεν είναι άξια να εκφράσει τη λαϊκή βούληση, γιατί καμία δεν είναι «ακομμάτιστος». Σε μια σειρά άρθρων του τον Μάιο του 1935 αντιπαραβάλλει τη Συνταγματική Βασιλεία προς την Αβασίλευτη Δημοκρατία κάνοντας έναν απολογισμό των 12 ετών δημοκρατίας «[...] η Δημοκρατία δοκιμασθείσα επί 12 έτη απέτυχε. Δεν έζησεν η Ελλάς έτη περισσότερον ταραχώδη, ανάξια, μεστά οικτρών περιπετειών και πολλής εντροπής, όπως τα δώδεκα αυτά δημοκρατικά έτη». ¹⁷⁰ Και στο επόμενο φύλλο «Η Συνταγματική Βασιλεία είνε πολίτευμα δημοκρατικότερον και από την αβασίλευτον Δημοκρατίαν, η οποία, ως επί το πολύ, καταντά εις τυραννίδα, ασκουμένην υφ' ενός κόμματος[...]» ¹⁷¹, εννοώντας ότι η ίδια η βενιζελική παράταξη υπονόμει με την μονοπώληση της εξουσίας τον χαρακτήρα της δημοκρατίας.

---

¹⁶⁸ Γ.Α.Βλάχος, «Οι Βασιλόφρονες», *Η Καθημερινή* 7 Ιουνίου 1935

¹⁶⁹ Γ.Α.Βλάχος, «Με προθυμίαν», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 4 Ιουνίου 1935

¹⁷⁰ Νίκος Κρανιωτάκης, «Η Βασιλεία», *Ο Τύπος*, Αθήνα, 21 Μαΐου 1935

¹⁷¹ Νίκος Κρανιωτάκης, «Η Δημοκρατία», *Ο Τύπος*, Αθήνα, 22 Μαΐου 1935

Ιδιότυπη περίπτωση αντιβενιζελισμού αποτελεί ο «Ριζοσπάστης», που βάζει κατά όλων των πολιτικών, καθώς όλοι είναι εχθροί του λαού. Η σκληρή κριτική του εναντίον της βενιζελικής παράταξης που είχε κλείσει την εφημερίδα το 1931 αλλά και προς τα φιλοβασιλικά κόμματα και το αντιλαϊκό κράτος τους που κατέπνιξαν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι, υπήρξε πολλές φορές σωστή και η πληροφόρησή του επηρέασε τα πολιτικά πράγματα. Έτσι την ίδια μέρα του πραξικοπήματος του 1935, αποτιμώντας σωστά την προσπάθεια και των δύο πολιτικών χώρων για δημιουργία μονοκομματικού κράτους έγραφε: *«Οι φαγωμάρες των πλαστηροδημοκρατικών και τσαλδαρομοναρχικών που οξύνονται αυτές τις μέρες απειλούν να παρασύρουν τον εργαζόμενο λαό στα δίχτυα του φασιστικού κινήματος. Το κίνημα αυτό το ετοιμάζουν δραστήρια και οι δύο πλουτοπαραγωγικές παρατάξεις: η μία εν ονόματι της «Δημοκρατίας» και η άλλη εν ονόματι της «Βασιλείας». Ο κίνδυνος επιβολής «στρατιωτικοφασιστικού κινήματος» για το οποίο καλεί σε επιφυλακή τον λαό ο «Ριζοσπάστης» πράγματι προερχόταν και από τους δύο χώρους!*¹⁷²

Ο Βενιζέλος από το εξωτερικό προσπαθεί να διαχειριστεί πολιτικά την επερχόμενη παλινόρθωση και έρχεται σε συνεννόηση με τον βασιλιά Γεώργιο, ώστε να επιστρέψει ως υπερκομματικός αρχηγός των Ελλήνων, όπως επιθυμούσε και ο ίδιος, και όχι ως κομματικός αρχηγός των βασιλοφρόνων. Ο όρος που έθετε ο Βενιζέλος για την υποστήριξή του ήταν η παροχή αμνηστίας στους αποταγμένους κινηματίες ώστε να επιστρέψουν στο στράτευμα.

Την αδιέξοδη κατάσταση τερμάτισε ο Γ. Κονδύλης, που με τους πιο φανατικούς βασιλόφρονες αξιωματικούς στις 10 Οκτωβρίου 1935 ανέτρεψαν με νέο πραξικόπημα την κυβέρνηση Τσαλδάρη, έπαυσαν την Εθνοσυνέλευση, κατήργησαν το Σύνταγμα του 1927, επανέφεραν αυθαίρετα τη μοναρχία και προκήρυξαν δημοψήφισμα για τις 2 Νοεμβρίου. Ο ίδιος ο Κονδύλης, δικτάτορας πια, με την ιδιότητα του Αντιβασιλέα συγκέντρωσε όλες τις εξουσίες με τη δικαιολογία όχι μόνο των εσωτερικών κινδύνων αλλά και των διεθνών που απειλούσαν την πατρίδα. Με ένα ακόμη νόθο δημοψήφισμα (98% υπέρ) ο έκπτωτος Βασιλιάς επιστρέφει στην Ελλάδα μετά από έντεκα χρόνια συνεχούς αναταραχής και διαδοχικών πραξικοπημάτων με την φιλοδοξία, όπως

---

¹⁷²«Άμεση η απειλή στρατιωτικοφασιστικού κινήματος», *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 1 Μαρτίου 1935

διακηρύσσει στο διάγγελμά του, να συμβάλει στη λήθη του παρελθόντος και να λειτουργήσει εξομαλυντικά, κάτι που θα διαψευστεί πολύ γρήγορα.¹⁷³

δ. Το τέλος της δημοκρατίας και της βενιζελικής κυριαρχίας

Και αν τα κινήματα του 1933 και 1935 έγιναν με την απειλή και μόνο της παλινόρθωσης και για τη διάσωση της Δημοκρατίας, πέτυχαν ακριβώς το αντίθετο, τον ενταφιασμό της. «*Αν επιμείνουν[...]* τότε είναι μοιραίοι, ένδεκα έτη μετά το κίνημα του 1923, που εστοίχισε τον Θρόνον, εν άλλο κίνημα – το ιδιόν των – να στοιχίση την Δημοκρατίαν» προέβλεπε φιλοβασιλική εφημερίδα.¹⁷⁴ Μόνο που δεν ήταν μοιραίο, αλλά επρόκειτο για λανθασμένες πολιτικές επιλογές του μεγάλου πολιτικού Ελ. Βενιζέλου στη δύση της ζωής του. Το παραδέχθηκε άλλωστε αργότερα σε μια στιγμή αυτοκριτικής για το αποτυχημένο κίνημα και ο ίδιος στη γυναίκα του «*Ελενίτσα, οι μεγάλοι μάστορες, κάνουν και μεγάλα λάθη*».¹⁷⁵

Η σταδιακή μετάστασή του από τον αποκλεισμό ενός πραξικοπήματος στην ανάληψή του μέσα σε λίγους μήνες και από την εμμονική υπεράσπιση της Αβασίλευτης στην αποδοχή της παλινόρθωσης δημιούργησαν ερωτηματικά για το κατά πόσο πραγματικά ο Βενιζέλος ήταν αντίθετος στη μοναρχία και έδωσαν λαβή για την κατασυκοφάντησή του από τους αντιπάλους του.

Ωστόσο η υποχώρηση του Βενιζέλου στο επίμαχο θέμα της παλινόρθωσης ήταν δείγμα ρεαλιστικής αποτίμησης και στάθμισης της κατάστασης. Μετά την αποτυχία του πραξικοπήματος δύο δρόμοι υπήρχαν για τον Κρητικό ηγέτη: ή θα ακολουθούσε την κυρίαρχη προοπτική της εθνικής ενότητας υπό τον βασιλιά, ή θα συνέχιζε να εμμένει διχαστικά στο αβασίλευτο δημοκρατικό πολίτευμα. Επέλεξε το πρώτο, καθώς έβλεπε ότι η συγκατάθεσή του έβγαζε από τη δύσκολη θέση τους διαλλακτικούς και των δύο παρατάξεων. Βοηθούσε την ομαλή επαναφορά του Γεωργίου Β΄ με συνταγματικές όμως εγγυήσεις, αφαιρώντας τα ερείσματα της αδιάλλακτης μερίδας των αντιβενιζελικών που μεθόδευε πραξικοπηματική πολιτειακή αλλαγή, γεγονός που θα διαιώνιζε τα μίσση και τον διχασμό, αφού θα αποκλειόταν οριστικά από την εξουσία η μία παράταξη. Αυτό

---

¹⁷³Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ.88-97

¹⁷⁴ «Εάν πλήξουν την Δημοκρατίαν θα επαναφέρωμεν τον Βασιλέα», *Ελληνικόν Μέλλον*, Αθήνα 5 Ιανουαρίου 1935

¹⁷⁵Δαφνής, ό.π. σ.738

ακριβώς επιθυμούσε ως το «μη χείρον βέλτιστον» και ο δημοκρατικός κόσμος που τελούσε υπό διωγμό και δεν είχε πια τρόπο να παρέμβει, αφού είχε χάσει το πλεονέκτημα που είχε στις ένοπλες δυνάμεις. Η προσδοκία ότι ο Βασιλιάς θα επέστρεφε ως συμφιλιοτής μετά από δημοψήφισμα και ότι θα επέτρεπε δια της αμνηστίας την επαναφορά των αποτάκτων αξιωματικών ήταν ο λόγος της συγκατάθεσης των βενιζελικών στην παλινόρθωση και η τελευταία ευκαιρία για μία συμφιλίωση των δύο κόσμων. Αυτό βέβαια απαιτούσε μια γενναία και δίκαιη κίνηση από τον Βασιλιά, που δεν έγινε τελικά, αφού υπέκυψε στις πιέσεις που του ασκήθηκαν από τους βασιλικούς αξιωματικούς, κάτι που απογοήτευσε βαθύτατα τον Βενιζέλο που έπεσε έξω στις εκτιμήσεις του και είδε να γίνεται αυτό που απευχόταν, ισχυρό μονοκομματικό αντιβενιζελικό κράτος. Αυτό το κράτος παγιώθηκε στη συνέχεια με τη δικτατορία του Μεταξά.¹⁷⁶

Επιπλέον ο συμβιβασμός με την μοναρχία από τον ηγέτη του βενιζελισμού επέτεινε την εσωτερική κρίση και λειτούργησε ιδιαίτερα αποσταθεροποιητικά για την παράταξή του, αφήνοντας χωρίς πολιτική αντιπροσώπευση μεγάλη μερίδα του δημοκρατικού κόσμου, ανοίγοντας παράλληλα τον δρόμο στη δικτατορία που άρχισε να φαίνεται ως η καλύτερη λύση υπεράσπισης των εθνικών συμφερόντων σε μία δύσκολη ιστορική συγκυρία, καθώς ο πόλεμος πλησίαζε.

Τα κινήματα αυτά όμως σήμαναν και το πολιτικό τέλος του ίδιου του Βενιζέλου. Η προσπάθειά του να διατηρήσει την παράταξή του ενωμένη και πειθαρχημένη υπό την επιρροή του, απαραίτητη προϋπόθεση για να προωθήσει τις θεσμικές αλλαγές που θεωρούσε απαραίτητες για τις περιστάσεις, απέτυχε. Το διατράνωνε όλος ο αντιβενιζελικός τύπος από την επομένη της 1^{ης} Μαρτίου ευγνωμονώντας τους στασιαστές και τον αρχηγό τους για την «αυτοχειρία» τους.¹⁷⁷ Πέτυχε μόνος του ό,τι δεν θα κατάφερναν όλοι οι αντίπαλοί του συνασπισμένοι: «*Πανωλεθρίαν υφιστάμενος εις εκλογάς, κατάδικος μετ' απόφασιν Δικαστηρίου, εξόριστος μετά πανελλήνιον Δημοψήφισμα, νεκρός ως εξ ομοφώνου ετυμηγορίας ενόρκων, δεν θα επέθνησκεν ποτέ τόσον πολύ, δεν θα κατεκρημνίζετο ποτέ τόσον χαμηλά, δεν θα επεδίδετο ποτέ τόσον άθλιος*

---

¹⁷⁶Γιάννης Κολιόπουλος, «Ο Βενιζέλος και η Παλινόρθωση της Μοναρχίας(1935)» στο *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, ό.π. σ.551-561

¹⁷⁷Παναγής Τσαλδάρης, «Η παρούσα στιγμή είναι αφετηρία μεγάλου μέλλοντος», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 16 Μαρτίου 1935

*εις την Ιστορίαν. Ότε τώρα, ότε έπεσεν θύμα της Στάσεως, του όπλου αυτού της ιδικής του κατασκευής...».*¹⁷⁸

Ο Εθνικός Συνασπισμός δεν είναι πια το πειθαρχημένο εκείνο πολιτικό σώμα που είχε συνηθίσει ο Βενιζέλος να κατευθύνει ομόφωνα και αυτό φαίνεται να έχει γίνει αντιληπτό και από τους πολιτικούς του αντιπάλους, γι' αυτό και δεν υποχωρούν σε καμία πρόταση διαλλαγής και συνεργασίας. Η συνειδητοποίηση ότι δεν μπορεί πια να επηρεάσει τα πράγματα, γίνεται πηγή απογοήτευσης και ανησυχίας για την πορεία της χώρας στο τέλος της ζωής του.¹⁷⁹

---

¹⁷⁸ Γ. Α. Βλάχος, «Το τέλος», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, 14 Μαρτίου 1935

¹⁷⁹ Θανάσης Διαμαντόπουλος, «Το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου: αίτια και επιπτώσεις» στο *Ιστορικά*, ό.π., σ. 35-38

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μεγάλο μέρος της ευθύνης για την αναβίωση και την διαιώνιση της έκρυθμης πολιτικής κατάστασης μετά τις εκλογές του 1932 πρέπει να αποδοθεί στον Λαϊκό και φιλοβασιλικό τύπο. Παρακολουθώντας τα δημοσιεύματα μπορούμε να πούμε ότι όχι μόνο αποτύπωσαν το κλίμα όξυνσης της περιόδου 1932-1936, αλλά ότι συνέβαλαν σκοπίμως κιόλας στη δημιουργία του. Βγαίνοντας ενισχυμένοι από τις εκλογές οι αντιβενιζελικοί, και μετά την σύντομη διακυβέρνηση μέχρι τις εκλογές του 1933, είναι έκδηλη και στους τίτλους ακόμη των άρθρων η αυτοπεποίθησή τους ότι μπορούν να κυβερνήσουν. Το πραξικόπημα του 1933 την επαύριον των εκλογών αντιμετωπίζεται ως παραβίαση της λαϊκής εντολής στη νόμιμα εκλεγμένη κυβέρνηση του αντιβενιζελικού συνασπισμού και μια μεγάλη ευκαιρία που τους δίνεται από τους αντιπάλους για να επιστρέψουν στην εξουσία.

Ο κύριος στόχος που υιοθετεί ο Τύπος είναι η ηθική εξόντωση του βενιζελισμού, προκειμένου να επιτευχθεί και η πολιτική εξόντωσή του. Οι τακτικές είναι αρκετές. Η κυριότερη είναι η ανελέητη επίθεση με ύβρεις στο πρόσωπο του Βενιζέλου. Ως αντιστάθμισμα στην εικόνα του μεγάλου ηγέτη με τις μεταφυσικές ικανότητες, του μόνου ικανού διαχειριστή και ειδικού σε θέματα πολιτικής, εγγυητή της Δημοκρατίας και της ασφάλειας του τόπου, όπως παρουσίαζαν τον αρχηγό τους οι βενιζελικές εφημερίδες, έρχονται οι αντίπαλες να τον παρουσιάσουν ως ταραχοποιό, εχθρό της ηρεμίας της χώρας, άνθρωπο χωρίς ηθικούς φραγμούς και πρόξενο εθνικών συμφορών σε μια κρίσιμη στιγμή για το έθνος. Πολύς λόγος ξοδεύεται στην ευθύνη που φέρει για το «πλαστηρικό» κίνημα του 1933 και το «βενιζελοπλαστηρικό» του 1935, τα οποία αποδίδονται στην απληστία, την αρχομανία, την μεγάλη εξάρτηση που έχει ο Βενιζέλος και όλη η παράταξη από την εξουσία, που δεν μπορούν να την αποχωριστούν. Ακόμα και ο στρατηγός Πλαστήρας παρουσιάζεται τυφλό όργανο στις υπηρεσίες του αρχηγού. Για τους αντιβενιζελικούς ο Βενιζέλος είναι πρόβλημα και μόνο που υπάρχει και μόνο αν απαλλαγεί η χώρα από την παρουσία του, ακόμα και με την φυσική εξόντωσή του, θα επέλθει καθαρισμός. Χαρακτηριστική περίπτωση δημοσιογραφικής ακρότητας είναι ο τρόπος που αντιμετωπίστηκε ο Βενιζέλος κατά τη δολοφονική επίθεση που του έγινε. Η ευθύνη και γι' αυτό είναι κατά τους αντιβενιζελικούς δική του! Ακόμα και πιο μετριοπαθείς εφημερίδες, όταν αναφέρονται σε αυτόν, ξεφεύγουν από τη στοιχειώδη δεοντολογία και εκτρέπονται σε ύβρεις και συκοφαντίες – κάποιες φανατικές στήλες

χαιρετίζουν τους επίδοξους δολοφόνους ως ήρωες! Η στάση του κυβερνητικού τύπου στο θέμα της απόπειρας εξόργισε τους βενιζελικούς και βάθυνε την κακή ψυχολογική κατάσταση του Βενιζέλου δημιουργώντας του περαιτέρω σύγχυση και τάση για άμεση αντίδραση. Η προκλητικότητα του αντίπαλου τύπου πρέπει να προστεθεί στους λόγους που επίσπευσαν την εκδήλωση του κινήματος το 1935.

Συμφωνούν πάντως και οι αντιβενιζελικοί στην χαρισματική ικανότητα του αρχηγού Βενιζέλου που ακόμα και από το εξωτερικό ελέγχει και κινεί τα νήματα της παράταξής του που τον υπακούει τυφλά. Η υπερβολή στην κριτική του φιλοβασιλικού τύπου στο πρόσωπο του Βενιζέλου δείχνει πόσο υπολογίσιμος ήταν ο αντίπαλος, ενώ ο Μεταξάς που τόσο πολύ συγκρούστηκε μαζί του πολιτικά, φαίνεται να παραδέχεται ως ηγέτη μάλλον τον ισχυρό Βενιζέλο, παρά τον αδύναμο Τσαλδάρη.

Μία ακόμη τακτική στην τυφλή δημοσιογραφική αντιπαράθεση είναι ο τονισμός των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ βενιζελισμού και αντιβενιζελισμού που αντλείται από τη συνεχή αναδρομή που κάνει ο τύπος στο παρελθόν. Σε όλες τις αντιβενιζελικές εφημερίδες πριν τις εκλογές και του 1933 και του 1935 γίνονται ιστορικές αναδρομές και φιλοξενούνται συνεντεύξεις που επαναφέρουν διχαστικά ζητήματα και παλαιότερες εχθρότητες για να τονώσουν την παραταξιακή συνείδηση με το άσπονδο μίσος που χωρίζει τις δύο παρατάξεις και για να αντλήσουν επιχειρήματα με τα οποία θα φανατίσουν τους ψηφοφόρους και θα δικαιολογήσουν παράνομες ενέργειες και πράξεις αντεκδίκησης εκ μέρους των αντιβενιζελικών. Η προσκόλληση στο παρελθόν είναι πολύ πιο έντονη στον αντιβενιζελικό τύπο και αποκλείει την υπέρβαση των διαφορών και τη συμφιλίωση που μετά το κίνημα του 1935 προτείνεται από όλον τον δημοκρατικό κόσμο, βενιζελικό και αντιβενιζελικό.

Μεγάλη ευθύνη επιμερίζεται επίσης, κατά τη γνώμη μου, στον αντιβενιζελικό τύπο και στο θέμα της παλινόρθωσης της Μοναρχίας. Στην έντυπη διαμάχη για το ιδανικό πολίτευμα που άνοιξε μετά και το κίνημα του 1935 οι Λαϊκές εφημερίδες παρασύρονται στην υποστήριξη της ανάγκης μιας δικτατορίας από ένα ισχυρό πρόσωπο, εννοώντας προφανώς τον Π. Τσαλδάρη, θεωρώντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα προστατεύσουν το Σύνταγμα και τη Δημοκρατία από τα συνεχή βενιζελικά πραξικοπήματα. Έτσι όμως ενισχύονται οι ακραίες δικτατορικές και φιλομοναρχικές τάσεις που ενυπήρχαν στον αντιβενιζελικό συνασπισμό οι οποίες όμως μέχρι το 1932 δεν απειλούσαν σοβαρά το πολίτευμα. Με συστηματική προπαγάνδα και εγκωμιαστικά δημοσιεύματα από τον

φιλοβασιλικό τύπο για τον έκπτωτο μονάρχη με τις αγαθές προθέσεις επιστροφής, οι φανατικοί βασιλικοί επιβάλλουν σταδιακά στην κοινή γνώμη την επικίνδυνα λανθασμένη εντύπωση ότι η μοναδική διέξοδος στα συσσωρευμένα προβλήματα του κόσμου και στην πολιτική αστάθεια του τόπου είναι η πολιτειακή αλλαγή και ο Βασιλιάς που θα συμφιλιώσει τα πνεύματα.

Το πολιτειακό θέμα, και συγκεκριμένα η ταύτιση της αβασίλευτης δημοκρατίας με τη Δημοκρατία και της Δημοκρατίας με τον Βενιζέλο, που καλλιεργούσαν οι βενιζελικοί μέσα από τον φιλικό τους τύπο, προκειμένου να συντηρούνται στην εξουσία με μικρές διακοπές από το 1910, ήταν ολέθριο και για το πολίτευμα και για τη χώρα, αφού αποτελούσε ένα τεχνητό εμπόδιο στη σύγκλιση των δύο κόσμων. Πόσο πραγματικά κατασκευασμένο ήταν, φαίνεται από το γεγονός ότι και οι δύο αρχηγοί αποδέχθηκαν και την αβασίλευτη και την βασιλευόμενη δημοκρατία, κάνοντας την ανάγκη φιλοτιμία, όταν έπρεπε να συγκρατήσουν την παράταξή τους και να κερδίσουν πολιτικό έδαφος για λογαριασμό και του συνασπισμού τους και των ιδίων προσωπικά. Και οι δύο παρατάξεις στο όνομα της Δημοκρατίας επιτρέπουν αντιδημοκρατικές ενέργειες και ετοιμάζουν στρατιωτικά πραξικοπήματα συμβάλλοντας στην διάβρωση των θεσμών για να εξυπηρετήσουν κομματικά και πελατειακά συμφέροντα. Στην ουσία η παλινόρθωση της Μοναρχίας είναι μια φάση αυτού του ανταγωνισμού για την εξουσία.

Τέλος, μέσω του τύπου γίνεται αντιληπτή η σταδιακή μετάβαση από την βενιζελική μονοπώληση της εξουσίας, αρχικά στην αντιβενιζελική μετριοπαθή, και στη συνέχεια στην ακραία φιλοβασιλική. Ο Βενιζέλος απέτυχε να συμβιβάσει τις διαφορές που χώριζαν τις δύο παρατάξεις καθώς ήταν και ο ίδιος μέρος του προβλήματος. Απέτυχε όμως και ο Παναγής Τσαλδάρης ως πολιτικός, αφού παρουσιάζεται πολύ ήπιος για να καταφέρει να κρατήσει το πλεονέκτημα που του χάρισαν τα δύο αποτυχημένα βενιζελικά κινήματα. Κανονικά οι συσχετισμοί των δυνάμεων μετά την αποτυχία των βενιζελικών θα έπρεπε να σημάνουν την άνετη επικράτηση των μετριοπαθών του Λαϊκού Κόμματος και ο Τσαλδάρης να γίνει ο νέος πολιτικός αρχηγός χωρίς να έχει ανάγκη τον Βασιλιά. Τα αποτελέσματα των εκλογικών αναμετρήσεων μετά το 1933 το επιβεβαιώνουν. Αντί να στηριχθεί στη μετριοπαθή δημοκρατική μερίδα της παράταξής του, που θα μπορούσε να ενισχυθεί και από απογοητευμένους βενιζελικούς, συνεχώς φαίνεται να λειτουργεί υπό την πίεση των φιλοβασιλικών, που γίνονται όλο και πιο φανατικοί, με αποτέλεσμα να χάσει τον έλεγχο της κατάστασης και να υποσκελιστεί. Ενδεικτικό είναι ότι η πρώτη αντίδρασή του μετά από την πάταξη κάθε βενιζελικού κινήματος, είναι προς την

κατεύθυνση της δικαστικής εκκαθάρισης και της επαναφοράς της ηρεμίας του τόπου, στη συνέχεια όμως πάντα υποκύπτει στις αντισυνταγματικές και αυταρχικές απαιτήσεις των φανατικών βασιλοφρόνων και παραβλέπει την συνεχώς αυξανόμενη προπαγάνδα των φιλομοναρχικών εφημερίδων.

Τελικά όσο τα πολιτικά πρόσωπα παραμένουν δέσμια του παρελθόντος, τα γεγονότα φαίνονται να επαναλαμβάνονται και η αναγέννηση γίνεται χίμαιρα. Οι παραδοσιακοί πολιτικοί ηγέτες παρασυρμένοι από τον καθεστωτικό ανταγωνισμό φαίνονται να λειτουργούν με σκοπό το βραχυπρόθεσμο πολιτικό κέρδος, χωρίς να συναισθάνονται τις συνέπειες των πράξεών τους και θα οδηγήσουν τη χώρα σε μια κατάσταση πολιτικής ρευστότητας και θεσμικής κρίσης άνευ προηγουμένου μόλις λίγο πριν την έναρξη του νέου παγκοσμίου πολέμου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Αθηναϊκά Νέα

Ακρόπολις

Δημοκρατία

Δημοκρατικός Αγών

Ελεύθερον Βήμα

Ελεύθερος Άνθρωπος

Ελληνική (Η)

Ελληνικόν Μέλλον

Εσπερινή

Εστία

Καθημερινή(Η)

Πρωία

(Νέος) Ριζοσπάστης

Τύπος (Ο)

ΑΡΧΕΙΑ

Αρχείο Ελ. Βενιζέλου- Μουσείο Μπενάκη , φάκ.300-22,1933 και φάκ.300-24-1933

Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής (1933 - 1935)

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1995

Αρχείο Πηνελόπης Δέλτα τ. Α' «*Ελευθέριος Βενιζέλος*», επιμ. Π.Α. Ζάννας, Ερμής, Αθήνα, 1997

Αρχείο Πηνελόπης Δέλτα, τ. Β', «*Νικόλαος Πλαστήρας*», επιμ. Π.Α. Ζάννας, Ερμής, Αθήνα, 2007

Βερέμης Θ., *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018

Βερέμης Θ., *Ανέκδοτα κείμενα γύρω από το κίνημα της 6^{ης} Μαρτίου 1933* , περιοδικό Μνήμων, Εταιρεία Μελέτης του Ν. Ελληνισμού, τόμος 5, Αθήνα, 1975

Βερέμης Θ. -Δημητρακόπουλος Οδ. (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του(συλλογή δοκιμίων)*, Φιλιπότη, Αθήνα 1980

Γρηγοριάδης Φοίβος, *Ελληνική Δημοκρατία*, τόμος 3, Κεδρηνός, Αθήνα, 1972

Δασκαρόλης Ιω., *Στρατιωτικά κινήματα στην Ελλάδα του μεσοπολέμου(1922-1935)*, περιοδικό «Ιστορικά Θέματα», τεύχ.24, Γνώμων Εκδοτική, Αθήνα, 2012

Δαφνής Γρ., *Η Ελλάς μεταξύ των δύο πολέμων 1923-1940*, Κάκτος, Αθήνα, 1997

Ε - Ιστορικά , *Το κίνημα του 1935: και έτεκεν...βασιλιά*, εφημ. Ελευθεροτυπία, Αθήνα, 2/3/ 2000

Κολλιόπουλος Ιω. ,*Εσωτερικές και Εξωτερικές Εξελίξεις από την 1^η Μαρτίου 1935 ως την 28^η Οκτωβρίου 1940: Το κίνημα του Μαρτίου 1935*, στο: *στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ΄ (επιμέλ. Γ. Χριστόπουλος – Ιω. Μπαστιάς), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978

Κολλιόπουλος Ιω., «Η τελευταία πράξη. Το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935», στο *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Βερέμης Θ. –Νικολακόπουλος Ηλ. ,Τα Νέα - Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005

Κωστής Κ., *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας*, Πατάκης, Αθήνα,2018

Μεταξάς Ιω., *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, επιμ. Φαίδωνα Βρανά, τόμος 4, Ίκαρος, Αθήνα, 1960

Μαυρογορδάτος Γ., *Μετά το 1922 - Η παράταση του Διχασμού*, Πατάκης, Αθήνα, (Ε Έκδοση), 2017

Οικονόμου Νικόλαος, «Η περίοδος από τον Σεπτέμβριο του 1926 ως τον Φεβρουάριο του 1935», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978

Παναγιωταρέα Άννα, *Δύο δικτατορίες και ένα σκάνδαλο, Τα Μέσα στις αντίζοες συνθήκες*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2008

Παπαδάκης (Παπαδής) Νικ. «*Ελευθέριος Βενιζέλος*» τ. Β΄, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», Χανιά – βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2018

Σβολόπουλος Κ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα, 2014

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Βαλκανικό Σύμφωνο. Η διαφωνία του Βενιζέλου» στο *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Βερέμης Θ. –Νικολακόπουλος Ηλ. , Τα Νέα - Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005

Hering Gunnar , *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, μετάφραση .Θ. Παρασκευόπουλος ,τ. Β΄, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2006